

แนวปัญหาเฉลย

[เสริมทักษะความรู้]

ชั้นจุฬารักษามิกเอก [จุฬเอก]

อธิการมหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทย

วัดระฆังโฆสิตารามวรมหาวิหาร

ติกมาติกา

[๕๐ ข้อ]

ข้อ ๑ ถาม. จงแสดงเหตุแห่งการปรากฏขึ้นของพระอิทธิธรรมทั้งคาถาบาลีและคำแปล
ทั้ง ๓ ตอน ?

ตอบ. แสดงเหตุแห่งการปรากฏขึ้นของพระอิทธิธรรมทั้งคาถาบาลีและคำแปล

๑. ปาริจตตกมุลลมหิ	ปณฺฑกมฺพลนามเก
สิลาสนเน สนนินฺโน	อาทิจฺโจว ยุกฺนธเร
๒. จกฺกวาฬสทฺสเสหิ	ทสหาคมม สพฺพโส
สนนินฺนเนน เทวานํ	คณฺเณน ปรีวาริโต
๓. มาตรํ ปมุขํ กตฺวา	ตสฺสา ปณฺณาย เตชสา
อิทธิมมกถามคํ	เทวานํ สมฺปวตฺตยิ.

แปลความว่า

๑. พระพุทธเจ้าประทับนั่งบนศิลาอาสน์ ซึ่งสำเร็จด้วยแก้วมณีชื่อว่า ปันฑกัมพล ที่ประดิษฐานอยู่ใต้ร่มไม้ทองกลาง ทรงพระสิริโสภาคย์ ประดุจหนึ่งว่า พระอาทิตย์บนยอดเขายุคนธร

๒. เทวดาทั้งหลายที่มาจากหมื่นจักรวาล ได้พากันมาประชุมเฝ้าห้อมล้อมพระพุทธองค์อยู่โดยรอบ

๓. พระพุทธองค์ทรงกระทำสันดุสิตเทวบุตร ซึ่งเคยเป็นพุทธมารดา ให้เป็นประมุขในบรรดาเทวดาและพรหมทั้งหลายเหล่านั้น แล้วทรงแสดงพระอิทธิธรรม ๗ คัมภีร์ แก่เทพยดาและพรหมเหล่านั้น ติดต่อกันตลอดพรรษากาล ด้วยเดชแห่งพระสัพพัญญุตญาณ

ข้อ ๒ ถาม. พระบรมโพธิสัตว์เจ้า ทรงบำเพ็ญบารมีอะไรบ้าง ด้วยทรงทำอะไร จึงได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเพื่อให้ได้มาซึ่งอะไร ? จงชี้แจง

ตอบ. พระบรมโพธิสัตว์เจ้าทรงบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทศ คือ ทาน ศีล เนกขัมมะ ปัญญา วิริยะ ขันติ สัจจะ อธิฐาน เมตตา อุเบกขา บารมี ๑๐ อย่างนี้ แบ่งเป็น ๓

ระดับ คือ (สามัญ) บารมี ๑๐ อุปบารมี ๑๐ ปริมัตถบารมี ๑๐ รวมเป็น บารมี ๓๐
ทัศ

ด้วยทรงบำเพ็ญมหาบริจาค ๕ คือ

๑. ธนบริจาค บริจาคทรัพย์สมบัติ ตลอดถึงความเป็นราชา ความเป็นเอกราช
ให้เป็นทาน

๒. ปุตตบริจาค บริจาคบุตรธิดา ให้เป็นทาน

๓. ภริยาบริจาค บริจาคภรรยาให้เป็นทาน

๔. อังคบริจาค บริจาคอวัยวะในร่างกายให้เป็นทาน

๕. ชีวิตบริจาค บริจาคชีวิตให้เป็นทาน

โดยทรงมีจุดมุ่งหมาย เพื่อให้ได้มา ซึ่งจริยา ๓ คือ

๑. โลกัตถจริยา การปฏิบัติเพื่อให้สัตว์ทั้งหลายในโลกได้รับความสุข

๒. ญัตตัตถจริยา การปฏิบัติเพื่อให้พระประยูรญาติทั้งหลายได้รับความสุข

๓. พุทธัตถจริยา การปฏิบัติเพื่อให้ได้มาซึ่งพระสัพพัญญุตญาณ

ข้อ ๓ ถ้าม. ก่อนที่พระบรมโพธิสัตว์จะรับอาราธนาจากเทวดาและพรหมทั้งหลาย ลง
มาอุบัติเพื่อตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ทรงพิจารณาถึงอะไร มีก็อย่าง
คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมคำอธิบาย

ตอบ. ก่อนที่พระบรมโพธิสัตว์จะรับอาราธนาจากเทวดาและพรหมทั้งหลาย
ลงมาอุบัติเพื่อตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น ทรงพิจารณาเหตุสำคัญ ๕ ประการ
เรียกว่า ปัญจมหาวិโลกนะ มี ๕ ประการ คือ

๑. กาละ ทรงพิจารณาอายุของมนุษย์ทั้งหลาย ถ้าสมัยใดอายุของมนุษย์
มากกว่าหนึ่งแสนปีก็ดี หรือสมัยใด อายุของมนุษย์ต่ำกว่า ๑๐๐ ปีก็ดี ในสมัยนั้น
พระพุทธเจ้าก็จะไม่อุบัติขึ้น

๒. ทวีป ทรงพิจารณาทวีปใหญ่ทั้ง ๔ ทวีป เห็นว่าทวีปทั้ง ๓ คืออุตตรกุรุทวีป
บุพพวิเทหทวีป และอปรโคยานทวีป นั้น ไม่เคยมีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นเลย
พระพุทธเจ้าทั้งหลาย ย่อมทรงอุบัติขึ้นเฉพาะในชมพูทวีป เท่านั้น

๓. เทสะ ทรงพิจารณาประเทศ ทรงเห็นว่ามัชฌิมประเทศศูนย์กลางชมพูทวีป นั้น เป็นที่บังเกิดแห่งพระอริยเจ้าทั้งหลาย มี พระสัพพัญญูพุทธเจ้า เป็นต้น

๔. กุละ ทรงพิจารณาตระกูลพระบิดา ธรรมดาพระพุทธรเจ้าทั้งหลายย่อมทรง อุบัติขึ้นแต่ในสกุลทั้ง ๒ คือ ชัตตยสกุล ๑ และพราหมณสกุล ๑ ซึ่งโลกสมมุตินับถือ ว่า เป็นสกุลที่ประเสริฐ

๕. มาตุอายุปริจเฉท ทรงพิจารณาพระชนนี ธรรมดาผู้ที่จะเป็นพุทธรมารดานั้น ย่อมบำเพ็ญพระบารมีมาถึงแสนมหากัปบริบูรณ์ และจำเดิมแต่บังเกิดมาก็รักษาเบญจ ศีลบริสุทธิ์ตลอด ไม่ต่างพร้อย เป็นนิตยกาล

ข้อ ๔ ถาม. การแสดงพระอภิธรรมนั้นมีกี่นัย คืออะไรบ้าง? จงแสดงพร้อมความหมาย และนัยไหน ใครเป็นผู้แสดงแก่ใคร ?

ตอบ. การแสดงพระอภิธรรม มี ๓ นัย คือ

๑. ที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงแก่พุทธรมารดา และเทวดาทั้งหลาย ณ ภูผ ดาวดึงส์ เป็นการแสดงโดยพิสดารมาก เรียกว่า วิตถารนัย

๒. ที่พระพุทธรองค์ทรงแสดงแก่พระสารีบุตร ขณะที่พระเถระไปถวายอุปัฏฐาก ที่ป่าไม้จันทน์ ใกล้สระอโนดาต ณ อุตรกุรุทวีปนั้น เป็นการแสดงโดยสังเขป เรียกว่า สังเขปนัย

๓. ส่วนพระอภิธรรมที่พระสารีบุตรแสดงแก่ศิษยานุศิษย์ ๕๐๐ รูป ที่เคยเกิด เป็นค่างความมาแต่อดีตชาตินั้น เป็นการแสดงระดับปานกลาง ไม่ย่อหนัก ไม่พิสดารนัก เรียกว่า นาติวิตถารนาติสังเขปนัย

ข้อ ๕ ถาม. เหตุแห่งการปรากฏขึ้นของพระอภิธรรมนั้น มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง? จงแสดงพร้อมความหมายและคำอธิบาย

ตอบ. พระอภิธรรมปรากฏขึ้นในโลกนี้ได้เพราะอาศัยเหตุ ๒ อย่างหรือ ๓ อย่างคือ

เหตุ ๒ อย่างนั้น คือ อธิคมนิทาน ซึ่งได้แก่ บารมี ๓๐ ทัศ มหาปริจาค ๕ จริยา ๓ เมื่อว่าโดยระยะเวลาแล้ว นับตั้งแต่พระที่ปึงกรสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงประทาน พุทธพยากรณ์แก่สุเมธดาบสพระบรมโพธิสัตว์ จนถึงเวลาที่พระองค์ได้สำเร็จเป็นพระ สัมมาสัมพุทธเจ้า ขณะที่ประทับอยู่ที่โพธิบัลลังก์ เทศนานิทาน ได้แก่ การแสดง พระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร

เหตุ ๓ อย่างนั้น คือ ทูเรนิทาน ต้นเหตุที่ไกล ได้แก่ ตั้งแต่พระชาติที่เกิดเป็น สุเมธดาบสได้รับพุทธพยากรณ์จากพระที่ปึงกรสัมมาสัมพุทธเจ้า จนถึงพระชาติที่เป็น เสตเกตุเทพบุตร ในดุสิตเทวโลก อวิทูเรนิทาน ต้นเหตุไม่ไกลไม่ไกล ได้แก่ ตั้งแต่พระ ชาติที่เป็นเสตเกตุเทพบุตร จนถึงสำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ขณะประทับอยู่ที่ โพธิบัลลังก์ สันติเกนิทาน ต้นเหตุที่ใกล้ ได้แก่ การแสดงพระอภิธรรมในเทวโลก

ข้อ ๖ ถาม. จงแสดงวจนัตถะของคำว่า มาติกาโชติกะ พร้อมทั้งบาลีและคำแปล ?

ตอบ. แสดงวจนัตถะของมาติกาโชติกะ ดังต่อไปนี้

๑. มาติกัม โชเตตตีติ = มาติกาโชติโก คัมภีร์ใด ย่อมทำมาติกาบท มี กุสลา ธมฺมา เป็นต้น ให้สว่าง ฉะนั้น คัมภีร์นั้น ชื่อว่า มาติกาโชติกะ

“มาติกาโย สาธิปปายสรูปตถ์ โชเตตตีติ วุตตัม โหติ” ย่อมทำมาติกาบท มี กุสลา ธมฺมา เป็นต้น ให้สว่าง (มาติกาโชติกะ) นั้น หมายความว่า มาติกาโชติกปกรณ์ นี้ เป็นปกรณ์ที่แสดงจำแนกเนื้อความ พร้อมทั้งอธิบายในมาติกาบท มี กุสลา ธมฺมา เป็นต้นให้สว่างนั่นเอง

๒. ก. (อถวา) ชุตติ ทิพฺพตตีติ = โชติโก (หรืออีกนัยหนึ่ง) คัมภีร์ใด ย่อมทำให้ สว่างรุ่งเรือง ฉะนั้น คัมภีร์นั้น ชื่อว่า โชติกะ

ข. มาติกาโย โชติโก = มาติกาโชติโก คัมภีร์ที่ทำให้สว่างรุ่งเรืองในมาติกาบท มีกุสลา ธมฺมา เป็นต้น ชื่อว่า มาติกาโชติกะ

ข้อ ๗ ถาม. คำว่า มาติกา นั้น หมายความว่าอย่างไร มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. คำว่า มาติกา นั้น หมายความว่า แม่บทหรืออุทเทศของนิทเทศ ที่สามารถจำแนกบทออกไปได้อีก เปรียบเหมือนมารดาย่อมสามารถให้บุตรเกิดได้ ฉะนั้น มาติกา มี ๒ อย่าง คือ

๑. ดิกมาติกา เป็นมาติกาที่จำแนกปรมัตถธรรมทั้ง ๔ โดยแบ่งออกเป็น ๓ บท มี ๒๒ ดิกะ คือ กุสลดิกะ เป็นต้น จนถึง สนิทสสันติกะ เป็นที่สุด

๒. ทุกมาติกา เป็นมาติกาที่จำแนกปรมัตถธรรมทั้ง ๔ โดยแบ่งออกเป็น ๒ บท มี ๒ อย่างคือ อภิธัมมทุกมาติกา มี ๑๐๐ ทุกะ คือ เหตุทุกะ เป็นต้น จนถึงสรณทุกะ เป็นที่สุด และสุดตันติกทุกมาติกา มี ๔๒ ทุก คือ วิชาภาคิตุกะ เป็นต้น จนถึง ขยญาณทุกะ เป็นที่สุด

ข้อ ๘ ถาม. จงแสดงความหมายของคำต่อไปนี้

ก. อาทิลัทธนามติก

ข. อาทิลัทธนามทุก

ค. สัพพลัทธนามติก

ง. สัพพลัทธนามทุก

จ. นิปปเทสติก

ฉ. นิปปเทสทุก

ช. สปปเทสติก

ซ. สปปเทสทุก

ตอบ. แสดงความหมายของคำต่อไปนี้

ก. อาทิลัทธนามติก หมายถึง ดิกมาติกาซึ่งอาศัยศัพท์ที่ตั้งอยู่ในบทแรกของ ดิกะนั้น เป็นหลักตั้งชื่อ เช่น กุสลดิกะ เป็นต้น

ข. อาทิลัทธนามทุก หมายถึง ทุกมาติกาที่อาศัยศัพท์ซึ่งตั้งอยู่ในบทแรกของ ทุกะนั้น เป็นหลักตั้งชื่อ เช่น เวทนาทุกะ เป็นต้น

ค. สัพพลัทธนามติก หมายถึง ดิกมาติกาที่อาศัยศัพท์ซึ่งตั้งอยู่ในบททั้ง ๓ นั้น เป็นหลักตั้งชื่อ เช่น เวณาดิกะ เป็นต้น

ง. สัพพลัทธนามทุก หมายถึง ทุกมาติกาที่อาศัยศัพท์ซึ่งตั้งอยู่ในบททั้ง ๒ นั้น เป็นหลักตั้งชื่อ เช่น เวทนาทุกะ เป็นต้น

จ. นิปปเทสติก หมายถึง ดิกะที่พระพุทธร่องค์ทรงแสดงปรมัตถธรรม ๔ ทั้งหมดไม่มีเหลือ เช่น กุสลติกะ เป็นต้น

ฉ. นิปปเทสทุก หมายถึง ทุกะที่พระพุทธร่องค์ทรงแสดงปรมัตถธรรม ๔ ทั้งหมด ไม่มีเหลือ เช่น โลภียทุกะ เป็นต้น

ช. สปปเทสติก หมายถึง ดิกะที่พระพุทธร่องค์ทรงแสดงปรมัตถธรรมทั้ง ๔ ไม่หมด ยังมีเหลืออยู่ เช่น เวทนาติกะ เป็นต้น

ซ. สปปเทสทุก หมายถึง ทุกะที่พระพุทธร่องค์ทรงแสดงปรมัตถธรรมทั้ง ๔ ไม่หมด ยังมีเหลืออยู่

ข้อ ๙ ถาม. ในอัมมสังคินีปกรณ์นี้ พระพุทธร่องค์ทรงแสดงจำแนกออกเป็นกี่กัณฑ์ คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. อัมมสังคินีปกรณ์เป็นปกรณ์ที่หนึ่งในบรรดาอภิธรรมทั้ง ๗ คัมภีร์ที่พระพุทธร่องค์ทรงเทศนาว่าโดยกัณฑ์ มี ๔ กัณฑ์ คือ

๑. จิตตูปปาทกัณฑ์ เป็นกัณฑ์ที่แสดงการจำแนกติกมาติกาและทุกมาติกาโดยปรมัตถธรรมทั้ง ๔ ซึ่งมีจิตและเจตสิกเป็นประธาน โดยพิสดาร

๒. รูปกัณฑ์ เป็นกัณฑ์ที่แสดงการจำแนกรูปโดยเอกนัย (รูปมีนัยเดียว) จนถึงเอกาทศกนัย (รูปมี ๑๑ นัย) โดยพิสดาร

๓. นิกเขปกัณฑ์ เป็นกัณฑ์ที่จำแนกติกมาติกาและทุกมาติกา โดยปรมัตถธรรมทั้ง ๔ อย่างกลางๆ

๔. อัญญกถากัณฑ์ เป็นกัณฑ์ที่นำเนื้อความของปิฎกทั้ง ๓ ซึ่งเป็นพุทธวจนะแล้วจำแนกโดยติกมาติกาและทุกมาติกาโดยสังเขป

ข้อ ๑๐ ถาม. จงอธิบายคำว่า นิสสุตต นิขชีว สภาวา ให้ได้ความหมายสมภูมิความรู้ชั้นจุฬะ ?

ตอบ. คำว่า นิสสุตต แปลว่า ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขาใด ๆ ทั้งสิ้น

คำว่า นิขชีว แปลว่า ไม่ใช่ชีวิตที่จะสืบทอดเป็นไปอย่างยั่งยืนแต่ประการใด เพราะมีความเกิดดับ เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ หรือเป็นไปตามกฎของไตรลักษณ์

คำว่า สภาวา แปลว่า เป็นแต่สภาวะ ซึ่งเป็นการสรุปเนื้อความของคำทั้ง ๒ ข้างต้นนั้น

ฉะนั้น คำว่า นิสสุตต นิขชีว สภาวา จึงมีความหมายว่า พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมทั้งหลาย เมื่อว่าโดยปรมาตม์แล้ว ก็มีแต่เพียงขันธ आयตนะ ธาตุ สัจจะ เท่านั้น ไม่มีความเป็นสัตว์ เป็นบุคคล ตัวตน เราเขา แต่ประการใด เพราะคำว่า สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา ชาย หญิง หรือ คนนั้น คนนี้ สัตว์นั้น สัตว์นี้ เป็นต้นนั้น เป็นแต่เพียงสมมติบัญญัติ ใช้เรียกขานกันในวัชรทางโลกเท่านั้น ซึ่งเมื่อว่าโดยสภาวปรมาตมธรรมแล้ว หามิได้ และการที่พระพุทธองค์ทรงแสดงโดยความเป็นแต่สภาวะ ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิตนั้น ก็เพื่อให้ผู้ศึกษา หรือผู้รับฟัง ได้เห็นความจริงของสภาวธรรมทั้งหลาย ที่เกิดขึ้น เป็นไปอยู่ ทั้งในตัวสัตว์บุคคล หรือภายนอกสัตว์บุคคลนั้น หามีสัตว์บุคคลเป็นต้นโดยแท้จริงไม่ เพราะสิ่งทั้งปวง ย่อมเป็นไปตามเหตุปัจจัย และตกอยู่ในกฎแห่งไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา เหมือนกันหมด (ยกเว้นพระนิพพาน เป็นอนัตตา อย่างเดียว)

ข้อ ๑๑ ถาม. จงจำแนกปรมาตมธรรมทั้ง ๔ โดยขันธ आयตนะ ธาตุ สัจจะ มาดู ?

ตอบ. สงเคราะห์ปรมาตมธรรม ๔ เข้าในขันธ ดังนี้

รูปทั้งหมด ๒๘ นับสงเคราะห์เป็น รูปขันธ

เวทนาเจตสิก นับสงเคราะห์เป็น เวทนาขันธ

สัญญาเจตสิก นับสงเคราะห์เป็น สัญญาขันธ

เจตสิกที่เหลือ ๕๐ นับสงเคราะห์เป็น สังขารขันธ

จิต ๘๙ หรือ ๑๒๑ นับสงเคราะห์เป็น วิญญาณขันธ

นิพพาน สงเคราะห์โดยขันธ ๕ ไม่ได้ จึงเป็น ขันธวิมุตติ

สงเคราะห์ปรมาตมธรรม ๔ เข้าในอายตนะ ๑๒ ดังนี้

จักขุปสาทรูป นับสงเคราะห์เป็น จักขายตนะ

รูปารมณ	นับสงเคราะห์เป็น	รูปายตนะ
โสตปสาทรูป	นับสงเคราะห์เป็น	โสตายตนะ
สัททารมณ	นับสงเคราะห์เป็น	สัททายตนะ
ฆานปสาทรูป	นับสงเคราะห์เป็น	ฆานายตนะ
คันธารมณ	นับสงเคราะห์เป็น	คันธายตนะ
ชีวหาปสาทรูป	นับสงเคราะห์เป็น	ชีวหาตนะ
รสารมณ	นับสงเคราะห์เป็น	รสายตนะ
กายปสาทรูป	นับสงเคราะห์เป็น	กายายตนะ

(ปฐวี เตโช วาโย) โผฏฐัพพารมณ นับสงเคราะห์เป็น โผฏฐัพพายตนะ
จิตทั้งหมด นับสงเคราะห์เป็น มนายตนะ

เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน นับสงเคราะห์เป็น อัมมายตนะ

สงเคราะห์ปรมาตถธรรม ๔ เข้าในธาตุ ๑๘ ดังนี้

จักขุปสาทรูป	นับสงเคราะห์เป็น	จักขุธาตุ
รูปารมณ	นับสงเคราะห์เป็น	รูปธาตุ
โสตปสาทรูป	นับสงเคราะห์เป็น	โสตธาตุ
สัททารมณ	นับสงเคราะห์เป็น	สัทธาตุ
ฆานปสาทรูป	นับสงเคราะห์เป็น	ฆานธาตุ
คันธารมณ	นับสงเคราะห์เป็น	คันธธาตุ
ชีวหาปสาทรูป	นับสงเคราะห์เป็น	ชีวหาธาตุ
รสารมณ	นับสงเคราะห์เป็น	รสธาตุ
กายปสาทรูป	นับสงเคราะห์เป็น	กายธาตุ

(ปฐวี เตโช วาโย) โผฏฐัพพารมณ นับสงเคราะห์เป็น โผฏฐัพพธาตุ

จักขุวิญญาณจิต ๒	นับสงเคราะห์เป็น	จักขุวิญญาณธาตุ
โสตวิญาณจิต ๒	นับสงเคราะห์เป็น	โสตวิญาณธาตุ
ฆานวิญาณจิต ๒	นับสงเคราะห์เป็น	ฆานวิญาณธาตุ
ชีวหาวิญาณจิต ๒	นับสงเคราะห์เป็น	ชีวหาวิญาณธาตุ

กายวิญญานจิต ๒ นับสงเคราะห์เป็น กายวิญญานธาตุ
 สัมปฏิจฉนจิต ๒ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ นับสงเคราะห์เป็น มโนธาตุ
 จิตที่เหลือ ๗๖ นับสงเคราะห์เป็น มโนวิญญานธาตุ
 เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน นับสงเคราะห์เป็น อัมมธาตุ
 สงเคราะห์ปรมัตถธรรม ๔ เข้าในสัจจะ ๔ ดังนี้

โลกียจิต ๘๑ เจตสิกที่ประกอบ ๕๑ (เว้นโลภะ) รูป ๒๘ นับสงเคราะห์เป็น
 ทุกขสัจจะ

โลกเจตสิก นับสงเคราะห์เป็น สมุทยสัจจะ

นิพพาน นับสงเคราะห์เป็น นิโรธสัจจะ

องค์มรรค ๘ ที่ในมัคคจิต ๔ นับสงเคราะห์เป็น มัคคสัจจะ

มัคคจิตตูปบาทที่เหลือ ๒๙ ผลจิตตูปบาท ๓๗ นับสงเคราะห์โดยสัจจะ ไม่ได้
 จัดเป็น สัจจวิมุตติ

ข้อ ๑๒ ถาม. เพราะเหตุใด พระพุทธองค์จึงทรงแสดงกุสลติกะก่อนติกะอื่นๆ ?
 จงอธิบาย

ตอบ. เหตุผลที่พระพุทธองค์ทรงแสดงกุสลติกะ ก่อนติกะอื่นๆ มีเหตุผล ๓
 ประการ คือ

๑. ปรมัตถธรรมทั้ง ๔ เหล่านี้ รวมเข้าในกุสลติกะได้ทั้งหมด ไม่มีเหลือ
๒. กุสล อกุศล อพยากตะทั้ง ๓ ปราภฏเป็นส่วนๆ ไม่ปะปนกัน
๓. ในกุสลติกะนี้ กุศลธรรม คือ ธรรมที่ดีและไม่มีโทษ ซึ่งสัตว์พิจารณาเห็นได้
 ง่ายนั้น ตั้งอยู่ในบทเบื้องต้น

ฉะนั้น พระพุทธองค์ จึงทรงแสดงกุสลติกะ ก่อนติกะอื่นๆ

ข้อ ๑๓ ถาม. เพราะเหตุใด พระพุทธองค์จึงทรงแสดง กุศล อกุศล และ อภัยาทะตามลำดับ ?

ตอบ. เหตุผลที่พระพุทธองค์ทรงแสดงกุศล อกุศล อภัยาทธรรมตามลำดับในกุสลดิกะนั้น คือ

๑. เหตุที่พระพุทธองค์ ทรงแสดงกุศลธรรมก่อนอกุศลธรรม และอภัยาทธรรมนั้น มี ๓ ประการ คือ กุศลธรรมนี้เป็นธรรมที่มีลักษณะให้ผลเป็นความสุข ฉะนั้น จึงเป็นธรรมอันประเสริฐ ประการหนึ่ง เป็นธรรมอันน่าสรรเสริญประการหนึ่ง และเป็นธรรมอันน่าประโยชน์มาสู่สัตว์ทั้งหลาย ทั้งในภพนี้และในภพหน้าประการหนึ่ง

๒. เหตุผลที่ทรงแสดงอกุศลธรรมต่อจากกุศลธรรมนั้น คือ ตามธรรมดาอกุศลธรรมนั้น ย่อมเป็นปฏิปักษ์ต่อกุศลธรรมอยู่แล้ว ฉะนั้น พระพุทธองค์จึงทรงแสดงอกุศลธรรมต่อจากกุศลธรรม เพื่อให้เห็นสภาพที่ตรงกันข้ามได้ง่ายขึ้น

๓. เหตุผลที่ทรงแสดงอภัยาทธรรมไว้สุดท้าย ต่อจากอกุศลธรรมนั้น เพราะอภัยาทธรรมเหล่านี้ เป็นสภาพธรรมที่แปรไปจากกุศลธรรมและอกุศลธรรมทั้ง ๒ อย่างนี้

หรืออีกนัยหนึ่ง การที่พระพุทธองค์ทรงแสดงกุศลธรรม อกุศลธรรม และอภัยาทธรรม ตามลำดับนั้น ก็เพราะทรงแสดงตามลำดับแห่งความเป็นไปของอัสสาทะ อาทีนวะ นิสสรณะนั่นเอง คือ สภาพของกุศลธรรมนั้น มีสภาพความเป็นไปที่สัตว์ทั้งหลายยินดี ปราศจาก พอใจ เรียกว่า อัสสาทะ ฉะนั้น จึงทรงแสดงกุศลธรรมก่อน สภาพความเป็นไปของอกุศลธรรมนั้น มีลักษณะเป็นไปพร้อมด้วยโทษ ซึ่งไม่น่ายินดี ไม่น่าพอใจ เรียกว่า อาทีนวะ ฉะนั้น จึงทรงแสดงอกุศลธรรมต่อจากกุศลธรรม ในอภัยาทธรรมนั้น เฉพาะพระนิพพาน มีสภาพที่พ้นไปจากวิภวทุกข เรียกว่า นิสสรณะ ฉะนั้น จึงทรงแสดงอภัยาทธรรม เป็นลำดับที่สุด

อีกนัยหนึ่ง การที่ทรงแสดงกุศล อกุศล อภัยาทธรรม ตามลำดับนั้น ก็เพราะทรงแสดงตามลำดับแห่งการปฏิบัตินั่นเอง คือ ผู้มีปัญญาทั้งหลายย่อมตั้งอยู่ในกุศล

ธรรม และประหาณอกุศลธรรม แล้วกระทำพระนิพพานให้แจ้ง ตามลำดับดังนี้ทั้งสิ้น
ณนั้น พระพุทธองค์จึงทรงแสดงกุศล อกุศล อพยากตธรรมตามลำดับ

ข้อ ๑๔ ทาม. จงแสดงความหมายและองค์ธรรมของคำต่อไปนี้ ? และอันไหนมีองค์
ธรรมแน่นอน อันไหนมีองค์ธรรมไม่แน่นอน ? จงอธิบาย

ก. ขันธวิมุตติ

ข. สัจจวิมุตติ

ค. ติกวิมุตติ

ง. ทุกวิมุตติ

จ. มัคคจิตตูปบาท

ฉ. ผลจิตตูปบาท

ตอบ. แสดงความหมายและองค์ธรรมของคำต่อไปนี้

ก. ขันธวิมุตติ หมายถึง ธรรมที่พ้นจากการนับสงเคราะห์เข้าในชั้น ๕ องค์
ธรรมได้แก่ นิพพาน

ข. สัจจวิมุตติ หมายถึง ธรรมที่พ้นจากการนับสงเคราะห์เข้าในอริยสัจ ๔ องค์
ธรรมได้แก่ มัคคจิตตูปบาทที่เหลือ ๒๙ คือ มัคคจิต ๑ เจตสิก ๒๘ (เวไนยธรรม ๘)
และผลจิตตูปบาท ๓๗ คือ ผลจิต ๑ เจตสิก ๓๖

ค. ติกวิมุตติ หมายถึง ธรรมที่พ้นจากการนับสงเคราะห์เข้าในบททั้ง ๓ ในติกะ
นั้นๆ ซึ่งมีองค์ธรรมไม่แน่นอน แล้วแต่ตีกะนั้นๆ

ง. ทุกวิมุตติ หมายถึง ธรรมที่พ้นจากการนับสงเคราะห์เข้าในบททั้ง ๒ ในทูกะ
นั้นๆ ซึ่งมีองค์ธรรมไม่แน่นอน แล้วแต่ทูกะนั้นๆ

จ. มัคคจิตตูปบาท หมายถึง การเกิดขึ้นของมัคคจิตและเจตสิกที่ประกอบ ซึ่ง
ธรรมดาการเกิดขึ้นของจิตนั้น เกิดได้ที่ละหนึ่งดวง ฉะนั้น แม้มัคคจิตจะมี ๔ ดวงก็
ตาม แต่เวลานับมัคคจิตตูปบาทนั้น นับจิตเพียง ๑ ดวง และเจตสิกที่ประกอบในมัคค
จิตนั้น เช่น ปฐมฉานมัคคจิต มีเจตสิกประกอบ ๓๖ ก็นับเป็นมัคคจิตตูปบาท ๓๗ คือ
จิต ๑ เจตสิก ๓๖ ถ้าเป็นมัคคจิตอื่น ก็ลดลงไปตามลำดับองค์ฉาน และในการ
สงเคราะห์โดยสัจจะนั้น องค์มรรค ๘ นับสงเคราะห์เป็นมัคคสัจจะ ส่วนมัคคจิตตูป
บาทที่เหลือ ๒๙ จึงเป็นสัจจวิมุตติ

ฉ. ผลจิตตูปบาท หมายถึง การเกิดขึ้นของผลจิตและเจตสิกที่ประกอบ ซึ่ง
เป็นไปทำนองเดียวกันกับมัคคจิตทุกประการ แต่ในผลจิตนั้น ไม่ได้หักมัคคสัจจะออก

เพราะองค์มรรค ๘ ที่เป็นมคคสังจะนั้น มุ่งหมายเอาเฉพาะในมคคจิต เท่านั้น ฉะนั้น เวลานั้นผลจิตตูปบาท จึงนับจำนวนเต็ม คือ ผลจิต ๑ และเจตสิกที่ประกอบ ตาม จำนวนเจตสิกที่ประกอบในผลจิตนั้นๆ เช่น ในปฐมฌานผลจิต มีเจตสิกประกอบ ๓๖ รวมกับจิตอีก ๑ จึงรวมเป็นผลจิตตูปบาท ๓๗ ดังนี้ เป็นต้น

ข้อ ๑๕ ถาม. จงแปล แสดงองค์ธรรม และการจำแนกโดยชั้น์ आयตนะ ๔ ธาตุ ๕ จะ ในกุสลติกะมาตุ ?

ตอบ. แปล แสดงองค์ธรรม และการจำแนกโดยชั้น์ आयตนะ ๔ ธาตุ ๕ จะ ในกุสล ติกะ ดังต่อไปนี้

ปฐมบท : กุสลา ธมมา ธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สภาวะ (นิสสุตต นิขชีว สภาวา) ซึ่งมีลักษณะไม่มีโทษและให้ผลเป็นความสุข มีอยู่ (ส่วิขขณติ)

ทุติยบท : อกุสลา ธมมา ธรรมทั้งหลายไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สภาวะ (นิสสุตต นิขชีว สภาวา) ซึ่งมีลักษณะเป็นไปพร้อมด้วยโทษ และให้ผล เป็นความทุกข์ มีอยู่ (ส่วิขขณติ)

ตติยบท : อพฺยากตา ธมมา ธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สภาวะ (นิสสุตต นิขชีว สภาวา) ซึ่งพระพุทธรองค์ไม่ได้ทรงแสดงโดยความเป็น กุศล อกุศล แต่ได้ทรงแสดงโดยความเป็นอย่างอื่นมีอยู่ (ส่วิขขณติ)

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโดยชั้น์ आयตนะ ๔ ธาตุ ๕ จะ

องค์ธรรมของปฐมบท ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ เจตสิก ๓๘

ธรรมเหล่านี้ เมื่อจำแนกโดย ชั้น์ आयตนะ ๔ ธาตุ ๕ จะแล้ว ได้ชั้น์ ๔ आयตนะ ๒ ธาตุ ๒ จะ ๒

ชั้น์ ๔ คือ ในเจตสิก ๓๘ นั้น เวทนาเจตสิก เป็น เวทนาชั้น์, สัญญาเจตสิก เป็น สัญญาชั้น์, เจตสิกที่เหลือ ๓๖ เป็น สังขารชั้น์, กุศลจิต ๒๑ เป็น วิญญานชั้น์

อายตนะ ๒ คือ กุศลจิต ๒๑ เป็น มนายตนะ, เจตสิก ๓๘ เป็น ธัมมายตนะ

ธาตุ ๒ คือ กุศลจิต ๒๑ เป็น มโนวิญญานธาตุ, เจตสิก ๓๘ เป็น ธัมมธาตุ

สัจจะ ๒ คือ โลเกียกุศลจิต ๑๗ เจตสิก ๓๘ เป็น ทุกขสัจจะ, องค์มรรค ๘ ที่ใน ปฐมญาณมรรค และองค์มรรค ๗ (เว้นสัมมาสังกัปปะ) ที่ในทุติยญาณมรรค ขึ้นไป เป็น มัคคสัจจะ มัคคจิตตูปบาทที่เหลือ ๒๙ เป็น สัจจวิมุตติ

องค์ธรรมของทุติยบท ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗

ธรรมเหล่านี้ เมื่อจำแนกโดยชั้น์ आयตนะ ๓๓ สัจจะแล้ว ได้ชั้น์ ๔ आयตนะ ๒ ๓๓ ๒ สัจจะ ๒

ชั้น์ ๔ คือ ในเจตสิก ๒๗ นั้น เวทนาเจตสิก เป็น เวทนาชั้น์, สัญญาเจตสิก เป็นสัญญาชั้น์, เจตสิกที่เหลือ ๒๕ เป็นสังขารชั้น์, อกุศลจิต ๑๒ เป็นวิญญานชั้น์

อายตนะ ๒ คือ อกุศลจิต ๑๒ เป็น มนายตนะ, เจตสิก ๒๗ เป็น ธัมมายตนะ

ธาตุ ๒ คือ อกุศลจิต ๑๒ เป็น มโนวิญญานธาตุ, เจตสิก ๒๗ เป็น ธัมมธาตุ

สัจจะ ๒ คือ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๖ (เว้นโลภะ) เป็น ทุกขสัจจะ, โลภเจตสิก เป็น สมุทยสัจจะ

องค์ธรรมของตติยบท ได้แก่ วิบากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ รูป ๒๘ นิพพาน

ธรรมเหล่านี้ เมื่อจำแนกโดยชั้น์ आयตนะ ๓๓ สัจจะแล้ว ได้ชั้น์ ๕ आयตนะ ๑๒ ๓๓ ๑๘ สัจจะ ๒ ดังนี้

ชั้น์ ๕ คือ รูป ๒๘ เป็น รูปชั้น์, ในเจตสิก ๓๘ ดวงนั้น เวทนาเจตสิก เป็น เวทนาชั้น์, สัญญาเจตสิก เป็น สัญญาชั้น์, เจตสิกที่เหลือ ๓๖ เป็น สังขารชั้น์, วิบากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เป็น วิญญานชั้น์ นิพพาน เป็น ชันวิมุตติ

อายตนะ ๑๒ คือ จักขุปสาทรูป เป็น จักขายตนะ โสตปสาทรูป เป็น โสตายตนะ ฆานปสาทรูป เป็น ฆานายตนะ ชิวหาปสาทรูป เป็น ชิวหายตนะ กายปสาทรูป เป็น กายายตนะ รูปารมณ เป็น รูปายตนะ สัททารมณ เป็น สัททหายตนะ คันธารมณ เป็น คันธายตนะ รสอารมณ เป็น รสหายตนะ (ปถวี เตโช वाโย) โผฏฐัพพารมณ เป็น โผฏฐัพพายตนะ วิบากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เป็น มนายตนะ เจตสิก ๓๘ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน เป็น ธัมมายตนะ

ธาตุ ๑๘ คือ จักขุปสาทรูป เป็น จักขุธาตุ โสตปสาทรูป เป็น โสตธาตุ ฆานปสาทรูป เป็น ฆานธาตุ ชิวหาปสาทรูป เป็น ชิวหาธาตุ กายปสาทรูป เป็น กายธาตุ รูปารมณ์ เป็น รูปธาตุ สัททารมณ์ เป็น สัทธาธาตุ คันธารมณ์ เป็น คันธธาตุ รสอารมณ์ เป็น รสธาตุ (ปลิว เตโช วาโย) โผฏฐัพพารมณ์ เป็น โผฏฐัพพธาตุ จักขุวิญญาณจิต ๒ เป็น จักขุวิญญาณธาตุ โสตวิญญาณจิต ๒ เป็น โสตวิญญาณธาตุ ฆานวิญญาณจิต ๒ เป็น ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาวิญญาณจิต ๒ เป็น ชิวหาวิญญาณธาตุ กายวิญญาณจิต ๒ เป็น กายวิญญาณธาตุ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ สัมปฏิจฉนจิต ๒ เป็น มโนธาตุ วิบากจิตที่เหลือ ๒๔ กิริยาจิตที่เหลือ ๑๙ เป็น มโนวิญญาณธาตุ เจตสิก ๓๘ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน เป็น อัมมธาตุ

สังขะ ๒ คือ โลเกียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๕ (เว้นวิรตี ๓) รูป ๒๘ เป็นทุกขสังขะ นิพพาน เป็น นิโรธสังขะ ผลจิตตูปบาท ๓๗ เป็น สังขวิมุตติ

ติกะ นี้ ชื่อว่า อาทิลัทธนามติกะ และ ชื่อว่า นิปปเทสติกะ

ที่ชื่อว่า อาทิลัทธนามติกะ เพราะอาศัยคำว่า กุสล ที่ตั้งอยู่ในบทแรก เป็นหลักตั้งชื่อ

ที่ชื่อว่า นิปปเทสติกะ เพราะเป็นติกะที่แสดงสงเคราะห์ปรมัตถธรรมทั้ง ๔ เข้าในบททั้ง ๓ ได้ทั้งหมด ไม่มีเหลือ

ข้อ ๑๖ ถาม. เพราะเหตุใด เวทนาเจตสิก ในเวทนาติกะ จึงเป็นติกวิมุตติ? จงอธิบาย

เหตุผล

ตอบ. เหตุผลที่เวทนาเจตสิกในเวทนาติกะเป็นติกวิมุตตินั้น เพราะ

๑. ในเวทนาติกะนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า สุขาย เวทนาย สมปยุตตารมฺมา, ทุกขาย เวทนาย สมปยุตตารมฺมา, อทุกขมสุขาย เวทนาย สมปยุตตารมฺมา คือ ทรงแสดงมุ่งหมายเอาธรรมที่ประกอบด้วย สุขเวทนา, ทุกขเวทนา, อทุกขเวทนา เท่านั้น ไม่ได้ทรงแสดงว่า สุขเวทนา รมฺมา, ทุกขเวทนา รมฺมา, อทุกขมสุขเวทนา รมฺมา ดังนี้เลย และโดยความเป็นจริงแล้ว สุขเวทนา ก็ประกอบกับสุขเวทนา หรือเวทนาอื่นไม่ได้, ทุกขเวทนา ก็ประกอบกับทุกขเวทนา หรือเวทนา

อื่นไม่ได้, อุเบกขาเวทนา ก็ประกอบกับอุเบกขาหรือเวทนาอื่นไม่ได้เช่นเดียวกัน ฉะนั้น เวทนาเจตสิก จึงไม่เข้าอยู่ในบททั้ง ๓ แห่งติกะนี้ โดยเหตุผลดังกล่าวมานี้ ในปฐมบทที่ว่า “มัคคจิตตูปบาทที่เหลือ ๒๘” (คือลดจำนวนเต็ม ๒๙ ลง ๑) ก็ดี “ผลจิตตูปบาท ๓๖” (คือลดจำนวนเต็ม ๓๗ ลง ๑) ก็ดี ก็โดยที่เว้นเวทนาเจตสิก ๑ นั้นเอง

๒. ในตติยบท องค์ธรรมปรหมัตถ์ ได้แก่ อุเบกขาสหคตจิต ๕๕ ฉะนั้น ในโลกุตตรจิตนั้น จึงได้แก่ โลกุตตรจิตที่เป็นปัญจมณาน ในโลกุตตรปัญจมณานจิตนั้นมีเจตสิกประกอบ ๓๓ (เวณวิตก วิจารณ์ ปีติ) แต่ในติกะนี้ เวทนาเจตสิกพ้นจากการเป็นองค์ธรรมอยู่แล้ว เพราะฉะนั้น เจตสิกที่ประกอบในโลกุตตรปัญจมณาน ๓๓ นั้น จึงคงเหลือ ๓๒ คือ เว้นเวทนาไปอีกหนึ่ง ในฐานะเป็นติกวิมุตติ

๓. มัคคจิตตูปบาทที่เหลือ ๒๖ นั้น คือ เจตสิกที่ประกอบกับปัญจมณานมัคคจิต ๔ มี ๓๒ หักองค์มรรค ที่เป็นมัคคสังขจะออกเสีย ๗ คงเหลือ ๒๕ รวมกับมัคคจิต ๑ จึงเป็น ๒๖ ผลจิตตูปบาท ๓๓ คือ เจตสิกที่ประกอบกับปัญจมณานผลจิต ๔ มี ๓๒ รวมกับผลจิตอีก ๑ จึงเป็นผลจิตตูปบาท ๓๓

๔. คำว่า ติกวิมุตติ แปลว่า พ้นจากการนับสงเคราะห์เข้าในบททั้ง ๓ หมายความว่า องค์ธรรมปรหมัตถ์เหล่านั้นไม่ได้อยู่ในบทที่ ๑ ที่ ๒ ที่ ๓ เลย ฉะนั้น ในเวทนาติกะนี้ สุขเวทนาเจตสิก ๖๓, ที่ประกอบกับสุขสหคตจิต ๖๓ ทุกขเวทนาเจตสิก ๓ ที่ประกอบกับทุกขสหคตจิต ๓, และอุเบกขาเวทนาเจตสิก ๕๕ ที่ประกอบกับอุเบกขาสหคตจิต ๕๕ จึงต้องเป็นติกวิมุตติ ส่วนรูป ๒๘ และนิพพานนั้น ในบททั้ง ๓ ก็ไม่ได้แสดงไว้เลย ฉะนั้น จึงเป็นติกวิมุตติโดยชัดเจนอยู่แล้ว

ข้อ ๑๗ ถาม. จงแสดงองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้ (ไม่ต้องจำแนกโดยชั้น

อายตนะ ชาติ สัจจะ) ?

ก. ธรรมที่เป็น อพฺยากตา ธมฺมา ได้ แต่เป็น วิปาคา ธมฺมา ไม่ได้

ข. ธรรมที่เป็น วิปาคา ธมฺมา ได้ แต่เป็น อพฺยากตา ธมฺมา ไม่ได้

ค. ธรรมที่เป็น อพฺยากตา ธมฺมา และ วิปาคา ธมฺมา ได้ทั้ง ๒

ง. ธรรมที่เป็น อพฺยากตา ธมฺมา และ วิปาคา ธมฺมา ไม่ได้ทั้ง ๒

ตอบ. แสดงองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้

ก. ธรรมที่เป็น อพฺยากตา ธมฺมา ได้ แต่เป็น วิปากา ธมฺมา ไม่ได้ ได้แก่
กิริยาจิต ๒๐ เจตสิกที่ประกอบ ๓๕ รูป ๒๘ นิพพาน

ข. ธรรมที่เป็น วิปากา ธมฺมา ได้ แต่เป็น อพฺยากตา ธมฺมา ไม่ได้ ไม่มี

ค. ธรรมที่เป็น อพฺยากตา ธมฺมา และวิปากา ธมฺมา ได้ทั้ง ๒ ได้แก่ วิบากจิต
๓๖ เจตสิกที่ประกอบ ๓๘

ง. ธรรมที่เป็น อพฺยากตา ธมฺมา และ วิปากา ธมฺมา ไม่ได้ทั้ง ๒ ได้แก่
กุศลจิต ๒๑ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิกที่ประกอบ ๕๒

ข้อ ๑๘ ถาม. เพราะเหตุไร กัมมชรูป จึงไม่ชื่อว่า วิปากา ธมฺมา ? จงอธิบาย

ตอบ. เหตุที่กัมมชรูปที่เป็นผลของกุศลและอกุศล ที่ไม่เรียกว่า วิบาก นั้น ก็
เพราะธรรมที่เป็นเหตุ ซึ่งได้แก่ กุศลกรรม และอกุศลกรรมนั้น เป็นนามธรรมและเป็น
สาร์มมณธรรม (คือธรรมที่รู้อารมณ์ได้) ส่วนธรรมที่เป็นผลนั้น ได้แก่ กัมมชรูป นั้น
เป็นรูปธรรม และเป็นอนารัมมณธรรม (คือธรรมที่รู้อารมณ์ไม่ได้) ซึ่งมีสภาพไม่
เหมือนกัน ฉะนั้น จึงไม่เรียกว่า วิบาก สำหรับวิบากจิตและเจตสิกที่ประกอบ ซึ่งเป็น
ผลของกุศลกรรม และอกุศลกรรมนั้น เป็นนามธรรมและเป็นสาร์มมณธรรม
เหมือนกัน จึงเรียกว่า เป็นวิบาก โดยมุขยนัย (นัยโดยตรง) ส่วนกัมมชรูป เป็นแต่เพียง
ผลของกุศลกรรมและอกุศลกรรม โดยปริยายูปการนัย (นัยโดยอ้อม) เท่านั้น อุปมา
เหมือนกับว่า การหว่านเมล็ดข้าวลงในท้องนา ในขณะที่เมล็ดข้าวงอกขึ้นมาเป็นลำต้น
และใบ ลำต้น และใบนั้นเกิดขึ้นมาจากเมล็ดข้าวก็จริง แต่ก็ยังไม่เรียกว่า ได้ผล
เพราะสภาพที่ปรากฏยังไม่เหมือนกัน ต่อเมื่อต้นข้าวขึ้น ออกรวงมีเมล็ดข้าวแล้ว อันนี้
แหละจึงจะเรียกว่าได้ผลแล้ว เพราะมีสภาพเหมือนกัน ข้อนี้ฉันใด คำว่า วิบาก ที่เป็น
ผลของกุศลกรรมและอกุศลกรรมนั้น จึงได้แก่ วิบากจิต ๓๖ เจตสิกที่ประกอบ ๓๘
ซึ่งเป็นนามธรรมเท่านั้น ก็ฉนั้นเหมือนกัน

ข้อ ๑๙ ถาม. จงแสดงความหมายและองค์ธรรมของคำต่อไปนี้ ?

ก. อุปาทินน ข. อนุปาตินน ค. อุปาทานีย ง. อนุปาทานีย

ตอบ. แสดงความหมายและองค์ธรรมของคำต่อไปนี้

ก. อุปาทินน แปลว่า กรรมอันต้นหาและทวิญญูเข้าไปยึดติดโดยการกระทำให้เป็นอารมณ์นั้น ยึดไว้โดยความเป็นผล (เป็นผลของกรรมและเป็นอารมณ์ของกรรมด้วย) องค์ธรรมได้แก่ โลกียวิบากจิต ๓๒ เจตสิก ๓๕ กัมมชรูป ๒๐

ข. อนุปาตินน แปลว่า กรรมอันต้นหาและทวิญญูเข้าไปยึดติดโดยการกระทำให้เป็นอารมณ์นั้น ไม่ได้ยึดไว้โดยความเป็นผล (เป็นแต่อารมณ์ของกรรมอย่างเดียว) ได้แก่ อุกุศลจิต ๑๒ กุศลจิต ๒๑ กิริยาจิต ๒๐ ผลจิต ๔ เจตสิกที่ประกอบ ๕๒ จิตตชรูป อุตุชรูป อาหารชรูป และนิพพาน

ค. อุปาทานีย แปลว่า ธรรมที่เป็นประโยชน์แก่อุปาทาน คือ เป็นอารมณ์ของอุปาทานได้ ได้แก่ โลกียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘

ง. อนุปาทานีย แปลว่า ธรรมที่ไม่เป็นประโยชน์แก่อุปาทาน คือ ไม่เป็นอารมณ์แก่อุปาทาน ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน

ข้อ ๒๐ ถาม. ในชั้นจุฬารากิธัมมิกตรีนั้นแสดงว่า กัมมชรูปมี ๑๘ จิตตชรูปมี ๑๕ อุตุชรูปมี ๑๓ อาหารชรูปมี ๑๒ แต่องค์ธรรมในอุปาทินนตักนั้น แสดงว่า กัมมชรูปมี ๒๐ จิตตชรูปมี ๑๗ อุตุชรูปมี ๑๕ อาหารชรูปมี ๑๔ ที่ต่างกันเช่นนี้ เพราะเหตุใด? จงอธิบายเหตุผล

ตอบ. ในชั้นจุฬารากิธัมมิกตรีนั้นแสดงว่า กัมมชรูปมี ๑๘ จิตตชรูปมี ๑๕ อุตุชรูปมี ๑๓ อาหารชรูปมี ๑๒ แต่องค์ธรรมในอุปาทินนตักนั้น แสดงว่า กัมมชรูปมี ๒๐ จิตตชรูปมี ๑๗ อุตุชรูปมี ๑๕ อาหารชรูปมี ๑๔ ที่ต่างกันเช่นนี้ เพราะนับอุปัจจยะและสันตติเข้าด้วย เพราะว่า เมื่อกัมมชะ จิตตชะ อุตุชะ อาหารชะ นิพผันนรูปเกิดขึ้นในเวลาใด เวลานั้น อุปัจจยะ และสันตติทั้ง ๒ นี้ ก็ปรากฏเกิดขึ้นพร้อมกันด้วย แต่เมื่อเวลาจำแนกโดยอายตนะ และธาตุนั้น ได้นับชรัตตา อนิจจตา เข้าด้วยนั้น ก็ เพราะว่าเมื่อกัมมชนิพผันนรูปเป็นต้นเกิดขึ้นแล้ว ลักษณะรูปทั้ง ๔ ย่อมมีปรากฏขึ้น

ตามลำดับ แต่ที่ไม่นับเข้าตั้งแต่แรกนั้น เพราะนิพจน์รูปในอุปาทกขณะนั้น ชรตา และอนิจจตา ยังไม่มี ต่อเมื่อถึงฐิติขณะ และภังคักขณะ คือ ขณะตั้งอยู่ และขณะดับ ชรตา และอนิจจตา ทั้ง ๒ นี้ จึงมีได้

ชรตาและอนิจจตาทั้ง ๒ นี้ก็เป็นสุขุมรูปซึ่งเป็นฉัมมายตนะและฉัมมธาตุ ฉะนั้น จึงต้องนับเข้าด้วย

ข้อ ๒๑ ถาม. เพราะเหตุใด กิเลส ๑๐ มี โลภะ เป็นต้น จึงได้ชื่อว่า สังกิเลสะ สังกิลิฏฐะ และสังกิเลสิกะ ? จงอธิบายยกอุปมาอุปไมยประกอบด้วย

ตอบ. เหตุที่กิเลส ๑๐ มี โลภะ เป็นต้น ได้ชื่อว่า สังกิเลสะ สังกิลิฏฐะ และสังกิเลสิกะ นั้น เพราะกิเลสทั้ง ๑๐ ตัวนี้เป็นสังกิเลสะก็ได้ เป็นสังกิลิฏฐะก็ได้ และเป็นสังกิเลสิกะก็ได้ หมายความว่า กิเลสทั้ง ๑๐ ตัวนี้ เป็นธรรมที่ทำให้เศร้าหมองเร่าร้อนด้วย เป็นธรรมที่ถูกทำให้เศร้าหมองเร่าร้อนด้วย และเป็นธรรมที่เป็นอารมณ์ของความเศร้าหมองเร่าร้อนด้วย อุปมาเหมือนไฟ ธรรมดว่าไฟนั้น ตัวของมันเองก็มีสภาพเป็นความร้อนและสามารถทำให้สิ่งอื่นเกิดความร้อนขึ้นได้ และไฟด้วยกันเองยังรวมกันมากเท่าไร ก็ทำให้ความร้อนเพิ่มมากขึ้นเท่านั้น ทั้งสามารถทำให้ไฟเกิดขึ้นได้อีกโดยอาศัยตนเองก็ได้ ดังเช่น ไฟที่ไหม้สิ่งต่าง ๆ ยังมีเชื้อเพลิงมากเท่าไร ไฟก็ยังเพิ่มปริมาณและเพิ่มความร้อนมากขึ้นหลายเท่า

สำหรับอกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๑๗ (เว้นกิเลส ๑๐) นั้น เป็นได้แต่เพียงสังกิลิฏฐะและสังกิเลสิกะ คือ เป็นสภาพธรรมที่ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมองเร่าร้อนและเป็นอารมณ์ของกิเลสเท่านั้น แต่ไม่ได้เป็นสังกิเลสะ คือ ไม่ได้เป็นธรรมที่ทำให้เศร้าหมองเร่าร้อน เปรียบเหมือนไส้ตะเกียงกับน้ำมัน เมื่อถูกจุดให้ติดแล้ว ไส้ตะเกียงก็จะเกิดความร้อนและค่อย ๆ ไหม้หมดไป ๆ น้ำมันตะเกียงก็เช่นเดียวกัน ย่อมจะขึ้นไปตามไส้ตะเกียงและถูกเผาผลาญให้หมดไหม้เหือดแห้งไปโดยลำดับ

ข้อ ๒๒ ถาม. จงแสดงความหมายและองค์ธรรมของคำต่อไปนี้ ?

ก. สงกิเลส

ข. สงกิลิฏฐ

ค. สงกิเลสิกะ

ฆ. อสงกิเลส

ง. อสงกิลิฏฐ

จ. อสงกิเลสิกะ

ตอบ. แสดงความหมายและองค์ธรรมของคำต่อไปนี้

ก. สงกิลเลส หมายถึง ธรรมที่ทำให้เศร้าหมองเร่าร้อน ได้แก่ กิเลส ๑๐ มีโลภะ เป็นต้น

ข. สงกิลิฏฐ หมายถึง ธรรมที่ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมองเร่าร้อน ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิกที่ประกอบ ๒๗

ค. สงกิลลสิก หมายถึง ธรรมที่เป็นอารมณ์ของกิเลส ได้แก่ โลภียจิต ๘๑ เจตสิกที่ประกอบ ๕๒ รูป ๒๘

ฅ. อสงกิลเลส หมายถึง ธรรมที่ไม่ทำให้เศร้าหมองเร่าร้อน ได้แก่ จิต ๘๙ เจตสิก ๔๒ (เว้นกิเลสองค์ธรรม ๑๐) รูป ๒๘ นิพพาน

ง. อสงกิลิฏฐ หมายถึง ธรรมที่ไม่ถูกกิเลสทำให้เศร้าหมองเร่าร้อน ได้แก่ กุศลจิต ๒๑ วิบากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ รูป ๒๘ นิพพาน

จ. อสงกิลลสิก หมายถึง ธรรมที่ไม่เป็นอารมณ์ของกิเลส หรือไม่เป็นที่อาศัย เกิดของความเศร้าหมองเร่าร้อน ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน

ข้อ ๒๓ ถาม. จงแปล แสดงองค์ธรรม และการจำแนกโดยชั้น์ आयตนะ ๓๓ สัจจะ ใน สวิตทุกติก ?

ตอบ. แปล แสดงองค์ธรรม และการจำแนกโดยชั้น์ आयตนะ ๓๓ สัจจะ ใน สวิตทุกติก ดังนี้

ปฐมบท สวิตทุกสวิจาร ฐมา ธรรมทั้งหลาย ที่ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สภาวะ (นิสสत्ต นิชชีว สภาวา) ที่เกิดพร้อมด้วยวิตกและวิจารณ์ มีอยู่ (สวิจชนติ)

ทุติยบท อวิตทุกวิจารณ์ตตา ฐมา ธรรมทั้งหลาย ที่ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สภาวะ (นิสสत्ต นิชชีว สภาวา) ที่ไม่มีวิตก มีแต่วิจารณ์เท่านั้น มีอยู่ (สวิจชนติ)

ตติยบท อวิตทุกอวิจารณ์ ฐมา ธรรมทั้งหลาย ที่ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สภาวะ (นิสสत्ต นิชชีว สภาวา) ที่ไม่มีวิตกและไม่มีวิจารณ์มีอยู่ (สวิจชนติ)

แสดงองค์ธรรมและการจำแนกโดยชั้น์ आयตนะ ๓๓ สัจจะ ดังนี้

องค์ธรรมของปฐมบท ได้แก่ สวิตักกสวิจารจิต ๕๕ คือ กามาวจรจิต ๔๔ (เว้น ทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐) ปฐมฌานจิต ๑๑ เจตสิกที่ประกอบ ๕๐ (เว้นวิตก วิจารณ์) ธรรมเหล่านี้ เมื่อจำแนกโดยขั้น आयตนะ ชาติ สัจจะแล้ว ได้ ขั้น ๔ आयตนะ ๒ ชาติ ๓ สัจจะ ๓

ขั้น ๔ คือ ในเจตสิก ๕๐ นั้น เวทนาเจตสิก เป็น เวทนาขั้น, สัญญาเจตสิก เป็น สัญญาขั้น, เจตสิกที่เหลือ ๔๘ เป็น สังขารขั้น, สวิตักกสวิจารจิต ๕๕ เป็น วิญญานขั้น

อายตนะ ๒ คือ สวิตักกสวิจารจิต ๕๕ เป็น มนายตนะ, เจตสิก ๕๐ เป็น ัมมายตนะ

ชาติ ๓ คือ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ สัมปฏิจฉนจิต ๒ เป็น มโนชาติ, สวิตักก- สวิจารจิต ที่เหลือ ๕๒ เป็น มโนวิญญานชาติ, เจตสิก ๕๐ เป็น ัมมชาติ

สัจจะ ๓ คือ โลภียสวิตักกสวิจารจิต ๔๗ เจตสิก ๔๙ (เว้นโลภะ) เป็น ทุกข สัจจะ, โภภเจตสิก เป็น สมุททยสัจจะ, องค์มรรค ๗ (เว้นสัมมาสังกัปปะ) ที่ในมัคค- สวิตักกสวิจารจิต ๔ เป็น มัคคสัจจะ ปฐมฌานมัคคจิตตูปบาทที่เหลือ ๒๘ (เว้นวิจารณ์) ปฐมฌานผลจิตตูปบาท ๓๕ เป็น สัจจวิมุตติ

องค์ธรรมของทุติยบท ได้แก่ ทุติยฌานจิต ๑๑ เจตสิกที่ประกอบ ๓๖ (เว้น วิจารณ์) และวิตกเจตสิก ๕๕ ที่ในสวิตักกสวิจารจิต ๕๕

ธรรมเหล่านี้ เมื่อจำแนกโดยขั้น आयตนะ ชาติ สัจจะ แล้ว ได้ขั้น ๔ आयตนะ ๒ ชาติ ๒ สัจจะ ๒

ขั้น ๔ คือ ในเจตสิก ๓๖ นั้น เวทนาเจตสิก เป็น เวทนาขั้น, สัญญาเจตสิก เป็น สัญญาขั้น, เจตสิกที่เหลือ ๓๔ และวิตกเจตสิก ๕๕ เป็น สังขารขั้น, ทุติยฌาน จิต ๑๑ เป็น วิญญานขั้น

อายตนะ ๒ คือ ทุติยฌานจิต ๑๑ เป็น มนายตนะ, เจตสิก ๓๖ และวิตก เจตสิก ๕๕ เป็น ัมมายตนะ

ชาติ ๒ คือ ทุติยฌานจิต ๑๑ เป็น มโนวิญญานชาติ, เจตสิก ๓๖ และวิตก เจตสิก ๕๕ เป็น ัมมชาติ

สังกะ ๒ คือ รูปาวจรหุติยฌานจิต ๓ เจตสิก ๓๓ และโลกียวิตกเจตสิก ๔๗ เป็น ทุกขสังกะ, องค์มรรค ๗ (เว้นสัมมาสังกัปปะ) ที่ในหุติยฌานมรรคจิต ๔ และ สัมมาสังกัปปมรรค คือ วิตกเจตสิก ๔ ที่ในปฐมฌานมรรคจิต ๔ เป็น มัคคสังกะ หุติยฌานมัคคจิตตูปบาทที่เหลือ ๒๘ หุติยฌานผลจิตตูปบาท ๓๕ และวิตกเจตสิก ๔ ที่ในปฐมฌานผลจิต ๔ เป็น สังขาริมุตติ

องค์ธรรมของตติยบท ได้แก่ อวิตกกอวิจารณ์จิต ๕๕ คือ ทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐ ตติยฌานจิต ๑๑ จตุตถฌานจิต ๑๑ ปัญจฌานจิต ๒๓ เจตสิกที่ประกอบ ๓๖ และวิจารณ์เจตสิก ๑๑ ที่ในหุติยฌานจิต ๑๑ รูป ๒๘ นิพพาน

ธรรมเหล่านี้ เมื่อจำแนกโดยชั้น อายตนะ ธาตุ สังกะ แล้ว ได้ชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๗ สังกะ ๓

ชั้น ๕ คือ รูป ๒๘ เป็น รูปชั้น, ในเจตสิก ๓๖ ดวงนั้น เวทนาเจตสิก เป็น เวทนาชั้น, สัญญาเจตสิก เป็น สัญญาชั้น, เจตสิกที่เหลือ ๓๔ และวิจารณ์เจตสิก ๑๑ ที่ในหุติยฌานจิต ๑๑ เป็น สังขารชั้น, อวิตกกอวิจารณ์จิต ๕๕ เป็น วิญญาณชั้น นิพพาน เป็นชั้นวิมุตติ

อายตนะ ๑๒ คือ จักขุปสาทรูป เป็น จักขายตนะ โสตปสาทรูป เป็น โสตายตนะ ฆานปสาทรูป เป็น ฆานายตนะ ชิวหาปสาทรูป เป็น ชิวหายตนะ กายปสาทรูป เป็น กายายตนะ รูปารมณ เป็น รูปายตนะ สัททารมณ เป็น สัททายตนะ คันธารมณ เป็น คันธายตนะ รสารมณ เป็น รสายตนะ (ปลวี่ เตโซ วาโย) โผฏฐัพพารมณ เป็น โผฏฐัพพายตนะ อวิตกกอวิจารณ์จิต ๕๕ เป็น มนายตนะ เจตสิก ๓๖ และวิจารณ์เจตสิก ๑๑ ที่ในหุติยฌานจิต ๑๑ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน เป็น ฌมมายตนะ

ธาตุ ๑๗ คือ จักขุปสาทรูป เป็น จักขุธาตุ โสตปสาทรูป เป็นโสตธาตุ ฆานปสาทรูป เป็น ฆานธาตุ ชิวหาปสาทรูป เป็น ชิวหาธาตุ กายปสาทรูป เป็น กายธาตุ รูปารมณ เป็น รูปธาตุ สัททารมณ เป็นสัทธาธาตุ คันธารมณ เป็น คันธธาตุ รสารมณ เป็น รสธาตุ (ปลวี่ เตโซ วาโย) โผฏฐัพพารมณ เป็น โผฏฐัพพธาตุ จักขุวิญญาณจิต ๒ เป็น จักขุวิญญาณธาตุ โสตวิญญาณจิต ๒ เป็น โสตวิญญาณธาตุ ฆานวิญญาณจิต ๒ เป็น ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาวิญญาณจิต ๒ เป็น ชิวหาวิญญาณธาตุ กายวิญญาณจิต

๒ เป็น กายวิญญูณธาตุ อวิตกกถาวิจาร์จิตที่เหลือ ๔๕ เป็น มโนวิญญูณธาตุ เจตสิก ๓๖ และวิจาร์เจตสิก ๑๑ ที่ในทุตติยฌานจิต ๑๑ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน เป็น ฌัมมธาตุ

สังจะ ๓ คือ โลกียอวิตกกถาวิจาร์จิต ๓๑ เจตสิก ๓๓ (เว้นวิรตี ๓) และโลกียวิจาร์เจตสิก ๓ (ที่ในรูปาวจรทุตติยฌานจิต ๓) รูป ๒๘ เป็น ทุกขสังจะ, นิพพาน เป็น นิโรธสังจะ, องค์มรรค ๗ (เว้นสัมมาสังกัปปะ) ที่ในมัคคอวิตกกถาวิจาร์จิต ๑๒ เป็น มัคคสังจะ มัคคจิตตูปบาทที่เหลือ ๒๘ ผลจิตตูปบาท ๓๕ และวิจาร์เจตสิก ๘ ที่ในโลกุตตรทุตติยฌานจิต ๘ เป็น สังจวิมุตติ

วิจาร์เจตสิก ๕๕ ที่ในสวิตกกถาวิจาร์จิต ๕๕ เป็น ติกวิมุตติ

ฉะนั้น ติกะ นี้ชื่อว่า อาทิลัทธนามติกะ และ ชื่อว่า สัปปเทสติกะ

➤ ที่ชื่อว่า อาทิลัทธนามติกะ เพราะอาศัยคำว่า สวิตทุก ที่ตั้งอยู่ในบทแรกเป็นหลักตั้งชื่อ

➤ ที่ชื่อว่า สัปปเทสติกะ เพราะแสดงปรมัตถธรรมไม่หมด ยังมีเหลืออยู่ คือ วิจาร์เจตสิก ที่ในสวิตกกถาวิจาร์จิต ๕๕

ข้อ ๒๔ ถาม. จงแสดงความหมาย และองค์ธรรมของคำต่อไปนี้ ?

ก. สวิตกกถาธรรม

ข. สวิจาร์ธรรม

ค. อวิตกกถาธรรม

ฌ. อวิจาร์ธรรม

ง. สวิตกกถาสวิจาร์ธรรม

จ. สวิตกกถาอวิจาร์ธรรม

ฉ. สวิจาร์อวิตกกถาธรรม ข. อวิตกกถาอวิจาร์ธรรม

ตอบ. แสดงความหมาย และองค์ธรรมของคำต่อไปนี้

ก. สวิตกกถาธรรม หมายถึง ธรรมที่เกิดพร้อมด้วยวิตก ได้แก่ กามาวจรจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญจวิญญูณจิต ๑๐) ปฐมฌานจิต ๑๑ เจตสิก ๕๑ (เว้นวิตก)

ข. สวิจาร์ธรรม หมายถึง ธรรมที่เกิดพร้อมด้วยวิจาร์ ได้แก่ กามาวจรจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญจวิญญูณจิต ๑๐) ปฐมฌานจิต ๑๑ ทุตติยฌานจิต ๑๑ เจตสิก ๕๑ (เว้นวิจาร์)

ค. อวิตกกถาธรรม หมายถึง ธรรมที่ไม่ได้เกิดพร้อมด้วยวิตก ได้แก่ ทวิปัญจวิญญูณจิต ๑๐ ทุตติยฌานจิต ๑๑ ตติยฌานจิต ๑๑ จตุตถฌานจิต ๑๑ ปัญจฌาน

จิต ๒๓ เจตสิก ๓๗ (เว้นวิตก) และวิตกเจตสิก ๕๕ ที่ในสวิตกกจิต ๕๕ รูป ๒๘ นิพพาน

ฌ. อวิจารณ์ธรรม หมายถึง ธรรมที่ไม่ได้เกิดพร้อมด้วยวิจารณ์ ได้แก่ ทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐ ตติยมานจิต ๑๑ จตุตถมานจิต ๑๑ ปัญจมานจิต ๒๓ เจตสิก ๓๖ (เว้นวิตกและวิจารณ์) และวิจารณ์เจตสิก ๖๖ ที่ในสวิจารณ์จิต ๖๖ รูป ๒๘ นิพพาน

ง. สวิตกกวิจารณ์ธรรม หมายถึง ธรรมที่เกิดพร้อมด้วยวิตกและวิจารณ์ ได้แก่ กามาวจรจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐) ปฐมมานจิต ๑๑ เจตสิก ๕๐ (เว้นวิตกและวิจารณ์)

จ. สวิตกกอวิจารณ์ธรรม หมายถึง ธรรมที่เกิดพร้อมด้วยวิตกแต่ไม่เกิดพร้อมด้วยวิจารณ์ ได้แก่ วิจารณ์เจตสิก ๕๕ ที่ในสวิตกกจิต ๕๕

ฉ. สวิจารณ์วิตกกธรรม หมายถึง ธรรมที่เกิดพร้อมด้วยวิจารณ์ แต่ไม่เกิดพร้อมด้วยวิตก ได้แก่ ทุตติยมานจิต ๑๑ เจตสิก ๓๖ (เว้นวิจารณ์) และวิตกเจตสิก ๕๕ ที่ในสวิตกกวิจารณ์จิต ๕๕

ช. อวิตกกอวิจารณ์ธรรม หมายถึง ธรรมที่ไม่เกิดพร้อมด้วยวิตกและวิจารณ์ ได้แก่ ทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐ ตติยมานจิต ๑๑ จตุตถมานจิต ๑๑ ปัญจมานจิต ๒๓ เจตสิก ๓๖ (เว้นวิตกและวิจารณ์) และวิจารณ์เจตสิก ๑๑ ที่ในทุตติยมานจิต ๑๑ รูป ๒๘ นิพพาน

ข้อ ๒๕ ถาม. จงตอบคำถามต่อไปนี้

- ก. เพราะเหตุใด วิตกเจตสิก ๕๕ ในสวิตกกจิต ๕๕ จึงไม่ได้ชื่อว่า สวิตกกธรรม?
- ข. เพราะเหตุใด วิจารณ์เจตสิก ๖๖ ในสวิจารณ์จิต ๖๖ จึงไม่ได้ชื่อว่า สวิจารณ์ธรรม?
- ค. เพราะเหตุใด วิตกเจตสิก ๕๕ ในสวิตกกจิต ๕๕ จึงได้ชื่อว่า อวิตกกธรรม?
- ฌ. เพราะเหตุใด วิจารณ์เจตสิก ๖๖ ในสวิจารณ์จิต ๖๖ จึงได้ชื่อว่า อวิจารณ์ธรรม ?
- ง. เพราะเหตุใด วิตกเจตสิกและวิจารณ์เจตสิก จึงไม่ได้ชื่อว่า สวิตกกวิจารณ์ธรรม?
- จ. เพราะเหตุใด วิจารณ์เจตสิก ๕๕ ในสวิตกกจิต ๕๕ จึงได้ชื่อว่า สวิตกกอวิจารณ์ธรรม ?

ฉ. เพราะเหตุใด วิตกเจตสิก ๕๕ ในสวิตกกจิต ๕๕ จึงได้ชื่อว่า สวิจารอวิตกกรรม ?

ช. เพราะเหตุใด วิตกเจตสิกและวิจารเจตสิก ในสวิตกกสวิจารจิต ๕๕ จึงได้ชื่อว่า อวิตกกอวิจารกรรม ?

ตอบ. ตอบคำถามต่อไปนี้

ก. เหตุที่วิตกเจตสิก ๕๕ ในสวิตกกจิต ๕๕ ไม่ชื่อว่า สวิตกกกรรม เพราะคำว่า สวิตกกกรรม หมายถึง ธรรมที่เกิดพร้อมด้วยวิตก ซึ่งได้แก่ กามาวจรจิต ๔๔ (เว้น ทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐) ปฐมมานจิต ๑๑ เจตสิกที่ประกอบ ๕๑ (เว้นวิตก) ซึ่งใน สวิตกกจิต ๕๕ เหล่านี้มีวิตกเจตสิกประกอบรวมด้วยเพียง ๑ ดวงเท่านั้น เมื่อยกเอา วิตกเจตสิกนั้นขึ้นมากล่าวเป็นประธานแล้ว ก็ไม่มีวิตกเจตสิกดวงอื่นมาเกิดร่วมด้วยอีก เพราะฉะนั้น จึงต้องเว้นวิตกเจตสิก

ข. เหตุที่วิจารเจตสิก ๖๖ ในสวิจารจิต ๖๖ ไม่ชื่อว่า สวิจารกรรม นั้น เพราะคำว่า สวิจารกรรม หมายถึง ธรรมที่เกิดพร้อมด้วยวิจาร ได้แก่ กามาวจรจิต ๔๔ (เว้น ทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐) ปฐมมานจิต ๑๑ ทุตติยมานจิต ๑๑ เจตสิก ๕๑ (เว้นวิจาร) ซึ่งในสวิจารจิต ๖๖ เหล่านี้มีวิจารเจตสิกประกอบรวมด้วยเพียง ๑ ดวงเท่านั้น เมื่อยกเอาวิจารเจตสิกนั้นขึ้นมากล่าวเป็นประธานแล้ว ก็ไม่มีวิจารเจตสิกดวงอื่นมาเกิดร่วมด้วยอีก เพราะฉะนั้น จึงต้องเว้นวิจารเจตสิก (เหมือนกรณีวิตกเจตสิก)

ค. เหตุที่วิตกเจตสิก ๕๕ ในสวิตกกจิต ๕๕ ได้ชื่อว่า อวิตกกกรรม นั้น เพราะคำว่า อวิตกกกรรม หมายถึง ธรรมที่ไม่ได้เกิดพร้อมด้วยวิตก ได้แก่ ทวิปัญจวิญญานจิต ๑๐ ทุตติยมานจิต ๑๑ ตติยมานจิต ๑๑ จตุตถมานจิต ๑๑ ปัญจมานจิต ๒๓ เจตสิก ๓๗ (เว้นวิตก) ซึ่งในสวิตกกจิต ๕๕ เหล่านี้มีวิตกเจตสิกประกอบรวมด้วยเพียง ๑ ดวงเท่านั้น เมื่อยกเอาวิตกเจตสิกนั้นขึ้นมากล่าวเป็นประธานแล้ว ก็ไม่มีวิตกเจตสิกดวงอื่นมาเกิดร่วมด้วยอีก เพราะฉะนั้น วิตกเจตสิก ๕๕ ในสวิตกกจิต ๕๕ จึงได้ชื่อว่า อวิตกกกรรม

ฌ. เหตุที่วิจารเจตสิก ๖๖ ในสวิจารจิต ๖๖ ได้ชื่อว่า อวิจารกรรม นั้น เพราะคำว่า อวิจารกรรม หมายถึง ธรรมที่ไม่ได้เกิดพร้อมด้วยวิจาร ได้แก่ ทวิปัญจวิญญาน

จิต ๑๐ ตติยमानจิต ๑๑ จตุตถमानจิต ๑๑ ปัญจमानจิต ๒๓ เจตสิก ๓๖ (เวณวิตกและวิจาร) และวิตกเจตสิก ๕๕ ที่ในสวิตกกจิต ๕๕ และวิจารเจตสิก ๖๖ ที่ในสวิจารจิต ๖๖ ซึ่งในสวิจารจิต ๖๖ เหล่านี้ก็มีวิจารเจตสิกประกอบไปด้วยเพียง ๑ ดวงเท่านั้น เมื่อยกเอาวิจารเจตสิกนั้นขึ้นมากล่าวเป็นประธานแล้ว ก็ไม่มีวิจารเจตสิกดวงอื่นมาเกิดร่วมด้วยอีก เพราะฉะนั้น วิจารเจตสิก ที่ในสวิจารจิต ๖๖ จึงได้ชื่อว่า **อวิจารธรรม** (เหมือนกรณีวิตกเจตสิก) ส่วนธรรมอื่น ๆ ก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน

ง. เหตุที่วิตกเจตสิกและวิจารเจตสิก ไม่ชื่อว่า **สวิตกกสวิจารธรรม** นั้น เพราะคำว่า **สวิตกกสวิจารธรรม** หมายถึง ธรรมที่เกิดพร้อมด้วยวิตกและวิจาร ได้แก่ สวิตกกสวิจารจิต ๕๕ คือ กามาวจรจิต ๔๔ (เวณทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐) ปฐมमानจิต ๑๑ เจตสิก ๕๐ (เวณวิตกและวิจาร) ซึ่งในสวิตกกสวิจารจิต ๕๕ เหล่านี้มีวิตกเจตสิกและวิจารเจตสิกประกอบไปด้วยเพียงอย่างละ ๑ ดวงเท่านั้น เมื่อยกเอาวิตกเจตสิกและวิจารเจตสิกทั้ง ๒ ดวงนั้นขึ้นมากล่าวเป็นประธานแล้ว ก็ไม่มีวิตกเจตสิกและวิจารเจตสิกดวงอื่นมาเกิดร่วมด้วยอีก เพราะฉะนั้น วิตกเจตสิกและวิจารเจตสิกในสวิตกกสวิจารจิต ๕๕ นั้น จึงไม่ชื่อว่า **สวิตกกสวิจารธรรม**

จ. เหตุที่วิจารเจตสิก ๕๕ ในสวิตกกจิต ๕๕ ได้ชื่อว่า **สวิตกกอวิจารธรรม** นั้น เพราะคำว่า **สวิตกกอวิจารธรรม** หมายถึง ธรรมที่เกิดพร้อมด้วยวิตก แต่ไม่ได้เกิดพร้อมด้วยวิจาร ได้แก่ วิจารเจตสิก ๕๕ ที่ในสวิตกกจิต ๕๕ ซึ่งในสวิตกกจิต ๕๕ นั้น ก็มีทั้งวิตกเจตสิกและวิจารเจตสิกประกอบไปด้วยทั้ง ๒ ดวง แต่ในปัญหาบทนี้ท่านยกเอาวิจารเจตสิกขึ้นมากล่าวเป็นประธาน ฉะนั้น จึงไม่มีวิจารเจตสิกอื่นมาเกิดร่วมกับวิจารเจตสิกในจิตเหล่านี้อีก แต่วิตกเจตสิกนั้นท่านไม่ได้ยกขึ้นมากล่าวเป็นประธานด้วย เพราะฉะนั้น วิจารเจตสิก จึงชื่อว่า ประกอบพร้อมด้วยวิตกเจตสิกในจิตเหล่านั้นได้ จึงได้ชื่อว่า **สวิตกกอวิจารธรรม**

ฉ. **สวิจารอวิตกกธรรม** หมายถึง ธรรมที่เกิดพร้อมด้วยวิจาร แต่ไม่ได้เกิดพร้อมด้วยวิตก ได้แก่ ตติยमानจิต ๑๑ เจตสิก ๓๖ (เวณวิตกและวิจาร) ซึ่งไม่มีวิตกเจตสิกประกอบไปด้วยอยู่แล้ว ส่วนวิตกเจตสิก ๕๕ ที่ในสวิตกกสวิจารจิต ๕๕ ซึ่งในสวิตกกสวิจารจิต ๕๕ นั้น ที่ชื่อว่า **สวิจารอวิตกกธรรม** นั้น เพราะจิตเหล่านี้มีวิตก

เจตสิกและวิการเจตสิกประกอบไปด้วยเพียงอย่างละ ๑ ดวงเท่านั้น เมื่อกล่าวถึง ธรรมที่เกิดพร้อมด้วยวิการไม่ได้เกิดพร้อมด้วยวิตก ก็เป็นอันว่า ยกเอาวิการเจตสิก เท่านั้นขึ้นมากล่าวเป็นประธาน จึงไม่มีวิการเจตสิกดวงอื่นมาเกิดร่วมด้วยอีก แต่วิตกเจตสิกนั้นไม่ได้ถูกยกขึ้นมากล่าวเป็นประธาน เพราะฉะนั้น วิตกเจตสิก ๕๕ ที่ใน สวิตกกสวิการจิต ๕๕ จึงได้ชื่อว่า สวิการอวิตกกกรรม

ข. เหตุที่วิตกเจตสิกและวิการเจตสิก ในสวิตกกสวิการจิต ๕๕ ได้ชื่อว่า อวิตกกอวิการกรรม นั้น เพราะคำว่า อวิตกกอวิการกรรม หมายถึง ธรรมที่ไม่เกิดพร้อมด้วยวิตกและวิการ ซึ่งในสวิตกกสวิการจิต ๕๕ เหล่านี้มีทั้งวิตกเจตสิกและวิการเจตสิกประกอบไปด้วยเพียง อย่างละ ๑ ดวงเท่านั้น เมื่อยกเอาวิตกเจตสิกและวิการเจตสิกทั้ง ๒ นั้นขึ้นมากล่าวเป็นประธานแล้ว ก็ไม่มีวิตกเจตสิกและวิการเจตสิกดวงอื่นมาเกิดร่วมด้วยอีก เพราะฉะนั้น วิตกเจตสิกและวิการเจตสิก ในสวิตกกสวิการจิต ๕๕ ดวงนั้น จึงได้ชื่อว่า อวิตกกอวิการกรรม ส่วนในทวิปัญญวิญญาณจิต ๑๐ ทตฺตญาณจิต ๑๑ จตุตถญาณจิต ๑๑ ปัญจมนานจิต ๒๓ รวม ๕๕ ดวงนี้ ก็ไม่มีวิตกเจตสิกและวิการเจตสิกประกอบไปด้วยอยู่แล้ว แล้วเนื่องจากถูกละออกไปในฐานะเป็นองค์ฌานที่หยابกว่า เพราะฉะนั้น วิตกเจตสิกและวิการเจตสิกในจิต ๕๕ ดวงเหล่านี้ ก็ได้ชื่อว่า อวิตกกอวิการกรรม โดยตรงอยู่แล้ว

ข้อ ๒๖ ถาม. จงแสดงองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้ ?

- ก. ธรรมที่เป็น สวิตกกสวิการา ธมฺมา ได้ แต่เป็น ปิติสหคตา ธมฺมา ไม่ได้
- ข. ธรรมที่เป็น ปิติสหคตา ธมฺมา ได้ แต่เป็น สวิตกกสวิการา ธมฺมา ไม่ได้
- ค. ธรรมที่เป็น สวิตกกสวิการา ธมฺมา และ ปิติสหคตา ธมฺมา ได้ทั้ง ๒
- ง. ธรรมที่เป็น สวิตกกสวิการา ธมฺมา และ ปิติสหคตา ธมฺมา ไม่ได้ทั้ง ๒
- ตอบ. แสดงองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้

ก. ธรรมที่เป็น สวิตกกสวิการา ธมฺมา ได้ แต่เป็น ปิติสหคตา ธมฺมา ไม่ได้ ได้แก่ โลกอุเบกขา ๔ โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒ สัมปฏิจฉนจิต ๒ อุเบกขาสันตฺรณจิต ๒ ปัญจทวาราวีชชนจิต ๑ มโนทวาราวีชชนจิต ๑ มหากุศลอุเบกขา ๔ มหาวิบาก

อุเบกขา ๔ มหาภิรียาอุเบกขา ๔ เจตสิกที่ประกอบ ๔๔ (เว้นวิตก วิจารณ์ ปีติ) และปีติ
เจตสิกที่ในกามโสมนัส ๑๘ ปฐมฉานจิต ๑๑

ข. ธรรมที่เป็น ปีติสหคตา ธมมา ได้ แต่เป็น สวิตกกัสวิจारा ธมมา ไม่ได้
ได้แก่ พุติยฉานจิต ๑๑ ตติยฉานจิต ๑๑ เจตสิกที่ประกอบ ๓๗ (เว้นวิตก) และวิตก
เจตสิก ที่ในกามโสมนัส ๑๘ ปฐมฉานจิต ๑๑ และวิจารณ์เจตสิกที่ในกามโสมนัส ๑๘
ปฐมฉานจิต ๑๑ พุติยฉานจิต ๑๑

ค. ธรรมที่เป็น สวิตกกัสวิจारा ธมมา และ ปีติสหคตา ธมมา ได้ทั้ง ๒ ได้แก่
กามโสมนัสสสคตจิต ๑๘ ปฐมฉานจิต ๑๑ เจตสิกที่ประกอบ ๔๔ (เว้นวิตก วิจารณ์
ปีติ โทเจตสิกเจตสิก ๔ วิจิกิจฉา)

ง. ธรรมที่เป็น สวิตกกัสวิจारा ธมมา และ ปีติสหคตา ธมมา ไม่ได้ทั้ง ๒
ได้แก่ ทวิปัญญวิญญานจิต ๑๐ จตุตถฉานจิต ๑๑ ปัญจฉานจิต ๒๓ เจตสิก ๓๕
(เว้นวิตก วิจารณ์ ปีติ) รูป ๒๘ นิพพาน

ข้อ ๒๗ ถาม. จงแสดงองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้

ก. ธรรมที่เป็น อพฺยากตา ธมมา ได้ แต่เป็น อุเปกขาสหคตา ธมมา ไม่ได้

ข. ธรรมที่เป็น อุเปกขาสหคตา ธมมา ได้ แต่เป็น อพฺยากตา ธมมา ไม่ได้

ค. ธรรมที่เป็น อพฺยากตา ธมมา และ อุเปกขาสหคตา ธมมา ได้ทั้ง ๒

ง. ธรรมที่เป็น อพฺยากตา ธมมา และ อุเปกขาสหคตา ธมมา ไม่ได้ทั้ง ๒

ตอบ. แสดงองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้

ก. ธรรมที่เป็น อพฺยากตา ธมมา ได้ แต่เป็น อุเปกขาสหคตา ธมมา ไม่ได้
ได้แก่ กายวิญญานจิต ๒ โสมนัสสันติริณจิต ๑ หสิตุปบาทจิต ๑ มหาวิบากโสมนัส ๔
มหาภิรียาโสมนัส ๔ ปฐมฉานวิบากจิต ๕ พุติยฉานวิบากจิต ๕ ตติยฉานวิบากจิต ๕
จตุตถฉานวิบากจิต ๕ รูปาวจรกิริยาจิต ๔ (เว้นปัญจฉาน) เจตสิกที่ประกอบ ๓๗
(เว้นเวทนา) และอุเบกขาเวทนา ที่ในอเหตุกอุเบกขา ๑๔ มหาวิบากอุเบกขา ๔
มหาภิรียาอุเบกขา ๔ ปัญจฉานวิบากจิต ๙ ปัญจฉานกิริยาจิต ๕ รูป ๒๘ นิพพาน

ข. ธรรมที่เป็น อุเบกขาสหคตา ธมฺมา ได้ แต่เป็น อพฺยากตา ธมฺมา ไม่ได้ ได้แก่ โลกอุเบกขา ๔ โมหมูลจิต ๒ มหากุศลอุเบกขา ๔ ปัญจมนานกุศลจิต ๙ (รูปาวจรปัญจมนานกุศลจิต ๑ อรูปาวจรกุศลจิต ๔ ปัญจมนานมรรคจิต ๔) เจตสิกที่ประกอบ ๔๖ (เว้นเวทนา ปิตี และโทจตุกเจตสิก ๔)

ค. ธรรมที่เป็น อพฺยากตา ธมฺมา และ อุเบกขาสหคตา ธมฺมา ได้ทั้ง ๒ ได้แก่ อเหตุกอุเบกขา ๑๔ มหาวิบากอุเบกขา ๔ มหาภิรียาอุเบกขา ๔ ปัญจมนานวิบากจิต ๙ และปัญจมนานภิรียาจิต ๕ เจตสิกที่ประกอบ ๓๖ (เว้นเวทนา และ ปิตี)

ง. ธรรมที่เป็น อพฺยากตา ธมฺมา และ อุเบกขาสหคตา ธมฺมา ไม่ได้ทั้ง ๒ ได้แก่ โลกโสมนัส ๔ โทสมูลจิต ๒ มหากุศลโสมนัส ๔ ปฐมมนานกุศลจิต ๕ ทุตติยมนานกุศลจิต ๕ ตติยมนานกุศลจิต ๕ จตุตถมนานกุศลจิต ๕ เจตสิกที่ประกอบ ๕๐ (เว้นเวทนาและ วิจิกิจฉนา)

ข้อ ๒๘ ถาม. จงแสดงความหมายและองค์ธรรมของคำต่อไปนี้ ?

ก. สัมปตติกธรรม ข. นิปตติกธรรม ค. สัมปตติกสุข ง. นิปตติกสุข

ตอบ. ก. สัมปตติกธรรม หมายถึง ธรรมที่มีปิตี องค์ธรรมได้แก่ สัมปตติกจิต ๕๑ เจตสิกที่ประกอบ ๔๖ (เว้นปิตี โทจตุกกะ ๔ วิจิกิจฉนา)

ข. นิปตติกธรรม หมายถึง ธรรมที่ไม่มีปิตี องค์ธรรมได้แก่ อุเบกขาสหคตจิต ๕๕ โทสมูลจิต ๒ กายวิญญานจิต ๒ จตุตถมนานจิต ๑๑ เจตสิกที่ประกอบ ๕๑ (เว้นปิตี) และปิตีเจตสิก ๕๑ ที่ในสัมปตติกจิต ๕๑ รูป ๒๘ นิพพาน

ค. สัมปตติกสุข หมายถึง สุขที่ประกอบด้วยปิตี องค์ธรรมได้แก่ โสมนัสสเวทนา ๕๑ ที่ประกอบในสัมปตติกจิต ๕๑

ง. นิปตติกสุข หมายถึง สุขเวทนาที่ไม่ประกอบด้วยปิตี องค์ธรรมได้แก่ สุขเวทนา ๑๒ ที่ประกอบในสุขสหคตกายวิญญานจิต ๑ จตุตถมนานจิต ๑๑

ข้อ ๒๙ ตาม. ก. เพราะเหตุใด โสดาปัตติมรรค จึงได้ชื่อว่า ทัสสนะ และเพราะเหตุใด โคตรภูญาณซึ่งรับพระนิพพานเป็นอารมณ์ก่อนโสดาปัตติมรรค แต่ไม่ได้ชื่อว่า ทัสสนะ ? จงอธิบาย

ข. เพราะเหตุใด มรรคเปื้องบน ๓ จึงได้ชื่อว่า ภาวนา ? จงอธิบาย

ตอบ. ก. เหตุที่โสดาปัตติมรรค ได้ชื่อว่า ทัสสนะ นั้น เพราะเป็นญาณที่เห็นพระนิพพานเป็นครั้งแรก ส่วนโคตรภูญาณ คือ ปัญญาในมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต แม้จะเห็นพระนิพพานก่อนโสดาปัตติมรรคก็จริง แต่โคตรภูญาณนั้น ย่อมตั้งอยู่ในฐานแห่งอาวัชชนะของโสดาปัตติมรรคเท่านั้น เหมือนอย่างว่า บุรุษผู้เดินทางมาแต่ที่ไกล มาสู่สำนักของพระราชาด้วยกิจจำเป็นบางอย่าง แม้จะเห็นพระราชาผู้ประทับอยู่บนคอช้าง ซึ่งกำลังเสด็จไปด้วยพลรถ แต่ที่ไกล ถูกเขาถามว่า “ท่านเฝ้าพระราชาแล้วหรือ ?” แม้จะได้เห็นพระราชาแล้วก็ตาม แต่ก็ตอบว่า “ข้าพเจ้ายังไม่ได้เฝ้าพระราชา” ดังนี้ เพราะยังไม่ได้ทำกิจที่ควรทำตามวัตถุประสงค์ที่ตนมา ฉะนั้นโคตรภูญาณ แม้เห็นพระนิพพานแล้ว ก็ไม่เรียกว่า ทัสสนะ คือ การเห็นพระนิพพาน ฉะนั้นเหมือนกัน เพราะไม่มีการประหาณกิเลสโดยสมุจเฉทปหานที่ควรกระทำนั่นเอง ส่วนโสดาปัตติมรรคจิตนั้น ได้ทำกิจคือการประหาณอนุสัยกิเลส สำเร็จเรียบร้อยแล้ว พร้อมกับการได้รับพระนิพพานเป็นอารมณ์ด้วย เปรียบเหมือนบุรุษผู้นั้นได้เข้าเฝ้าพระราชาและกราบทูลเรื่องราวที่ตนประสงค์มาเฝ้านั้นสำเร็จเรียบร้อยแล้วด้วย ด้วยเหตุนี้ โสดาปัตติมรรคจิต จึงได้ชื่อว่า ทัสสนะ

ข. เหตุที่มรรคเปื้องบน ๓ ได้ชื่อว่า ภาวนา นั้น เพราะมรรคเปื้องบน ๓ นั้น ไม่ได้เห็นอารมณ์ที่เป็นพิเศษไปจากอารมณ์ที่โสดาปัตติมรรคเห็น คงเห็นแต่อารมณ์กล่าวคือพระนิพพานที่โสดาปัตติมรรคเห็นแล้วนั่นเอง ต่างกันแต่เพียงการประหาณอนุสัยกิเลสเพิ่มขึ้นอีก ตามสมควรแก่กำลังแห่งมรรคนั้นๆ เท่านั้น หมายความว่า อริยมรรคเปื้องบน ๓ นั้นย่อมเกิดขึ้นโดยความเกี่ยวเนื่องด้วยการเจริญมรรคสัจจะในอารมณ์พระนิพพานที่โสดาปัตติมรรคเห็นแล้ว ฉะนั้น อริยมรรคเปื้องบน ๓ จึงได้ชื่อว่า ภาวนา

ข้อ ๓๐ ถาม. มรรคทั้ง ๔ นั้น ประหาณอกุศลธรรมได้ด้วยวิธีการใดบ้าง และแต่ละมรรคนั้น ประหาณอกุศลธรรมใดได้บ้าง ? จงชี้แจงรายละเอียด

ตอบ. มรรคทั้ง ๔ นั้น ประหาณอกุศลธรรมได้ด้วยวิธีการดังนี้

๑. โสตาปัตติมรรค ย่อมประหาณอกุศลธรรมได้ ๒ วิธี คือ

ก. สมุจเฉทปหาน คือ การประหาณโดยเด็ดขาด โดยที่อกุศลธรรมที่ถูกประหาณไปแล้วเหล่านั้น ไม่มีโอกาสปรากฏขึ้นในจิตใจของท่านเหล่านั้นอีกเลยในสังสารวัฏ ได้แก่ ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๒๒ (ได้แก่ อัญญสมานเจตสิก ๑๓ โมหตูกกเจตสิก ๔ โลภเจตสิก ๑ ทิฏฐิเจตสิก ๑ ถิทุกเจตสิก ๒ วิจิกิจฉาเจตสิก ๑)

ข. ตนุกรปหาน คือ การประหาณโดยทำให้เบาบางลง โดยที่อกุศลธรรมเหล่านั้นยังเกิดขึ้นได้อยู่บ้าง แต่ไม่มีปฏิกิริยารุนแรงให้กระทำอกุศลกรรมที่หยาบช้ำล่วงกรรมบถได้อีกต่อไป ได้แก่ ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ ๒๕ ที่เป็นเหตุนำไปสู่อบาย เรียกว่า อปายคามิยะ

๒. สกิทาคามิมรรค ย่อมประหาณอกุศลธรรมได้โดยวิธีการอย่างเดียวเท่านั้น คือ ตนุกรปหาน คือ เพียงแต่ทำให้เบาบางลงไปอีก จากที่โสตปาตติมรรคได้ประหาณแล้วเท่านั้น ได้แก่ ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ ๒๕ ที่เป็นอย่างหยาบ เรียกว่า โอฟาริกะ (แต่ไม่ถึงกับเป็นเหตุนำไปสู่อบาย)

๓. อนาคามิมรรค ย่อมประหาณอกุศลธรรมได้โดยวิธีการอย่างเดียว คือ สมุจเฉทปหาน ด้วยการตัดขาดจากขันธสันดานไม่มีปรากฏขึ้นมามี ๒ จำพวกคือ

(๑) ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ เจตสิกที่ประกอบ ๒๑ ที่เกี่ยวเนื่องด้วยกามราคะ

(๒) โทสมูลจิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ ๒๒ ที่เป็นอย่างละเอียด เรียกว่า สุขุมะ

๔. อรหัตตมรรค ย่อมประหาณอกุศลธรรมได้โดยวิธีการอย่างเดียว คือ สมุจเฉทปหาน ด้วยการตัดขาดจากขันธสันดานไม่มีปรากฏขึ้นมามี ๓ จำพวกคือ

(๑) ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ เจตสิกที่ประกอบ ๒๑ ที่เกี่ยวเนื่องด้วยรูปราคะ

(๒) ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ เจตสิกที่ประกอบ ๒๑ ที่เกี่ยวเนื่องด้วยอรุปราคะ

(๓) อุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๑๕ ดวง

ข้อ ๓๑ ถาม. ทิฏฐิควิปปยุตตจิต ๔ และโทสมูลจิต ๒ แบ่งออกเป็นกี่ประเภท คืออะไรบ้าง และแต่ละประเภทนั้น พึงประหารได้ด้วยมรรคใด และโดยวิธีใดบ้าง? จงชี้แจง

ตอบ. ทิฏฐิควิปปยุตตจิต ๔ และเจตสิกที่ประกอบนั้น จำแนกได้เป็น ๕ ประเภทคือ
 ประเภทที่ ๑ ที่เป็นอุปายคมนิยะ คือ สามารถนำไปสู่อบายได้
 ประเภทที่ ๒ ที่เป็นโอฬาริกะคือที่เป็นอย่างหยาบแต่ไม่สามารถนำไปสู่อบายได้อีก

ประเภทที่ ๓ ที่เป็นสุขุมะ คือ อย่างละเอียดที่เกี่ยวกับกามราคะ
 ประเภทที่ ๔ ที่เป็นสุขุมะ คือ อย่างละเอียดที่เกี่ยวกับรูปราคะ
 ประเภทที่ ๕ ที่เป็นสุขุมะ คือ อย่างละเอียดที่เกี่ยวกับอรูปราคะ

ใน ๕ ประเภทนั้น ประเภทที่ ๑ พึงประหารโดยโสดาปัตติมรรค ประเภทที่ ๒ พึงประหารโดยสภิกาคามิมรรค ประเภทที่ ๓ พึงประหารโดยอนาคามิมรรค ประเภทที่ ๔ และที่ ๕ พึงประหารโดยอรหัตตมรรค

โทสมูลจิต ๒ และเจตสิกที่ประกอบ ๒๒ จำแนกเป็น ๓ ประเภท คือ
 ประเภทที่ ๑ ที่เป็นอุปายคมนิยะ คือ สามารถนำไปสู่อบายได้
 ประเภทที่ ๒ ที่เป็นโอฬาริกะคือที่เป็นอย่างหยาบ แต่ไม่สามารถนำไปสู่อบายได้อีก

ประเภทที่ ๓ ที่เป็นสุขุมะ คือ อย่างละเอียด

ใน ๓ ประเภทนี้ ประเภทที่ ๑ พึงประหารโดยโสดาปัตติมรรค ประเภทที่ ๒ พึงประหารโดยสภิกาคามิมรรค ประเภทที่ ๓ พึงประหารโดยอนาคามิมรรค

ข้อ ๓๒ ถาม. มิจฉัตตธรรม หมายความว่าอย่างไร มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมความหมาย

ตอบ. มิจฉัตตธรรม หมายความว่า ธรรมที่มีสภาพเป็นความชั่ว ความเป็นผิด มี ๑๐ อย่าง คือ

๑. มิจฉาทิฏฐิ

ความเห็นผิด

๒. มิจฉาสังกัปปะ	ความดำริผิด
๓. มิจฉาวาจา	การกล่าววาจาผิด
๔. มิจฉากัมมันตะ	การทำการงานผิด
๕. มิจฉาอาชีวะ	การเลี้ยงชีพผิด
๖. มิจฉาวายามะ	ความเพียรผิด
๗. มิจฉาสติ	ความระลึกผิด
๘. มิจฉาสมาธิ	ความตั้งใจมั่นผิด
๙. มิจฉาวิมุตติ	ความพ้นผิด เช่น มีความเห็นผิดอยู่ว่า ความ เป็นไปของอสังขญสัจตพรหมและเนวสสังขญานา สังขญายตนพรหมนี้ พ้นจากสังขารธรรม
๑๐. มิจฉาญาณะ	ความรู้ผิด ได้แก่ ความรู้ที่เป็นไปโดยไม่ถูกต้อง

ข้อ ๓๓ ถาม. จงแสดงอำนาจของมรรคญาณแต่ละอย่างที่ทำให้การประหาณอกุศล
เหล่านี้โดยสมุจเฉทปหาน ? กิเลส ๑๐ สังโยชน์ ๑๐ นิเวรณ ๖ มิจฉัตตธรรม
๑๐ โลกธรรม ๘ มัจฉริยะ ๕ วิปัสสาสธรรม ๑๒ อคติ ๔ อกุศลกรรมบถ ๑๐
ตอบ. แสดงอำนาจของมรรคญาณแต่ละอย่างที่ทำให้การประหาณอกุศลกรรม
โดยสมุจเฉทปหาน ดังต่อไปนี้

ก. โสดาปัตติมรรคญาณ ย่อมประหาณกิเลสทั้งหลายโดยสมุจเฉทปหาน
ดังต่อไปนี้

- (๑) ประหาณกิเลสได้ ๒ อย่าง คือ ทิฏฐิกิเลส และ วิจิกิจฉากิเลส
- (๒) ประหาณสังโยชน์ได้ ๕ อย่าง คือ ทิฏฐิสังโยชน์ วิจิกิจฉาสังโยชน์
สีลพพตปราคาสังโยชน์ อิสสาสังโยชน์ มัจฉริยสังโยชน์
- (๓) ประหาณนิเวรณได้ ๒ อย่าง คือ กุกกุจจนิเวรณ วิจิกิจฉานิเวรณ
- (๔) ประหาณมิจฉัตตธรรมได้ ๔ อย่าง คือ มิจฉาทิฏฐิ มุสาวาท มิจฉากัมมันตะ
มัจฉาอาชีวะ

(๕) ประหามัจฉริยะได้ทั้ง ๕ อย่าง คือ อาวาสมัจฉริยะ กุลมัจฉริยะ ลาภมัจฉริยะ วัฒนมัจฉริยะ และธัมมมัจฉริยะ

(๖) ประหามวิปัสสาสธรรมได้ ๘ อย่าง คือ นิจจสัณญาวิปัสสาส นิจจิตตวิปัสสาส นิจจทิฏฐิวิปัสสาส อตฺตสัณญาวิปัสสาส อตฺตจิตตวิปัสสาส อตฺตทิฏฐิวิปัสสาส สุขทิฏฐิวิปัสสาส สุขทิฏฐิวิปัสสาส

(๗) ประหามอคติได้ทั้ง ๔ อย่าง คือ ฉันทาคติ โทสาคติ โมหาคติ ภยาคติ

(๘) ประหามอกุศลกรรมบถได้ ๕ อย่าง คือ ปาณาติบาต อทินนาทาน กาเมสุมิฉาจาร มุสาวาท มิจฉาทิฏฐิ

ข. อนาคามิมรรคญาณ ย่อมประหามกิเลสทั้งหลายโดยสมุจเฉทปหานได้ดังต่อไปนี้

(๑) ประหามกิเลสได้ ๑ อย่าง คือ โทสากิเลส

(๒) ประหามนิรวรณได้ ๒ อย่าง คือ กามฉันทนิรวรณ และพยาบาทนิรวรณ

(๓) ประหามสังโยชนได้ ๒ อย่าง คือ กามราคสังโยชน ปภิชฌสังโยชน ที่เป็นสุขุมะ

(๔) ประหามมิจฉัตตธรรมได้ ๓ อย่าง คือ มิจฉาสังกัปปะ ปิสุณวาจา ผรุสวาท

(๕) ประหามโลกธรรมได้ ๔ อย่าง คือ เสื่อมลาภ เสื่อมยศ นินทา ทุกข์

(๖) ประหามวิปัสสาสธรรมได้ ๒ อย่าง คือ สุขสัณญาวิปัสสาส และสุขจิตตวิปัสสาส

(๗) ประหามอกุศลกรรมบถได้ ๓ อย่าง คือ ปิสุณวาจา ผรุสวาจา และพยาบาท

ค. อรหัตตมรรคญาณ ย่อมประหามกิเลสทั้งหลายโดยสมุจเฉทปหานได้ดังต่อไปนี้

(๑) ประหามกิเลสได้ ๗ อย่าง คือ โลภกิเลส โมหกิเลส อหิริกกิเลส อโนตตปปกิเลส อุทัจจกิเลส มานกิเลส ถีนกิเลส

(๒) ประหามนิรวรณได้ ๓ อย่าง คือ ถีนมิทถนิรวรณ อุทัจจนิรวรณ และอวิชชา นิรวรณ

(๓) ประหาณสังโยชนได้ ๕ อย่าง คือ รูปราคสังโยชน อรูปราคสังโยชน มานสังโยชน อุทัจจสังโยชน อวิชชาสังโยชน

(๔) ประหาณมิจฉัตตธรรมได้ ๖ อย่าง คือ สัมผัสปปลาปะ มิจฉาวายามะ มิจฉาสติ มิจฉาสมาริ มิจฉาวิมุตติ มิจฉาญาณะ

(๕) ประหาณโลกธรรมได้ ๔ อย่าง คือ ความยินดีเมื่อ ได้ลาภ ได้ยศ ได้สรรเสริญ ได้สุข

(๖) ประหาณวิปัสสาสธรรมได้ ๒ อย่าง คือ สุขสัญญาวิปัสสาส และสุขจิตตวิปัสสาส

(๗) ประหาณอกุศลกรรมบถได้ ๒ อย่าง คือ สัมผัสปปลาป และอภิชฌา

สำหรับสภิกขาคามีมรรคญาณนั้น ไม่สามารถประหาณอกุศลกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยสมุจเฉทปหาน คือ การตัดขาดจากสันดานได้ ประหาณได้เพียงตนุกรปหาน คือ การทำให้เบาบางลงที่เหลือจากโสดาปัตติมรรคได้ประหาณแล้วเท่านั้น

ข้อ ๓๔ ถาม. จงแสดงความหมายและองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้ ?

ก. ทัสสเนนปหาตัพพธรรม

ข. ภาวนายปหาตัพพธรรม

ค. ทัสสเนน ปหาตัพพเหตุกธรรม

ง. ภาวนายปหาตัพพเหตุกธรรม

ตอบ. แสดงความหมายและองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้

ก. ทัสสเนนปหาตัพพธรรม หมายถึง ธรรมที่พึงประหาณโดยโสดาปัตติมรรค ได้แก่ ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๒๒ อันโสดาปัตติมรรค พึงจะได้โดยเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน) และ ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ ๒๕ ที่นำไปสู่อบาย (อปายคมนิย) อันโสดาปัตติมรรค พึงจะได้ โดยสามารถทำให้เบาบางลง (ตนุกรปหาน)

ข. ภาวนายปหาตัพพธรรม หมายถึง ธรรมที่พึงประหาณโดยอริยมรรคเบื้องบน ๓ ได้แก่ ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ ๒๕ ที่เป็นอยาพหยาบ (โอฬาริกะ แต่ไม่สามารถนำไปสู่อบายได้อีก) อันสภิกขาคามีมรรค พึงจะได้โดยสามารถทำให้เบาบางลง (ตนุกรปหาน)

ทฤษฎีคตวิปยุตตจิต ๔ ซึ่งเกี่ยวข้องกับกามราคะ โทสมูลจิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ ๒๕ ที่เป็นอย่างละเอียด (สุขุมะ) อันอนาคามิมรรคพึงจะได้เด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน)

ทฤษฎีคตวิปยุตตจิต ๔ เจตสิกที่ประกอบ ๒๑ ที่เกี่ยวข้องกับรูปราคะ อรูปราคะ อุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิก ๑๕ อันอรหัตตมรรค พึงจะได้เด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน)

ค. ทัสสเนนปหาตัพพเหตุกธรรม หมายถึง ธรรมที่มีเหตุ อันโสดาปัตติมรรค พึงประหาณได้ องค์ธรรมได้แก่ ทฤษฎีคตวิปยุตตจิต ๔ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๒๒ (เว้นโมหเจตสิกที่ในวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑) อันโสดาปัตติมรรคพึงจะได้เด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน) ทฤษฎีคตวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ ๒๕ ที่นำไปสู่อบาย (อปายคมนิย) อันโสดาปัตติมรรค พึงจะได้โดยสามารถทำให้บางเบา (ตณฺหฺรปหาน)

ง. ภาวนายปหาตัพพเหตุกธรรม หมายถึง ธรรมที่มีเหตุอันอริยมรรคเบื้องบน ๓ พึงประหาณได้ องค์ธรรมได้แก่ ทฤษฎีคตวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ ๒๕ ที่เป็นอย่างหายาบ (โอฬาริกะ) แต่ไม่สามารถนำไปสู่อบายได้อีก อันสภิกาคามิมรรค พึงจะได้โดยสามารถทำให้บางเบา (ตณฺหฺรปหาน)

ทฤษฎีคตวิปยุตตจิต ๔ ที่เกี่ยวกับกามราคะ เจตสิก ๒๑ โทสมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๒ ที่เป็นอย่างละเอียด (สุขุมะ) อันอนาคามิมรรคพึงจะได้เด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน)

ทฤษฎีคตวิปยุตตจิต ๔ ที่เป็นอย่างละเอียด (สุขุมะ) เกี่ยวกับรูปราคะ อรูปราคะ อุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๒๑ (เว้นโมหเจตสิกที่ในอุทัจจสัมปยุตตจิต ๑) อันอรหัตตมรรคพึงจะได้เด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน)

ข้อ ๓๕ ถาม. การประหาณอกุศลธรรมของมรรคทั้ง ๔ นั้น มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

จงยกอกุศลธรรมที่ถูกประหาณโดยมรรคนั้นๆ มาดูด้วย

ตอบ. การประหาณอกุศลธรรมของมรรคทั้ง ๔ นั้น มี ๒ อย่าง คือ

๑. สมุจเฉทปหาน หมายถึง การประหาณโดยเด็ดขาด

๒. ตณฺหฺรปหาน หมายถึง การประหาณโดยการทำให้เบาบาง

ก. โสดาปัตติมรรค ย่อมประหาณอกุศลได้ ๒ อย่าง คือ

(๑) ทิฏฐิคติสัมปยุตตจิต ๔ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๒๒ เป็นการประหาณโดยเด็ดขาด เรียกว่า สมุจเฉทปหาน

(๒) ทิฏฐิคติวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ ๒๕ ที่นำไปสู่อบายได้ (อปายคามนิยะ) เป็นการประหาณโดยการทำให้เบาบาง เรียกว่า ตนุกรปหาน

ข. สกิทาคามิมรรค ย่อมประหาณอกุศลได้อย่างเดียว คือ

ทิฏฐิคติวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ ๒๕ ที่เป็นอย่างหยาบ (โอฬาริกะ) เป็นการประหาณโดยการทำให้เบาบาง เรียกว่า ตนุกรปหาน

ค. อนาคามิมรรค ย่อมประหาณอกุศลได้อย่างเดียว คือ

ทิฏฐิคติวิปยุตตจิต ๔ ที่เกี่ยวกับกามราคะ และโทสมูลจิต ๒ ที่เป็นสุขุมะ เจตสิกที่ประกอบ ๒๕ เป็นการประหาณโดยเด็ดขาด เรียกว่า สมุจเฉทปหาน

ง. อรหัตตมรรค ย่อมประหาณอกุศลได้ อย่างเดียว คือ

ทิฏฐิคติวิปยุตตจิต ๔ ที่เกี่ยวกับรูปราคะ อรูปราคะ และอุทธีจสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๒๑ เป็นการประหาณโดยเด็ดขาด เรียกว่า สมุจเฉทปหาน

สรุปความแล้วมรรคทั้ง ๔ ย่อมสามารถประหาณอกุศลธรรม ได้ดังนี้

๑. โสดาปัตติมรรค ประหาณโดย สมุจเฉทปหาน และ ตนุกรปหาน

๒. สกิทาคามิมรรค ประหาณโดย ตนุกรปหาน อย่างเดียว

๓. อนาคามิมรรค ประหาณโดย สมุจเฉทปหาน อย่างเดียว

๔. อรหัตตมรรค ประหาณโดย สมุจเฉทปหาน อย่างเดียว

ข้อ ๓๖ ถาม. สภาวธรรมที่ไม่พึงประหาณโดยโสดาปัตติมรรค และมรรคเบื้องต้น ๓ นั้นองค์ธรรมมีรูปอยู่ด้วย แต่พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า “รูปิ ภิกขเว น ตุมหากิ ตํ ปชทล” แปลว่า “ภิกษุทั้งหลาย รูปนี้ไม่ใช่ของพวกเธอ พวกเธอจง ละรูปนั้นเสีย” ที่ทรงแสดงเช่นนี้จะไม่ขัดกันหรือ ? จงอธิบายยกเหตุผล ประกอบด้วย

ตอบ. การแสดงเช่นนั้น ไม่ขัดกัน เพราะพระพุทธรูปทรงแสดงเช่นนั้น มิใช่เป็นการแสดงโดยมุขยนัย (คือนัยโดยตรง) แต่ทรงแสดงโดยอุปจารนัย (คือนัยโดยอ้อม) เท่านั้น หมายความว่า ทรงแสดงมุ่งหมายถึงการประหาณฉันทราคะที่เกิดขึ้นโดยอาศัยรูปเป็นอารมณ์ แต่มิใช่ทรงแสดงโดยมุ่งหมายถึงการประหาณรูปโดยตรง เพราะรูปนั้น เป็นอุปพหัตถัพพ ธรรม (คือธรรมที่ไม่ควรประหาณ) ฉะนั้น การประหาณรูปจึงไม่ถูกต้องตามพุทธรประสงค์ เช่น บุคคลที่มีความเห็นว่า เพราะมีตาจึงทำให้อยากดูอยากเห็น แล้วทำลายตาซึ่งเป็นรูปนั้นเสีย แต่ว่า กิเลสคือความอยากดูอยากเห็น ที่เรียกว่า รูปตัณหา นั้น ก็ยังมีอยู่นั่นเอง แม้ผู้นั้นจะตาบอดไปแล้วก็ตาม หรือแม้บุคคลที่ตาบอดแต่กำเนิด ก็ยังมีความอยากให้ตาสว่างเพื่อจะได้ดูได้เห็นสิ่งต่างๆ ได้ เพราะกิเลสตัณหาไม่ได้เกิดที่รูป แต่เกิดที่จิต เนื่องจากจิตต้องอาศัยวัตถุซึ่งเป็นรูปเกิด บุคคลโดยมากจึงเข้าใจว่ารูปเป็นผู้รับอารมณ์ และรูปเป็นตัวต้นเหตุให้เกิดความอยาก จึงคิดจะทำลายรูปหรือแก้ไขที่รูป แต่ความจริงแล้ว จิตเป็นตัวรับรู้อารมณ์ ตัณหาย่อมเกิดกับจิต และปรุงแต่งจิตให้ยินดีพอใจในอารมณ์เหล่านั้น ด้วยเหตุผลดังกล่าวนี้ รูปทั้งหมดจึงเป็นองค์ธรรมของบทว่า เนว ทสฺสเนน น ภาวนาย ปหัตตพพา ธมฺมา ได้

ข้อ ๓๗ ถาม. จงแสดงความหมายและองค์ธรรมของคำต่อไปนี้ ?

ก. อายจคามิธรรม ข. อปจยคามิธรรม ค. เนวายจคามินาปจยคามิธรรม

ตอบ. แสดงความหมายและองค์ธรรมของคำต่อไปนี้

ก. อายจคามิธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงจติและปฏิสนธิ ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ โลกียกุศลจิต ๑๗ เจตสิกที่ประกอบ ๕๒

ข. อปจยคามิธรรม หมายถึง ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงพระนิพพาน ได้แก่ มัคคจิต ๔ เจตสิกที่ประกอบ ๓๖

ค. เนวายจคามินาปจยคามิธรรม หมายถึง ธรรมที่ไม่ได้เป็นเหตุให้ถึงจติ ปฏิสนธิ และพระนิพพาน ได้แก่ วิบากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิกที่ประกอบ ๓๘ รูป ๒๘ และ นิพพาน

ข้อ ๓๘ ถาม. ธรรมที่ทำให้สัตว์เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏนั้นเรียกว่าอะไร
ได้แก่อะไรบ้าง และหากต้องการจะหลุดพ้นไปจากสังสารวัฏควรปฏิบัติใน
ธรรมอะไรบ้าง ?

ตอบ. ธรรมที่ทำให้สัตว์เวียนว่ายตายเกิดอยู่ในสังสารวัฏนั้น เรียกว่า อายจกคามิธรรม คือ ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงจุดและปฏิสนธิ อันได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ โลภียกุศลจิต ๑๗ เจตสิกที่ประกอบ ๕๒ ดวง (ตามสมควร) และหากต้องการที่จะหลุดพ้นไปจากสังสารวัฏ จะต้องปฏิบัติในอปปยคามิธรรม คือ ธรรมที่เป็นเหตุให้ถึงพระนิพพาน อันได้แก่ มรรคจิต ๔ เจตสิกที่ประกอบ ๓๖ ให้เกิดขึ้น

ข้อ ๓๙ ถาม. จงแสดงความหมายของธรรมดังต่อไปนี้ ?

ก. เสกขธรรม ข. อเสกขธรรม ค. เนวเสกขานาเสกขธรรม ?

ตอบ. แสดงความหมายของธรรมดังต่อไปนี้

ก. เสกขธรรม หมายถึง ธรรมของพระเสกขบุคคล ได้แก่ มัคคจิต ๔ และ ผลจิตเบื้องต้น ๓ (เว้นอรหัตตผลจิต) รวมเป็น ๗ และเจตสิกที่ประกอบ ๓๖

ข. อเสกขธรรม หมายถึง ธรรมของพระอเสกขบุคคล คือ พระอรหันต์ ได้แก่ อรหัตตผลจิต ๑ และเจตสิกที่ประกอบ ๓๖

ค. เนวเสกขานาเสกขธรรม หมายถึง ธรรมที่ไม่ใช่เป็นของพระเสกขบุคคล ทั้งไม่ใช่เป็นของพระอเสกขบุคคลด้วย ได้แก่ โลภียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน

ส่วน หสิตุปบาทจิต ๑ มหาภิรียาจิต ๘ มหัคคตภิรียาจิต ๙ รวมจิต ๑๘ ดวงนี้ เกิดขึ้นเฉพาะในสันดานของพระอรหันต์ก็จริง แต่จิต ๑๘ ดวงนี้ ไม่ชื่อว่า อเสกขธรรม เพราะว่า ในบทว่า อเสกขธรรม นี้ พระพุทธองค์ทรงมุ่งหมายเอาธรรมที่ชื่อว่า อเสกขธรรม โดยตรง จึงได้เฉพาะโลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ เท่านั้น ฉะนั้น จิต ๑๘ ดวงนี้ จึงไม่นับสงเคราะห์เข้าเป็นองค์ธรรมของทุติยบท

ข้อ ๔๐ ถาม. จงแสดงความหมายและองค์ธรรมของคำต่อไปนี้ ?

ก. ปรีตตธรรม ข. มหัคคตธรรม ค. อัปปมาณธรรม
 ข. ปรีตตารัมมณธรรม ง. มหัคคตารัมมณธรรม จ. อัปปมาณารัมมณธรรม

ตอบ. แสดงความหมายและองค์ธรรมของคำต่อไปนี้

ก. ปรีตตธรรม หมายถึง ธรรมที่มีอำนาจน้อย องค์ธรรมได้แก่ กามาวจรจิต ๕๔ เจตสิกที่ประกอบ ๕๒ รูป ๒๘ ชื่อว่า เป็นธรรมที่มีอำนาจน้อย เปรียบเหมือน วัตถุสิ่งของที่มีปริมาณน้อย ก็ชื่อว่า ปรีตตวัตถุ คือ วัตถุที่มีปริมาณน้อย

ข. มหัคคตธรรม หมายถึง ธรรมที่เข้าถึงความเป็นใหญ่และประเสริฐ องค์ธรรมได้แก่ มหัคคตจิต ๒๗ เจตสิกที่ประกอบ ๓๕

ค. อัปปมาณธรรม หมายถึง ธรรมที่ไม่มีประมาณโดยการเป็นปฏิปักษ์ต่อปมาณธรรม องค์ธรรมได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิกที่ประกอบ ๓๖ และ นิพพาน

ข. ปรีตตารัมมณธรรม หมายถึง ธรรมที่มีอารมณ์เป็นปรีตตธรรมอย่างเดียว (เอกกันตะ) หรือ ธรรมทั้งหลาย ที่กระทำปรีตตธรรมให้เป็นอารมณ์ (อเนกกันตะ) องค์ธรรมได้แก่ ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓ สันตிரณจิต ๓ มหาวิบากจิต ๘ หลีตุปปาทจิต ๑ เจตสิก ๓๓ ที่กระทำปรีตตธรรมให้เป็นอารมณ์โดยแน่นอน (เอกกันตะ) และ อกุศลจิต ๑๒ มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๕๐ (เว้นอัปมัณญา ๒) ในขณะที่กระทำปรีตตธรรมให้เป็นอารมณ์ (อเนกกันตะ)

ง. มหัคคตารัมมณธรรม หมายถึง ธรรมที่มีอารมณ์เป็นมหัคคตธรรมอย่างเดียว (เอกกันตะ) หรือ ธรรมทั้งหลาย ที่กระทำมหัคคตธรรมให้เป็นอารมณ์ (อเนกกันตะ) องค์ธรรมได้แก่ วิญญาณัญญาตนณานจิต ๓ เนวสัญญานาสัญญายตนณานจิต ๓ เจตสิก ๓๐ ที่กระทำมหัคคตธรรมให้เป็นอารมณ์โดยแน่นอน (เอกกันตะ) และ อกุศลจิต ๑๒ มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๔๗ (เว้นวิรตี ๓ อัปมัณญา ๒) ในขณะที่กระทำมหัคคตธรรมให้เป็นอารมณ์ (อเนกกันตะ)

จ. อปัฏฐาธรรมมณธรรม หมายถึง ธรรมที่มีอารมณ์เป็นอปัฏฐาธรรมอย่างเดียว (เอกกันตะ) หรือ ธรรมทั้งหลาย ที่กระทำอปัฏฐาธรรมให้เป็นอารมณ์ (อเนกกันตะ) องค์ธรรมได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ ที่กระทำอปัฏฐาธรรมให้เป็นอารมณ์ โดยแน่นอน (เอกกันตะ) และ มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหาภิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๓๓ (เว้นวิริตี ๓ อปัฏฐาญาณ ๒) ในขณะที่กระทำอปัฏฐาธรรมให้เป็นอารมณ์ (อเนกกันตะ)

ข้อ ๔๑ ถาม. จงแสดงองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้ ?

ก. ธรรมที่เป็น ปริตตา ธมฺมา ได้ แต่เป็น หินา ธมฺมา ไม่ได้

ข. ธรรมที่เป็น หินา ธมฺมา ได้ แต่เป็น ปริตตา ธมฺมา ไม่ได้

ค. ธรรมที่เป็น ปริตตา ธมฺมา และ หินา ธมฺมา ได้ทั้ง ๒

ง. ธรรมที่เป็น ปริตตา ธมฺมา และ หินา ธมฺมา ไม่ได้ทั้ง ๒

ตอบ. แสดงองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้

ก. ธรรมที่เป็น ปริตตา ธมฺมา ได้ แต่เป็น หินา ธมฺมา ไม่ได้ ได้แก่ อเหตุกจิต ๑๘ กามาวจรโสภณจิต ๒๔ เจตสิก ๓๘ รูป ๒๘

ข. ธรรมที่เป็น หินา ธมฺมา ได้ แต่เป็น ปริตตา ธมฺมา ไม่ได้ ไม่มี

ค. ธรรมที่เป็น ปริตตา ธมฺมา และ หินา ธมฺมา ได้ทั้ง ๒ ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗

ง. ธรรมที่เป็น ปริตตา ธมฺมา และ หินา ธมฺมา ไม่ได้ทั้ง ๒ ได้แก่ มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๘ หรือ ๔๐ เจตสิก ๓๘ นิพพาน

ข้อ ๔๒ ถาม. ธรรมเหล่าใดบ้าง ที่ได้ชื่อว่า ปริตตธรรม มหัคคตธรรม และอปัฏฐาธรรม ตามลำดับ และธรรมเหล่านั้น เมื่อจำแนกโดยชั้น อายตนะ ๓๓ สัจจะ แล้วได้ชั้น อายตนะ ๓๓ สัจจะ อะไรบ้าง ?

ตอบ. ก. กามาวจรจิต ๕๔ เจตสิกที่ประกอบ ๕๒ รูป ๒๘ ชื่อว่า ปริตตธรรม หมายถึง ธรรมที่มีอานุภาพน้อย ธรรมเหล่านี้เมื่อจำแนกโดยชั้น อายตนะ ๓๓ สัจจะแล้ว ได้ชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ๓๓ สัจจะ ๒

ชั้น ๕ นั้น คือ รูป ๒๘ เป็น รูปชั้น เวทนาเจตสิก เป็นเวทนาชั้น สัญญาเจตสิกเป็นสัญญาชั้น เจตสิกที่เหลือ ๕๐ เป็นสังขารชั้น กามาวจรจิต ๕๔ เป็นวิญญานชั้น

อายตนะ ๑๒ นั้น คือ จักขุปสาทรูป เป็นจักขายตนะ รูปารมณ เป็นรูปายตนะ โสตปสาทรูป เป็นโสตายตนะ สัททารมณ เป็นสัททายตนะ ฆานปสาทรูป เป็นฆานายตนะ คันธารมณ เป็นคันธายตนะ ชิวหาปสาทรูป เป็นชีวหายตนะ รสารมณ เป็นรสายตนะ กายปสาทรูป เป็นกายายตนะ ปฐวี เตโช วาโย โผฏฐัพพารมณ เป็นโผฏฐัพพายตนะ กามาวจรจิต ๕๔ เป็นมนายตนะ เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ เป็นธัมมายตนะ

ธาตุ ๑๘ นั้น คือ จักขุปสาทรูป เป็น จักขุธาตุ รูปารมณ เป็น รูปธาตุ โสตปสาทรูป เป็น โสตธาตุ สัททารมณ เป็น สัทธาธาตุ ฆานปสาทรูป เป็น ฆานธาตุ คันธารมณ เป็น คันธธาตุ ชิวหาปสาทรูป เป็น ชิวหาธาตุ รสารมณ เป็น รสธาตุ กายปสาทรูป เป็น กายธาตุ ปฐวี เตโช วาโย โผฏฐัพพารมณ เป็น โผฏฐัพพธาตุ จักขุวิญญานจิต ๒ เป็น จักขุวิญญานธาตุ โสตวิญญานจิต ๒ เป็น โสตวิญญานธาตุ ฆานวิญญานจิต ๒ เป็น ฆานวิญญานธาตุ ชิวหาวิญญานจิต ๒ เป็น ชิวหาวิญญานธาตุ กายวิญญานจิต ๒ เป็น กายวิญญานธาตุ สัมปฏิจฉนจิต ๒ ปญจทวาราวชชนจิต ๒ เป็น มโนธาตุ กามาวจรจิตที่เหลือ ๔๑ เป็น มโนวิญญานธาตุ เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ เป็นธัมมธาตุ

สังขะ ๒ นั้น คือ กามาวจรจิต ๕๔ เจตสิกที่ประกอบ ๕๑ (เว้นโลภะ) รูป ๒๘ เป็นทุกขสังขะ โลกเจตสิก เป็นสมุททยสังขะ

ข. มหัคคตจิต ๒๗ เจตสิกที่ประกอบ ๓๕ ชื่อว่า มหัคคตธรรม หมายถึง ธรรมที่เข้าถึงความเป็นใหญ่และประเสริฐ ธรรมเหล่านี้เมื่อจำแนกโดยชั้น อายตนะ ธาตุ สังขะแล้ว ได้ชั้น ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒ สังขะ ๑

ชั้น ๔ คือ นามชั้น ๔ ได้แก่ เวทนาเจตสิก เป็น เวทนาชั้น สัญญาเจตสิก เป็น สัญญาชั้น เจตสิกที่เหลือ ๓๓ เป็น สังขารชั้น มหัคคตจิต ๒๗ เป็นวิญญานชั้น

อายตนะ ๒ คือ มหัคคตจิต ๒๗ เป็น มนายตนะ เจตสิก ๓๕ เป็น ธัมมอายตนะ
 ธาตุ ๒ คือ มหัคคตจิต ๒๗ เป็น มโนวิญญูณธาตุ เจตสิก ๓๕ เป็น ธัมมธาตุ
 สัจจะ ๑ คือ มหัคคตจิต ๒๗ เจตสิก ๓๕ เป็น ทุกขสัจจะ

ค. โลกุตตรจิต ๘ เจตสิกที่ประกอบ ๓๖ และนิพพาน ชื่อว่า อัปปมาณธรรม
 หมายถึง ธรรมที่ไม่มีประมาณโดยการเป็นปฏิปักษ์ต่อปมาณธรรม ธรรมเหล่านี้เมื่อ
 จำแนกโดยชั้น อายตนะ ธาตุ สัจจะแล้ว ได้ชั้น ๔ อายตนะ ๒ ธาตุ ๒ สัจจะ ๒

ชั้น ๔ คือ นามชั้น ๔ ได้แก่ เวทนาเจตสิก เป็น เวทนาชั้น สัญญาเจตสิก
 เป็น สัญญาชั้น เจตสิกที่เหลือ ๓๔ เป็น สังขารชั้น โลกุตตรจิต ๘ เป็นวิญญูณชั้น
 นิพพาน เป็นชั้นวิมุตติ

อายตนะ ๒ คือ โลกุตตรจิต ๘ เป็น มนายตนะ เจตสิก ๓๖ เป็น ธัมมอายตนะ
 ธาตุ ๒ คือ โลกุตตรจิต ๘ เป็นมโนวิญญูณธาตุ เจตสิก ๓๖ และนิพพาน เป็น
 ธัมมธาตุ

สัจจะ ๒ คือ นิพพาน เป็น นิโรธสัจจะ องค์มรรค ๘ ที่ในมรรคจิต ๔ เป็นมัคค
 สัจจะ มัคคจิตตูปบาทที่เหลือ ๒๘ ผลจิตตูปบาท ๓๗ เป็นสัจจวิมุตติ

ข้อ ๔๓ ถาม. จงตอบคำถามดังต่อไปนี้? แสดงพร้อมความหมายโดยสังเขป

ก. มิจฉัตตนิยตธรรม หมายความว่าอย่างไร มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ?

ข. สัมมัตตนิยตธรรม หมายความว่าอย่างไร มีเท่าไร คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. ตอบคำถามดังต่อไปนี้

ก. มิจฉัตตนิยตธรรม หมายความว่า ธรรมที่เป็นความชั่วและให้ผลแน่นอนใน
 ลำดับแห่งการสิ้นชีวิต โดยไม่มีระหว่างคั่นนั้น ว่าโดยสามัญ มี ๒ อย่าง คือ
 นียตมิจฉาทิฏฐิกรรม และปัญจันตรียกรรม นอกจากกรรมทั้ง ๒ อย่างนี้แล้ว
 อกุศลกรรมอื่น ๆ ไม่สามารถให้ผลแน่นอนในลำดับแห่งจุติได้เลย

๑. นียตมิจฉาทิฏฐิกรรม หมายถึง อกุศลกรรมที่กระทำด้วยความเห็นผิดอย่าง
 เหนียวแน่น คือ อกุศลกรรมที่มีความเห็นผิด ซึ่งสามารถนำไปสู่นิรยภูมิโดยแน่นอนใน

ลำดับแห่งจตุติ องค์ธรรมได้แก่ ชวนะดวงที่ ๗ ของทิวฏฐิตสัมปยุตตจิต ๔ เจตสิกที่ประกอบ ๒๑ มี ๓ อย่างคือ

๑) นัตถิกทิวฏฐิต ความเห็นว่า สัตว์ทั้งหลายที่จะได้รับความดี ความชั่ว ความสุข ความทุกข์ เป็นต้น ในภพชาติหน้านั้น ไม่ได้เป็นผลสืบเนื่องไปจากการกระทำอันเป็นบุญเป็นบาปในปัจจุบันภพนี้ (เห็นว่า ผลไม่มี)

๒) อเหตุกทิวฏฐิต ความเห็นว่า ความดีความชั่ว ความสุข ความทุกข์ เป็นต้น อันสัตว์ทั้งหลายได้รับอยู่ในปัจจุบันชาตินี้ ไม่ได้เป็นผลสืบเนื่องมาจากการกระทำอันเป็นบุญและบาปในภพก่อน (เห็นว่า เหตุไม่มี)

๓) อกิริยทิวฏฐิต ความเห็นว่า การกระทำของสัตว์ทั้งหลาย แม้กระทำดี ก็ไม่ชื่อว่า เป็นบุญ แม้กระทำชั่ว ก็ไม่ชื่อว่า เป็นบาป การกระทำเหล่านั้น ย่อมเป็นไปตามธรรมดา (เห็นว่า ไม่เป็นอันทำ หรือ การกระทำต่างๆ ไม่เป็นกรรม)

๒. ปัญจันนตริยกรรม หมายถึง อนันตริยกรรม ๕ ซึ่งเป็นอกุศลกรรม ที่จะนำไปสู่นิรยภูมิโดยแน่นอนในลำดับแห่งจตุติ ไม่มีระหว่างคัน องค์ธรรมได้แก่ ชวนะดวงที่ ๗ ของโทสมูลจิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ ๒๒ มี ๕ อย่าง ได้แก่

๑) มาตุฆาตกรรม การฆ่ามารดา ผู้ให้กำเนิด (ที่เป็นมนุษย์)

๒) ปิตุฆาตกรรม การฆ่าบิดา ผู้ให้กำเนิด (ที่เป็นมนุษย์)

๓) อรหันตฆาตกรรม การฆ่าพระอรหันต์ (ที่เป็นมนุษย์)

๔) โลหิตุปปาตกรรม การทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงห้อพระโลหิต (พระโลหิตห้อ เป็นไอสีขาวพุ่งขึ้นไปในอากาศ)

๕) สังฆเภทกรรม การทำลายสงฆ์ให้แตกกัน (เฉพาะพระภิกษุที่เป็นสหสังฆาส = คือ นิกายเดียวกัน)

ข. สัมมัตตนิยตธรรม หมายความว่า ธรรมที่มีสภาพเป็นความดี และให้ผลแน่นอนในลำดับแห่งตนนั้น มี ๔ อย่าง คือ มัคคจิต ๔ เจตสิกที่ประกอบ ๓๖ เท่านั้นจริงอยู่ มัคคจิต ๔ เจตสิกที่ประกอบนี้ ย่อมให้ผลเกิดขึ้นในลำดับแห่งตน อันได้แก่ ผลจิต ๔ นั้นเอง ส่วนโลกียกุศลนั้น เป็นธรรมที่มีสภาพเป็นความดี และให้ผลได้ทั้งในภพ

นี้ และภาพหน้าก็จริง แต่การให้ผลนั้น ไม่แน่นอน และเป็นไปต่างกาลเวลา กัน ไม่สามารถให้ผลในลำดับแห่งตนได้ จึงไม่ชื่อว่า สัมมัตตนิยตธรรม

ข้อ ๔๔ ถาม. จงตอบคำถามต่อไปนี้

ก. เพราะเหตุใด นิยมิจฉาทิฏฐิกรรมและปัญจันตรียกรรม จึงได้ชื่อว่า มิจฉัตตนิยตธรรม ? จงชี้แจงอธิบายเหตุผล

ข. เพราะเหตุใด มรรคจิต ๔ เจตสิก ๓๖ จึงได้ชื่อว่า สัมมัตตนิยตธรรม ? จงชี้แจงอธิบายเหตุผล

ตอบ. ตอบคำถามต่อไปนี้

ก. เหตุที่นิยมิจฉาทิฏฐิกรรมและปัญจันตรียกรรม ได้ชื่อว่า มิจฉัตตนิยตธรรมนั้น เพราะธรรมเหล่านี้ มีสภาพเป็นความชั่ว แม้สัตว์ทั้งหลายจะปรารภว่า ธรรมเหล่านี้จะนำประโยชน์เกื้อกูลและความสุขมาให้แก่เรา แต่ก็ไม่สามารถผลตามปรารภนั้นได้ ย่อมได้ผลตรงกันข้าม คือ ความทุกข์ความเดือดร้อนต่างๆ ทั้งมีความเข้าใจผิดในสภาพที่ไม่งาม ว่าเป็นสภาพที่สวยงาม เป็นต้นด้วย และธรรมเหล่านี้เป็นสภาพธรรมที่ให้ผลแน่นอนในลำดับแห่งการสิ้นชีวิตโดยไม่มีระหว่างคั่นด้วย เพราะเหตุนี้ ธรรมเหล่านี้จึงได้ชื่อว่า มิจฉัตตนิยตธรรม ส่วนอกุศลธรรมนอกจากนี้ ไม่สามารถให้ผลได้แน่นอนในลำดับแห่งจุติ เพราะฉะนั้น จึงไม่ได้ชื่อว่า มิจฉัตตนิยตธรรม

ข. เหตุที่มรรคจิต ๔ เจตสิก ๓๖ ได้ชื่อว่า สัมมัตตนิยตธรรม นั้น เพราะธรรมเหล่านี้มีสภาพเป็นความดี และให้ผลแน่นอนในลำดับแห่งตน คือ เมื่อมรรคจิตดับลงแล้ว ผลจิตย่อมเกิดขึ้นติดต่อกันโดยไม่มีจิตดวงอื่นมาเกิดคั่นระหว่างเลย ส่วนโลกียกุศลจิตทั้งหลาย เป็นธรรมที่มีสภาพเป็นความดี และให้ผลได้ทั้งในภพนี้และภพหน้าก็จริง แต่การให้ผลของโลกียกุศลจิตเหล่านั้นไม่แน่นอนและมีความเป็นไปได้แตกต่างกัน คือ มหากุศลจิตให้ผลเป็นมหาวิบากจิต พร้อมด้วยเจตสิกที่ประกอบและกัมมชรูปในกามภูมิ รูปาวจรกุศลจิต ให้ผลเป็นรูปาวจรวิบากจิตและกัมมชรูปในรูปภูมิ และ

อรุปาวจรกุศลจิตให้ผลเป็นอรุปาวจรวิบากจิตและเจตสิกที่ประกอบ ซึ่งการให้ผลเหล่านี้ ไม่สามารถให้ผลในลำดับแห่งตนได้ จึงไม่ได้ชื่อว่า สัมมัตตนิยตธรรม

ข้อ ๔๕ ถาม. จงแสดงความหมายและองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้ ?

ก. มัคการัมมณธรรม ข. มัคคเหตุกธรรม ค. มัคคาธิปัตติธรรม

ตอบ. แสดงความหมายและองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้

ก. มัคการัมมณธรรม หมายถึง ธรรมที่มีมัคคจิตเป็นอารมณ์ หรือ ธรรมที่กระทำมัคคจิตให้เป็นอารมณ์ (อเนกกันตะ) ได้แก่ มโนทวาราวีชชนจิต ๑ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ กุศลอภิญญาจิต ๑ ของพระเสกขบุคคล ๓ และ มโนทวาราวีชชนจิต ๑ มหาภิรียาญาณสัมปยุตตจิต ๔ กิริยาอภิญญาจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๓๓ (เว้นวิรติ ๓ อัปปมัญญา ๒) ของพระอรหันต์ในขณะที่กระทำมรรคที่ตนได้มาแล้วให้เป็นอารมณ์

ข. มัคคเหตุกธรรม หมายถึง ธรรมที่มีเหตุเป็นองค์มรรค ได้แก่ มัคคจิต ๔ เจตสิก ๒๘ (เว้นองค์มรรค ๘) (ตามนัยที่ ๑) หรือธรรมที่มีเหตุที่ประกอบกับองค์มรรค ได้แก่ มัคคจิต ๔ เจตสิก ๓๔ (เว้นอโลภะ โอทสะ) (ตามนัยที่ ๒) หรือ ธรรมที่มีเหตุอันตั้งอยู่ในองค์มรรค ได้แก่ มัคคจิต ๔ เจตสิก ๓๕ (เว้นปัญญา) (ตามนัยที่ ๓)

ค. มัคคาธิปัตติธรรม หมายถึง ธรรมที่มีปัจจัยเป็นมัคคาธิปัตติ ได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ เจตสิกที่ประกอบ ๓๓ (เว้นวิรติ ๓ อัปปมัญญา ๒) ของพระเสกขบุคคล ๓ ที่กระทำมรรคของตน (ที่ได้อยู่ในขณะนั้น) ให้เป็นอารมณ์โดยความเป็นอธิปัตติ มหาภิรียาญาณสัมปยุตตจิต ๔ ของพระอรหันต์บุคคลที่กระทำอรหัตตมรรคของตน (ที่ได้อยู่ในขณะนั้น) ให้เป็นอารมณ์โดยความเป็นอธิปัตติ หรือ มีปัจจัยเป็นมัคคสหชาตาธิปัตติ ได้แก่ มัคคจิต ๔ เจตสิก ๓๕ (เว้นวิริยะ ในขณะที่วิริยะเป็นอธิปัตติ หรือ เว้นปัญญา ในขณะที่ปัญญา เป็นอธิปัตติ) หรือ ธรรมที่เป็นมัคคสหชาตาธิปัตติ ได้แก่ วิริยเจตสิก และ ปัญญาเจตสิก ในขณะที่เป็นอธิปัตติ

ข้อ ๔๖ ถาม. จิตของใครบ้างที่สามารถรับมรรค ผล นิพานทั้ง ๓ เป็นอารมณ์ได้ และ
ได้แก่ จิตดวงไหนบ้าง ? จงชี้แจงรายละเอียด

ตอบ. จิตของพระอริยบุคคลทั้ง ๔ จำพวก คือ พระโสดาบัน พระสกิทาคามี
พระอนาคามี และพระอรหันต์ที่สามารถรับมรรค ผล (ที่ตนได้บรรลุถึงแล้ว) และ
นิพาน ทั้ง ๓ อย่างให้เป็นอารมณ์ได้ ซึ่งได้แก่ มโนทวารวัชชนจิต ๑ มหากุศลญาณ
สัมปยุตตจิต ๔ มหาภิริชาญาณสัมปยุตตจิต ๔ และอภิญญาจิต ๒ รวมเป็น ๑๑ ดวง
ซึ่งมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

มโนทวารวัชชนจิต ๑ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ อภิญญากุศลจิต ๑ ของ
พระโสดาบัน ซึ่งกระทำโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล และพระนิพานให้เป็นอารมณ์

มโนทวารวัชชนจิต ๑ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ อภิญญากุศลจิต ๑ ของ
พระสกิทาคามี ซึ่งกระทำสกิทาคามีมรรค สกิทาคามีผล และนิพานให้เป็นอารมณ์

มโนทวารวัชชนจิต ๑ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ อภิญญากุศลจิต ๑ ของ
พระอนาคามี ซึ่งกระทำอนาคามีมรรค อนาคามีผล และนิพานให้เป็นอารมณ์

มโนทวารวัชชนจิต ๑ มหาภิริชาญาณสัมปยุตตจิต ๔ อภิญญาภิริชาจิต ๑
ของพระอรหันต์ ซึ่งกระทำอรหัตตมรรค อรหัตตผล และนิพานให้เป็นอารมณ์

ดังที่กล่าวมานี้ หมายเอาการกระทำมรรคผลที่ตนได้บรรลุแล้วเป็นอารมณ์
ส่วนการที่สามารถกระทำมรรคผลของบุคคลอื่นเป็นอารมณ์ได้นั้นมีดังนี้

มโนทวารวัชชนจิต ๑ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ อภิญญากุศลจิต ๑ ของ
พระโสดาบัน สามารถกระทำโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล ของพระโสดาบันด้วยกัน
ให้เป็นอารมณ์ได้

มโนทวารวัชชนจิต ๑ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ อภิญญากุศลจิต ๑ ของ
พระสกิทาคามี สามารถกระทำสกิทาคามีมรรค สกิทาคามีผล ของพระสกิทาคามี
บุคคลด้วยกันได้ และสามารถกระทำโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผลของพระโสดาบัน
ให้เป็นอารมณ์ได้

มโนทวารวัชชนจิต ๑ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ อภิญญากุศลจิต ๑ ของ
พระอนาคามี สามารถกระทำอนาคามีมรรค อนาคามีผล ของพระอนาคามีด้วยกันให้

เป็นอาภรณ์ได้ และสามารถทำโสดาปัตติมรรค โสดาปัตติผล สกิทาคามิมรรค สกิทาคามิผลของบุคคลอื่นให้เป็นอาภรณ์ได้

มโนทวาราวชชนจิต ๑ มหาภิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ อภิญญาภิริยาจิต ๑ ของพระอรหันต์ สามารถกระทำอรหัตตมรรค อรหัตตผล ของบุคคลที่เป็นพระอรหันต์ด้วยกันให้เป็นอาภรณ์ได้ และสามารถกระทำมรรคผลของพระอริยบุคคลเบื้องต่ำทั้ง ๓ ให้เป็นอาภรณ์ได้

ข้อ ๔๗ ถาม. ในบรรดาองค์มรรคทั้ง ๘ นั้น องค์มรรคใดบ้างที่เป็นเป็นเหตุ องค์มรรคใดบ้างที่เป็นอธิบดี และองค์มรรคใดที่เป็นตัวเหตุและตัวอธิบดี ? จงชี้แจงรายละเอียด?

ตอบ. องค์มรรคที่เป็นเหตุ ได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่เป็นตัวสัมมาทิฐิ เป็นตัวเหตุด้วย เรียกว่า อโมหเหตุ

องค์มรรคที่เป็นอธิบดี มี ๒ องค์ คือ ปัญญาเจตสิกที่เป็นตัวสัมมาทิฐิ เป็นวิมงสาธิบดี และวิริยเจตสิกที่เป็นตัวสัมมาวายามะ เป็นวิริยาธิบดี

องค์มรรคที่เป็นทั้งตัวเหตุและอธิบดีนั้น ได้แก่ ปัญญาเจตสิก ที่เป็นสัมมาทิฐิ เป็นได้ทั้งอโมหเหตุและวิมงสาธิบดี

ข้อ ๔๘ ถาม. เพราะเหตุใด พระนิพพานในอุปปन्नติกและอดีตติกจึงเป็นติกวิมุตติ ? จงอธิบาย

ตอบ. เหตุที่พระนิพพานในอุปปन्नติกและอดีตติกเป็นติกวิมุตตินั้น เพราะสภาพพระนิพพานนั้นเป็นกาลวิมุตติ คือ เป็นสภาวะธรรมที่พ้นจากกาลทั้ง ๓ หมายความว่า สภาพของพระนิพพานนั้น จะว่ากำลังเกิดก็ไม่ใช่ จะเกิดต่อไปข้างหน้าก็ไม่ใช่ ที่เกิดขึ้นมาแล้วก็ไม่ใช่ คือ พระนิพพานนั้นไม่ใช่ปัจจุบัน ไม่ใช่อนาคต และไม่ใช่อดีต เพราะสิ่งใดเป็นปัจจุบัน คือ กำลังเกิดขึ้น สิ่งนั้นก็ต้องเคยเกิดมาแล้วในอดีต และจะต้องเกิดต่อไปในอนาคต ส่วนพระนิพพานนั้น เป็นสภาพมีอยู่แล้วโดยธรรมชาติ บุคคลจะรู้หรือไม่รู้ก็ตาม แต่สภาพนั้นก็มีอยู่ และสภาพของพระนิพพานนั้นเป็นสภาพ

ที่เป็นความดับแห่งจิต เจตสิก รูป ของบุคคลที่เข้าสู่พระนิพพานครั้งสุดท้าย ได้แก่ พระอรหันต์ที่ดับขันธปรินิพพานโดยไม่มีการเกิดใหม่อีกต่อไป ดังที่พระพุทธองค์ตรัสแสดงไว้ว่า “นิพพานํ น วตตพฺพํ อุปปนฺนุนติปิ อนุปปนฺนุนติปิ อุปปาทีติปิ” แปลความว่า สภาพของพระนิพพานนั้นกล่าวไม่ได้ว่า กำลังเกิด จะเกิด หรือเกิดแล้ว

ข้อ ๔๙ ถาม. จงแสดงความหมาย และองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้ ?

ก. อตฺตารัมมณธรรม	ข. อนาคตารัมมณธรรม
ค. ปัจจุปปันนารัมมณธรรม	ฌ. อัชฌัตตารัมมณธรรม
ง. พหิทธารัมมณธรรม	จ. อัชฌัตตพหิทธารัมมณธรรม

ตอบ. แสดงความหมาย และองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้

ก. อตฺตารัมมณธรรม หมายความว่า ธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ได้ มี ๒ ประเภท คือ

(๑) เอกันตะอตฺตารัมมณธรรม หมายถึง ธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์ได้อย่างเดียวแน่นอน องค์ธรรมได้แก่ จิต ๖ ดวง คือ วิญญาณัญญายตนกุศลจิต ๑ วิญญาณัญญายตนวิปากจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๓๐ มีอากาสาณัญญายตนกุศลจิต ๑ เป็นอารมณ์ วิญญาณัญญายตนกิริยาจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๓๐ มีอากาสาณัญญายตนกุศลจิต ๑ กิริยาจิต ๑ เป็นอารมณ์ และ เนวสัณญานาสัณญายตนกุศลจิต ๑ เนวสัณญานาสัณญายตนวิปากจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๓๐ มีอากิญจัญญายตนกุศลจิต ๑ เป็นอารมณ์ เนวสัณญานาสัณญายตนกิริยาจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๓๐ มีอากิญจัญญายตนกุศลจิต ๑ กิริยาจิต ๑ เป็นอารมณ์

(๒) อเนกัณตะอตฺตารัมมณธรรม หมายความว่า ธรรมที่มีอดีตธรรมเป็นอารมณ์โดยไม่แน่นอน คือ สามารถรับอารมณ์อื่นได้อีก องค์ธรรมได้แก่ จิต ๔๓ ดวง คือ มโนทวาราวชชนจิต ๑ กามชวนจิต ๒๙ ตทาลัมพนจิต ๑๑ อภิญญาจิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ ๔๗ (เวณวิรตี ๓ อัปปมัญญา ๒) ในขณะที่กระทำอดีตธรรมให้เป็นอารมณ์

ข. อนาคตารัมมณธรรม หมายความว่า ธรรมที่มีอนาคตธรรมเป็นอารมณ์ มีประเภทเดียว คือ อเนกัณตะอนาคตารัมมณธรรม หมายถึง ธรรมที่รับอนาคตธรรม

เป็นอากรมณโดยไม่นอนนอน องค์ธรรมได้แก่ จิต ๔๓ ดวง คือ มโนทวาราวชชนจิต ๑ กามชวนจิต ๒๙ ตทาลัมพนจิต ๑๑ อภิญญาจิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ ๕๐ (เว้นอัปปมัญญา ๒) ในขณะที่กระทำอนาคตธรรมให้เป็นอากรมณ ส่วนธรรมที่รับอนาคตธรรมเป็นอากรมณอย่างเดียวโดยนอนนอนนั้นไม่มี

ค. ปัจจุปปันนารัมมณธรรม หมายความว่า ธรรมที่รับปัจจุบันธรรมเป็นอากรมณได้ องค์ธรรมได้แก่ จิต ๕๖ ดวง แบ่งเป็น ๒ ประเภท คือ

(๑) **เอกกันตะปัจจุปปันนารัมมณธรรม** หมายถึง ธรรมที่มีปัจจุบันอากรมณอย่างเดียว โดยนอนนอน ได้แก่ จิต ๑๓ ดวง คือ ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ มโนธาตุ ๓ อัญญาสมานาเจตสิก ๑๐ (เว้นวิริยะ ปิติ ฉันทะ) ที่รับปัจจุบันนิปผันนรูป เป็นอากรมณ โดยนอนนอน

(๒) **อนกณันตะปัจจุปปันนารัมมณธรรม** หมายถึง ธรรมที่รับปัจจุบันอากรมณโดยไม่นอนนอน คือ สามารถรับอากรมณอย่างอื่นได้อีก มี ๔๓ ดวง ได้แก่ มโนทวาราวชชนจิต ๑ กามชวนจิต ๒๙ ตทาลัมพนจิต ๑๑ อภิญญาจิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ ๕๐ (เว้นอัปปมัญญา ๒) ในขณะที่กระทำปัจจุบันธรรมให้เป็นอากรมณ

ข. อัชฌัตตารัมมณธรรม หมายความว่า ธรรมที่มีอัชฌัตตธรรมเป็นอากรมณได้ แบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ

๑) **เอกกันตะอัชฌัตตารัมมณธรรม** หมายถึง ธรรมที่มีอัชฌัตตธรรมเป็นอากรมณได้อย่างเดียวโดยนอนนอน องค์ธรรมได้แก่ วิญญาณัญญาตจิต ๓ เจตสิก ๓๐ ที่มีอาภาสานัญญาตตณุกุศลและกิริยาที่ตนได้มาแล้ว เป็นอากรมณ และเนวสัญญานา สัญญาตจิต ๓ เจตสิก ๓๐ ที่มีอาภิกัญญาตตณุกุศลและกิริยาที่ตนได้มาแล้วเป็นอากรมณ

๒) **อนกณันตะอัชฌัตตารัมมณธรรม** หมายถึง ธรรมที่มีอัชฌัตตธรรมเป็นอากรมณโดยไม่นอนนอน คือ สามารถรับอากรมณอย่างอื่นได้อีก องค์ธรรมได้แก่ กามาวจรจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ ๔๙ (เว้นอิสสาและอัปปมัญญา ๒) ในขณะที่กระทำอัชฌัตตธรรมเป็นอากรมณ

ง. พหิทธารัมมณธรรม หมายความว่า ธรรมที่มีพหิททธรรมเป็นอารมณ์ได้ แบ่งเป็น ๒ ประเภทคือ

๑) เอกันตะพหิทธารัมมณธรรม หมายถึง ธรรมที่มีพหิททธรรมเป็นอารมณ์ ได้อย่างเดียว โดยแน่นอน องค์ธรรมได้แก่ รูปาวจรจิต ๑๕ (เว้นอภิญญาจิต ๒) เจตสิก ๓๕ ที่มีอารมณ์เป็นบัญญัติธรรมารมณ์อย่างเดียว, อากาสาณัญจายตนจิต ๓ เจตสิก ๓๐ ที่มีกสิณกุขมาภูิมากาสบัญญัติเป็นอารมณ์อย่างเดียว, และโลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ ที่มีนิพพานเป็นอารมณ์อย่างเดียว

๒) อนেকันตะพหิทธารัมมณธรรม หมายถึง ธรรมที่มีพหิททธรรมเป็นอารมณ์ โดยไม่แน่นอน คือ สามารถรับอารมณ์อย่างอื่นได้อีก องค์ธรรมได้แก่ กามาวจรจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๕๒ ในขณะที่กระทำพหิททธรรมให้เป็นอารมณ์

จ. อัชฌัตตพหิทธารัมมณธรรม หมายความว่า ธรรมที่มีอัชฌัตตธรรมและ พหิททธรรมเป็นอารมณ์ได้ทั้ง ๒ มีประเภทเดียว คือ อนেকันตะอัชฌัตต พหิทธารัมมณ ธรรม หมายถึง ธรรมที่รับอัชฌัตต พหิททธรรมเป็นอารมณ์ได้ โดยไม่แน่นอน องค์ ธรรมได้แก่ กามจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ ๔๙ (เว้นอิสสา และอัปป มัญญา ๒) ในขณะที่กระทำอัชฌัตตพหิททธรรมให้เป็นอารมณ์ ส่วนธรรมที่ รับอัชฌัตตพหิททธรรมเป็นอารมณ์อย่างเดียวโดยแน่นอนนั้น ไม่มี

ข้อ ๕๐ ถาม. ในจำนวนติกมาติกา ๖๖ บทนั้น บทที่มีอกุศลธรรม คือ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ เป็นองค์ธรรมได้ทั้งหมดนั้น มีกี่บท คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. ในติกมาติกา ๖๖ บทนั้น บทที่มีอกุศลธรรม คือ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ เป็นองค์ธรรมได้ทั้งหมดนั้น มี ๒๖ บท คือ

๑. อกุสลา ธมฺมา

๒. วิปากธมฺมธมฺมา

๓. อนุปาทินฺนุปาทานียธมฺมา

๔. สงฺกิลิฏฺฐสงฺกิลิสิกา ธมฺมา

๕. สวิตกกสฺวิจารา ธมฺมา

๖. อาจยคามินิ ธมฺมา

๗. เนวเสกฺขานาเสกฺขา ธมฺมา

๘. ปริตฺตา ธมฺมา

๙. ปริตฺตารมฺมณา ธมฺมา

๑๐. มหคฺคตารมฺมณา ธมฺมา

๑๑. หีนา ฐมา	๑๒. อุปปนนา ฐมา
๑๓. อนุปปนนา ฐมา	๑๔. อตีตา ฐมา
๑๕. อนาคตา ฐมา	๑๖. ปัจจุปปนนา ฐมา
๑๗. อตีตารมมณา ฐมา	๑๘. อนาคตารมมณา ฐมา
๑๙. ปัจจุปปนนารมมณา ฐมา	๒๐. อชมตตา ฐมา
๒๑. พหิทธา ฐมา	๒๒. อชมตตพหิทธา ฐมา
๒๓. อชมตตารมมณา ฐมา	๒๔. พหิทธารมมณา ฐมา
๒๕. อชมตตพหิทธารมมณา ฐมา	๒๖. อนิสสนปปฐิษา ฐมา

จบติกมาติกา

ทุกมาติกา

[๕๐ ข้อ]

ข้อ ๕๑ ถาม. อภิธัมมทุกมาติกา มีกี่หมวด คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. อภิธัมมทุกมาติกา มี ๑๓ หมวด คือ

๑. เหตุโคจณกะ	๒. จุฬันตรทุกะ	๓. อาสวโคจณกะ
๔. สัญโญชนโคจณกะ	๕. คันถโคจณกะ	๖. โอมโคจณกะ
๗. โยคโคจณกะ	๘. นีวรณโคจณกะ	๙. ปรามาสโคจณกะ
๑๐. มหันตรทุกะ	๑๑. อุปาทานโคจณกะ	๑๒. กิเลสโคจณกะ
๑๓. ปฏิจจุทุกะ		

ข้อ ๕๒ ถาม. จงแสดงบาลี คำแปลและการจำแนกโดยชั้น์ आयตนะ ชาติ สัจจะใน เหตุเหตุสมปยุตตทุก ?

ตอบ. ปฐมบท เหตุ เจว ธมมา เหตุสมปยุตตา จ ธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สภาวะ (นิสสุตต นิชชีว สภาวา) ที่ชื่อว่า เหตุ และที่ประกอบด้วย เหตุมีอยู่ (สวัชชนติ) องค์ธรรมได้แก่ เหตุ ๖ (เว้นโมหเจตสิกที่ในโมหมูลจิต ๒) ธรรมเหล่านี้ เมื่อจำแนกโดยชั้น์ आयตนะ ชาติ สัจจะแล้ว ได้ชั้น์ ๑ आयตนะ ๑ ชาติ ๑ สัจจะ ๓ ดังนี้

ชั้น์ ๑ คือ เหตุทั้ง ๖ (เว้นโมหเจตสิกที่ในโมหมูลจิต ๒) เป็น สังขารชั้น์

อายตนะ ๑ คือ เหตุทั้ง ๖ เป็น ธัมมายตนะ

ชาติ ๑ คือ เหตุทั้ง ๖ เป็น ธัมมชาติ

สัจจะ ๓ คือ โทสะ โมหะ อโลภะ อโทสะ อโมหะที่ประกอบในโลภียจิต เป็น ทุกขสัจจะ โลกะ เป็น สมุทยสัจจะ อโมหะ คือ ปัญญา ที่ประกอบในมคคจิต เป็น มคคสัจจะ อโลภะ อโทสะ ที่ประกอบในมคคจิต และ อโลภะ อโทสะ อโมหะ ที่ประกอบในผลจิต เป็น สัจจวิมุตติ

ทุติยบท เหตุสมปยุตฺตา เจว ธมฺมา น จ เหตุ สภาวธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่สัตว์ ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สภาวะ (นิสสุตต นิชชีว สภาวา) ที่ประกอบด้วยเหตุ แต่ไม่ชื่อว่า เหตุ มีอยู่ (ส่วิชชนฺติ) องค์ธรรมได้แก่ สเหตุกจิต ๗๑ เจตสิก ๔๖ (เว้นเหตุ ๖) ธรรมเหล่านี้ เมื่อจำแนกโดยชั้น์ आयตนะ ชาติ สัจจะแล้ว ได้ชั้น์ ๔ आयตนะ ๒ ชาติ ๒ สัจจะ ๒

ชั้น์ ๔ คือ เวทนาเจตสิก เป็น เวทนาชั้น์ สัญญาเจตสิก เป็น สัญญาชั้น์ เจตสิกที่เหลือ ๔๔ เป็น สังขารชั้น์ สเหตุกจิต ๗๑ เป็น วิญญูณชั้น์

อายตนะ ๒ คือ สเหตุกจิต ๗๑ เป็น มนายตนะ เจตสิก ๔๖ เป็น ธัมมายตนะ

ชาติ ๒ คือ สเหตุกจิต ๗๑ จัดเป็น มโนวิญญูณชาติ เจตสิก ๔๖ เป็นธัมมชาติ

สัจจะ ๒ คือ โลเกียสเหตุกจิต ๖๓ เจตสิกที่ประกอบ ๔๖ จัดเป็น ทุกขสัจจะ องค์มรรค ๗ (เว้นสัมมาทิฏฐิ) หรือ องค์มรรค ๖ (เว้นสัมมาทิฏฐิและสัมมาสังกัปปะ) ที่ในมัคคจิต ๔ จัดเป็น มัคคสัจจะ มัคคจิตตูปบาทที่เหลือ ๒๗ ผลจิตตูปบาท ๓๔ จัดเป็น สัจจวิมุตติ

อเหตุกจิต ๑๘ อัญญสมานเจตสิก ๑๒ (เว้นฉันทะ) และโมหเจตสิกที่ใน โมหมูลจิต ๒ รูป ๒๘ นิพพาน เป็น ทุกวิมุตติ

ทุกะนี้ ชื่อว่า อาทิลัทธนามทุกะ เพราะอาศัยคำว่า เหตุ ซึ่งตั้งอยู่ในบทแรก เป็นหลักตั้งชื่อ

และชื่อว่า สัปเปสทุกะ เพราะเป็นทุกะที่แสดงสงเคราะห์ปรมัตถธรรมทั้ง ๔ เข้าในบททั้ง ๒ ไม่หมด ยังมีส่วนเหลืออยู่

ข้อ ๕๓ ถาม. ทุกะใดในทุกมาติกา ที่องค์ธรรมของปฐมบทและทุติยบทเหมือนกัน และให้จำแนกพระนิพพานโดยชั้น์ आयตนะ ชาติ สัจจะ ?

ตอบ. ในทุกมาติกา ทุกะที่มีองค์ธรรมของปฐมบท และทุติยบทเหมือนกัน คือ เกณจิวิญญูณียทุก

และพระนิพพานนั้น เมื่อจำแนกโดย ชั้น์ आयตนะ ชาติ สัจจะแล้ว เป็น ชั้น์ วิมุตติ เป็น ธัมมายตนะ เป็น ธัมมชาติ เป็น นิโรธสัจจะ

ข้อ ๕๔ ถาม. จงแสดงความหมายและแสดงองค์ธรรมในบทต่อไปนี้ ?

ก. สปปจฺจยา ธมฺมา	ข. อปปจฺจยา ธมฺมา	ค. สงฺขตา ธมฺมา
ฌ. อสงฺขตา ธมฺมา	ง. สปปฏฺฐา ธมฺมา	จ. อปปฏฺฐา ธมฺมา
ฉ. รูปิโน ธมฺมา	ช. อรูปิโน ธมฺมา	

ตอบ. แสดงความหมายและแสดงองค์ธรรมในบทต่อไปนี้

- ก. สปปจฺจยา ธมฺมา ธรรมที่มีปัจจัยปรุงแต่งได้แก่ จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘
- ข. อปปจฺจยา ธมฺมา ธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงแต่งได้แก่ นิพพาน
- ค. สงฺขตา ธมฺมา ธรรมที่ถูกปรุงแต่งโดยปัจจัยต่างๆ ได้แก่ จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒

รูป ๒๘

- ฌ. อสงฺขตา ธมฺมา ธรรมที่ไม่ถูกปรุงแต่งโดยปัจจัยต่าง ๆ ได้แก่ นิพพาน
- ง. สปปฏฺฐา ธมฺมา ธรรมที่สามารถกระทบซึ่งกันและกันได้โดยสภาวะได้แก่

โอฬาริกรูป ๑๒

จ. อปปฏฺฐา ธมฺมา ธรรมที่ไม่สามารถกระทบซึ่งกันและกันได้โดยสภาวะได้
ได้แก่ จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน

ฉ. รูปิโน ธมฺมา ธรรมที่มีลักษณะเสื่อมสลายไป เพราะปัจจัยที่ไม่ถูกกัน
ได้แก่ รูป ๒๘

ช. อรูปิโน ธมฺมา ธรรมที่ไม่มีลักษณะเสื่อมสลายไป เพราะปัจจัยที่ไม่ถูก
กัน ได้แก่ จิต ๘๘ เจตสิก ๕๒ นิพพาน

ข้อ ๕๕ ถาม. จงแสดงองค์ธรรมของคำว่า เกณจิวิญญูญฺยา ธมฺมา ตามนัยแห่งอัฐฐ
สาลินีอรรถกถา ๑๒ นัย มาดู ? (ไม่ต้องจำแนกโดยชั้น อายตนะ ชาติ สัจจะ)

ตอบ. แสดงองค์ธรรมของคำว่า เกณจิวิญญูญฺยา ธมฺมา ตามนัยแห่งอัฐฐสาลินี
อรรถกถา ๑๒ นัย ดังนี้

นัยที่ ๑ ได้แก่ รูปารมณฺ์ ที่พึงรู้ได้โดยจักขุวิญญูญาณจิต ๒ และจิต ๘๘ เจตสิก
๕๒ รูป ๒๗ (เว้นรูปารมณฺ์) นิพพาน ที่ไม่พึงรู้ได้โดยจักขุวิญญูญาณจิต ๒

นัยที่ ๒ ได้แก่ สัททวารมณ ที่พึงรู้ได้โดยโสตวิญญานจิต ๒ และจิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๗ (เว้นสัททวารมณ) นิพพาน ที่ไม่พึงรู้ได้โดยโสตวิญญานจิต ๒

นัยที่ ๓ ได้แก่ คันธารมณ ที่พึงรู้ได้โดยขานวิญญานจิต ๒ และจิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๗ (เว้นคันธารมณ) นิพพาน ที่ไม่พึงรู้ได้โดยขานวิญญานจิต ๒

นัยที่ ๔ ได้แก่ รสารมณ ที่พึงรู้ได้โดยชีวหาวิญญานจิต ๒ และจิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๗ (เว้นรสารมณ) และนิพพาน ที่ไม่พึงรู้ได้โดย ชิวหาวิญญานจิต ๒

นัยที่ ๕ ได้แก่ โภฏฐัพพารมณ ที่พึงรู้ได้โดยกายวิญญานจิต ๒ และจิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๕ (เว้นโภฏฐัพพารมณ) นิพพาน ที่ไม่พึงรู้ได้โดยกายวิญญานจิต ๒

นัยที่ ๖ ได้แก่ ปัญจารมณ ที่พึงรู้ได้โดยมนธาค ๓ และ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๑ (เว้นวิสยรูป ๗) นิพพาน ที่ไม่พึงรู้ได้โดย มโนธาค ๓

นัยที่ ๗ ได้แก่ กามาวจรจิต ๕๔ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่พึงรู้ได้โดยสันตிரณจิต ๓ มหาวิบากจิต ๘ หสิตูปบาทจิต ๑ และ มหัคคตจิต ๒๗ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๘ นิพพาน ที่ไม่พึงรู้ได้โดยสันตிரณจิต ๓ มหาวิบากจิต ๘ หสิตูปบาทจิต ๑

นัยที่ ๘ ได้แก่ โลภียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่พึงรู้ได้โดยอกุศลจิต ๑๒ มหากุศลญาณวิปยุตตจิต ๔ มหาภิรยาญาณวิปยุตตจิต ๔ และ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน ที่ไม่พึงรู้ได้โดยอกุศลจิต ๑๒ มหากุศลญาณวิปยุตตจิต ๔ มหาภิรยาญาณวิปยุตตจิต ๔

นัยที่ ๙ ได้แก่ จิต ๘๗ (เว้นอรหัตตมรรค อรหัตตผล) เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน ที่พึงรู้ได้โดยมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ อภิญญากุศลจิต ๑ และ อรหัตตมัคคจิต ๑ อรหัตตผลจิต ๑ เจตสิก ๓๖ ที่ไม่พึงรู้ได้โดยมหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ อภิญญากุศลจิต ๑

นัยที่ ๑๐ ได้แก่ อากาสนัญญาตนกุศลจิต ๑ กิริยาจิต ๑ เจตสิก ๓๐ ที่พึงรู้ได้โดยวิญญานัญญาตนจิต ๓ และ จิต ๘๗ (เว้นอากาสนัญญาตนกุศลและกิริยา) เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน ที่ไม่พึงรู้ได้โดยวิญญานัญญาตนจิต ๓

นัยที่ ๑๑ ได้แก่ อากิญจัญญายตนกุศลจิต ๑ กิริยาจิต ๑ เจตสิก ๓๐ ที่พึงรู้ได้ โดย เนวสัญญานาสัญญายตนจิต ๓ และ จิต ๘๗ (เว้นอากิญจัญญายตนกุศลและ กิริยา) เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน ที่ไม่พึงรู้ได้โดยเนวสัญญานาสัญญายตนจิต ๓

นัยที่ ๑๒ ได้แก่ นิพพาน ที่พึงรู้ได้โดยโลกุตตรจิต ๘ และ จิต ๘๙ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ ที่ไม่พึงรู้ได้โดยโลกุตตรจิต ๘

ข้อ ๕๖ ถาม. องค์ธรรมของหุติยบทในปรามาสสมปยุตตทุกและปรามาสวิปยุตต ปรามัญญทุก นั้นได้แก่อะไรบ้าง และจงแสดงวจนัตถะพร้อมทั้งอธิบายในคำ ว่า ปรามาส มาดูด้วย ?

ตอบ. องค์ธรรมของหุติยบท ในปรามาสสมปยุตตทุกนั้น ได้แก่ ทิฏฐิคตวิป ยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ โมหมูลจิต ๒ กุศลจิต ๒๑ วิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๑ (เว้นทิฏฐิ) รูป ๒๘ นิพพาน

องค์ธรรมของหุติยบทในปรามาสวิปยุตตปรามัญญทุกนั้น ได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน

แสดงวจนัตถะพร้อมทั้งอธิบายในปรามาส คือ

ปรโต อามาโส = ปรามาส ธรรมชาติที่มีการยึดถือโดยผิดจากความเป็นจริง ชื่อว่า ปรามาส อธิบายว่า สัตว์ทั้งหลายที่เรียกขานกันว่า เป็นเรา เป็นเขา เป็นชาย เป็นหญิง เป็นมนุษย์ เป็นเทวดา เป็นดิรัจฉาน เป็นสัตว์ เป็นบุคคล เหล่านี้ แม้ว่าเป็น การถูกต้องตามสมมุติสัจจะก็จริง และมีใช่เป็นการเรียกขานกันแต่เพียงวาจา หากแต่ ได้เข้าไปยึดถือมั่นด้วยความรู้สึกว่า เป็นไปดังที่เรียกขานกันนั้นจริงๆ การยึดถือมั่น เช่นนี้ย่อมผิดไปจากปรมาตสัจจะ เพราะเมื่อว่าโดยปรมาตสัจจะแล้ว ย่อมมีแต่รูป นามขันธ ๕ เท่านั้น ไม่มีเรา เขา ชาย หญิง มนุษย์ เทวดา ดิรัจฉาน สัตว์ บุคคล เป็นต้น ความยึดถือของสัตว์ทั้งหลายที่อยู่ในโลกดังกล่าวนี้ ก็เป็นไปตามอำนาจของทิฏฐิ นั้นเอง ฉะนั้น ทิฏฐิเจตสิกนี้พระพุทธรองค์จึงตรัสว่า เป็นปรามาส

ข้อ ๕๗ ถาม. จงแสดงองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้

ก. ธรรมที่เป็น อาสวสมปยุตฺตา ธมฺมา ได้ แต่เป็น สลฺยโณชนสมปยุตฺตา ธมฺมา ไม่ได้

ข. ธรรมที่เป็น สลฺยโณชนสมปยุตฺตา ธมฺมา ได้ แต่เป็น อาสวสมปยุตฺตา ธมฺมา ไม่ได้

ค. ธรรมที่เป็น อาสวสมปยุตฺตา ธมฺมา และ สลฺยโณชนสมปยุตฺตา ธมฺมา ได้ ทั้ง ๒

ง. ธรรมที่เป็น อาสวสมปยุตฺตา ธมฺมา และ สลฺยโณชนสมปยุตฺตา ธมฺมา ไม่ได้ ทั้ง ๒

ตอบ. แสดงองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้

ก. ธรรมที่เป็น อาสวสมปยุตฺตา ธมฺมา ได้ แต่เป็น สลฺยโณชนสมปยุตฺตา ธมฺมา ไม่ได้ ไม่มี

ข. ธรรมที่เป็น สลฺยโณชนสมปยุตฺตา ธมฺมา ได้ แต่เป็น อาสวสมปยุตฺตา ธมฺมา ไม่ได้ ได้แก่ โมหเจตสิก ในโทสมูลจิต ๒ และในวิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑

ค. ธรรมที่เป็น อาสวสมปยุตฺตา ธมฺมาและสลฺยโณชนสมปยุตฺตา ธมฺมา ได้ทั้ง ๒ ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ (เว้นโมหเจตสิกที่ในโทสมูลจิต ๒ และในโมหมูลจิต ๒)

ง. ธรรมที่เป็น อาสวสมปยุตฺตา ธมฺมา และ สลฺยโณชนสมปยุตฺตา ธมฺมา ไม่ได้ ทั้ง ๒ ได้แก่ อเหตุกจิต ๑๘ โสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑ เจตสิก ๓๘ และโมหเจตสิก ที่ในอุทธีจสัมปยุตตจิต ๑ รูป ๒๘ นิพพาน

ข้อ ๕๘ ถาม. จงแสดงความหมาย องค์ธรรมและคำอธิบายพอได้ความโดยสังเขปใน ข้อธรรมต่อไปนี้ ? ก. อาสวะ ข. โอฆะ ค. คันถะ ฉ. โยคะ ง. สลฺยโณชน

ตอบ. แสดงความหมาย องค์ธรรมและคำอธิบายของข้อธรรมต่อไปนี้

ก. อาสวะ แปลว่า เครื่องหมักดอง หมายความว่า กิเลสที่หมักดองอยู่ในขันธสันดาน ทำให้สัตว์หลงใหลมัวเมาอยู่ในสังสารวัฏฏ์ไม่สร้างชา มี ๓ อย่างคือ โลภะ ทิณฺณิ โมหะ

ข. โอะชะ แปลว่า ห้วงน้ำ หมายความว่า กิเลสที่เปรียบประดุจห้วงน้ำ ที่ท่วมทับเปียดเบียนและพัดพาเอาสัตว์ทั้งหลายไปให้จมอยู่ในห้วงน้ำคืออบายภูมิ ๔ และในความเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ มี ๓ อย่าง คือ โลภะ ทิฏฐิ โมหะ

ค. คันถะ แปลว่า เครื่องผูกมัด หรือ เครื่องเกี่ยวคล้องนามกายและรูปกาย หมายความว่า กิเลสที่เป็นเครื่องเกี่ยวคล้องสัตว์ทั้งหลายไว้ในอบายภูมิ ๔ และในความเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ มี ๓ อย่าง คือ โลภะ โทสะ ทิฏฐิ

ฆ. โยคะ แปลว่า เครื่องผูก หรือ เครื่องประกอบ หมายความว่า กิเลสที่เป็นเครื่องประกอบ หรือ ผูกสัตว์ไว้ในอบายภูมิ ๔ และในความเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ มี ๓ อย่าง คือ โลภะ ทิฏฐิ โมหะ

ง. สังโยชน์ แปลว่า เครื่องร้อยรัด หมายความว่า กิเลสที่เป็นเครื่องร้อยรัดสัตว์ทั้งหลายไว้ ไม่ให้ออกไปจากสังสารวัฏได้ ตามนัยแห่งพระสูตรตันตปิฎก มี ๗ อย่าง คือ โลภะ โทสะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อุทธัจจะ โมหะ ตามนัยแห่งพระอภิธรรม มีสังโยชน์ ๘ คือ โลภะ โทสะ มานะ ทิฏฐิ วิจิกิจฉา อีสสา มัจฉริยะ โมหะ

ข้อ ๕๙ ถ้าม. จงแสดงความหมายและองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้

ก. นีวรณสมปยุตฺตา ธมฺมา ข. นีวรณียา ธมฺมา ค. นีวรณวิปยุตฺตา ธมฺมา

ฆ. นีวรณา เจว ธมฺมา นีวรณสมปยุตฺตา ธมฺมา จ

ง. นีวรณวิปยุตฺตา โข ปน ธมฺมา นีวรณียาปิ

ตอบ. แสดงความหมายและองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้

ก. นีวรณสมปยุตฺตา ธมฺมา ธรรมที่ประกอบกับนิรณได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗

ข. นีวรณียา ธมฺมา ธรรมที่เป็นอารมณ์ของนิรณได้แก่ โลภียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘

ค. นีวรณวิปยุตฺตา ธมฺมา ธรรมที่ไม่ประกอบกับนิรณได้แก่ กุศลจิต ๒๑ วิบากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ รูป ๒๘ นิพพาน

ฅ. นีวรณา เจว ธมฺมา นีวรณสมฺปยุตฺตา จ ธรรมที่ชื่อว่า นีวรณ และประกอบกับนีวรณ ได้แก่ สภาวธรรมที่เป็นตัวนีวรณ ๘ คือ โลภะ โทสะ ถีนะ มithะ อุทธัจจะ กุกกฺจะ วิจิกิฉา โมหะ

ง. นีวรณวิปยุตฺตา โข ปน ธมฺมา นีวรณียาปิ ธรรมที่ไม่ประกอบกับนีวรณ แต่เป็นอารมณ์ของนีวรณ ได้แก่ โลภียกุศลจิต ๑๗ โลภียวิบากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ รูป ๒๘

ข้อ ๖๐ ถาม. จงแสดงความหมาย องค์ธรรม และคำอธิบายในข้อธรรมต่อไปนี้ ?

ก. นีวรณะ ข. นีวรณียะ ค. ปรามาสะ ฅ. ปรามัญฐะ ง. อุปาทาน

ตอบ. แสดงความหมาย องค์ธรรม และคำอธิบายในข้อธรรมต่อไปนี้

ก. นีวรณะ แปลว่า เครื่องขัดขวาง หรือ เครื่องขวางกั้น หมายความว่า กิเลสที่เป็นเครื่องขัดขวาง หรือ ขวางกั้น ไม่ให้บรรลุถึงคุณความดี มี ๘ อย่าง คือ โลภะ โทสะ ถีนะ มithะ อุทธัจจะ กุกกฺจะ วิจิกิฉา และโมหะ

ข. นีวรณียะ แปลว่า ธรรมที่เป็นอารมณ์ของนีวรณ หมายความว่า นีวรณทั้ง ๘ อย่างนั้น สามารถเข้าไปยึดห่วงธรรมเหล่านี้มาเป็นอารมณ์ได้ ได้แก่ โลภียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘

ค. ปรามาสะ แปลว่า ธรรมที่มีความยึดถือผิดจากความเป็นจริง หมายความว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลยึดถือในข้อวัตรปฏิบัติที่ผิดจากมรรคาแห่งพระนิพพานได้แก่ สภาวธรรมที่เป็นตัวปรามาส ๑ คือ ทิฏฐิเจตสิก

ฅ. ปรามัญฐะ แปลว่า ธรรมที่เป็นอารมณ์ของปรามาส หมายความว่า เป็นธรรมที่ปรามาส คือ ทิฏฐิ สามารถเข้าไปยึดห่วงมาเป็นอารมณ์และยึดถือไว้ได้ ได้แก่ โลภียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘

ง. อุปาทาน แปลว่า ความเข้าไปยึดไว้มัน หมายความว่า กิเลสที่เป็นเหตุให้เข้าไปยึดถืออย่างเหนียวแน่นในสิ่งที่ผิด หรือ ในสิ่งที่ไม่สมควร ด้วยอำนาจตัณหา และทิฏฐิที่มีกำลังมาก มี ๒ อย่าง คือ โลภะ ทิฏฐิ

ข้อ ๖๑ ถ้าม. จงแปล แสดงองค์ธรรม และจำแนกโดยชั้น์ आयตนะ ชาติ สัจจะ ใน จิตตสมุฏฐานทุก ทั้งปฐมบท และทุติยบท มาดู ?

ตอบ. ปฐมบท จิตตสมุฏฐานา ธมฺมา สภาวธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สภาวะ (นิสสุตต นิชชีว สภาวา) ที่มีจิตเป็นสมุฏฐาน หรือที่เกิดจากจิต มีอยู่ (ส่วิขชนติ) องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก ๕๒ จิตตชรูป ๑๗ ธรรมเหล่านี้ เมื่อจำแนกโดย ชั้น์ आयตนะ ชาติ สัจจะแล้ว ได้ชั้น์ ๔ आयตนะ ๖ ชาติ ๖ สัจจะ ๓ ดังนี้

ชั้น์ ๔ คือ จิตตชรูป ๑๗ เป็น รูปชั้น์ เวทนาเจตสิก เป็น เวทนาชั้น์ สัญญาเจตสิก เป็น สัญญาชั้น์ เจตสิกที่เหลือ ๕๐ เป็น สังขารชั้น์

อายตนะ ๖ คือ รูปารมณํ เป็น รูปายตนะ สัททารมณํ เป็น สัททายตนะ คันธารมณํ เป็น คันธายตนะ รสารมณํ เป็น รสายตนะ (ปฐวี เตโช วาโย) โผฏฐัพพารมณํ เป็น โผฏฐัพพายตนะ เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๐-๑๒ เป็น ธัมมายตนะ

(สุขุมรูป ๑๐-๑๒ นั้นได้แก่ อาโป อาหาระ ปริจเฉทะ กายวิญญูติ วจิวินญูติ ลหุตา มุทุตา กัมมัณญูตา อุปัจจยะ สันตติ หรือและ ชรตา อนิจจตา)

ชาติ ๖ คือ รูปารมณํเป็น รูปชาติ สัททารมณํ เป็น สัททชาติ คันธารมณํ เป็น คันธชาติ รสารมณํ เป็น รสชาติ (ปฐวี เตโช วาโย) โผฏฐัพพารมณํ เป็น โผฏฐัพพชาติ เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๐-๑๒ เป็น ธัมมชาติ

(สุขุมรูป ๑๐-๑๒ นั้นได้แก่ อาโป อาหาระ ปริจเฉทะ กายวิญญูติ วจิวินญูติ ลหุตา มุทุตา กัมมัณญูตา อุปัจจยะ สันตติ และหรือ ชรตา อนิจจตา)

สัจจะ ๓ คือ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลกะ) ที่ประกอบในโลกียจิต ๘๑ และจิตตชรูป ๑๗ เป็น ทุกขสัจจะ โลกเจตสิก เป็น สมุทยสัจจะ องค์มรรค ๘ หรือ องค์มรรค ๗ (เว้นสัมมาสังกัปปะ) ที่ในมคคจิต ๔ เป็น มคคสัจจะ เจตสิกที่เหลือ ๒๘ (เว้นองค์มรรค ๘) ที่ประกอบในมคคจิต ๔ และเจตสิก ๓๖ ที่ประกอบในผลจิต ๔ จัดเป็น สัจจวิมุตติ

ทุติยบท โน จิตตสมุฏฐานา ธมฺมา สภาวธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่สัตว์ไม่ใช่ชีวิต เป็นแต่สภาวะ (นิสสุตต นิชชีว สภาวา) ที่ไม่มีจิตเป็นสมุฏฐาน หรือที่ไม่ได้เกิดจากจิต มีอยู่ (ส่วิขชนติ) องค์ธรรมได้แก่ จิต ๘๙ กัมมชรูป ๒๐ อุดุชรูป ๑๕ อาหารชรูป ๑๔

นิพพาน ธรรมเหล่านี้ เมื่อจำแนกโดยชั้น อายตนะ ธาตุ สัจจะแล้ว ได้ชั้น ๒
อายตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ สัจจะ ๒ ดังนี้

ชั้น ๒ คือ ดิขรูป เป็น รูปชั้น จิต ๘๙ เป็น วิญญาณชั้น นิพพาน เป็น
ชั้นวิมุตติ

อายตนะ ๑๒ คือ จักขุปสาทรูป เป็น จักขายตนะ โสตปสาทรูป เป็น โสตายต
นะ ฆานปสาทรูป เป็น ฆานายตนะ ชิวหาปสาทรูป เป็น ชิวหายตนะ กายปสาทรูป
เป็น กายายตนะ รูปารมณ เป็น รูปายตนะ สัททารมณ เป็น สัททายตนะ คันธารมณ
เป็น คันธายตนะ รสารมณ เป็น รสายตนะ (ปถวี เตโช วาโย) โผฏฐัพพารมณ เป็น
โผฏฐัพพายตนะ จิต ๘๙ เป็น มนายตนะ สุขุมรูป ๑๒-๑๔ คือ อาโป อิตถิภาวะ
ปฐิสภาวะ หทยะ ชีวิตะ อาหาระ ปริจเฉทะ ลหุตา มุทุตา กัมมัณญญตา อุပ္จยะ สันตติ
หรือและขรตา อนิจจตา และนิพพาน เป็น ธัมมายตนะ

ธาตุ ๑๘ คือ จักขุปสาทรูปเป็น จักขุธาตุ โสตปสาทรูป เป็น โสตธาตุ ฆาน
ปสาทรูป เป็น ฆานธาตุ ชิวหาปสาทรูป เป็น ชิวหาธาตุ กายปสาทรูป เป็น กายธาตุ
รูปารมณ เป็น รูปธาตุ สัททารมณ เป็นสัทธาธาตุ คันธารมณ เป็นคันธธาตุ รสารมณ
เป็นรสธาตุ (ปถวี เตโช วาโย) โผฏฐัพพารมณ เป็น โผฏฐัพพธาตุ จักขุวิญญาณจิต ๒
เป็น จักขุวิญญาณธาตุ โสตวิญญาณจิต ๒ เป็น โสตวิญญาณธาตุ ฆานวิญญาณจิต ๒
เป็น ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาวิญญาณจิต ๒ เป็น ชิวหาวิญญาณธาตุ กายวิญญาณจิต
๒ เป็น กายวิญญาณธาตุ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ สัมปฏิจฉนจิต ๒ เป็น มโนธาตุ จิต
ที่เหลือ ๗๖ คือ อกุศลจิต ๑๒ กุศลจิต ๒๑ วิบากจิตที่เหลือ ๒๔ กิริยาจิตที่เหลือ ๑๙
เป็น มโนวิญญาณธาตุ สุขุมรูป ๑๒-๑๔ นิพพาน เป็น ธัมมธาตุ

สัจจะ ๒ คือโลกียจิต ๘๑ ดิขรูป เป็น ทุกขสัจจะ นิพพาน เป็น นิโรธสัจจะ
โลกุตตรจิต ๘ เป็น สัจจวิมุตติ

ทุกะ นี้ ชื่อว่า อาทิลัทธนามทุกะ และ ชื่อว่า นิปปเทสทุกะ

➤ ที่ชื่อว่า อาทิลัทธนามทุกะ เพราะอาศัยคำว่า จิตต ที่ตั้งอยู่ในบทแรกเป็นหลักตั้ง
ชื่อ

➤ ที่ชื่อว่า นิปปเทสทุกะ เพราะเป็นทุกะที่แสดงสงเคราะห์ปรมัตถธรรมทั้ง ๔ เข้าใน
บททั้ง ๒ ได้ทั้งหมด ไม่มีส่วนเหลือ

ข้อ ๖๒ ถาม. จงแสดงความหมายและองค์ธรรม ในข้อธรรมต่อไปนี้ ?

ก. จิตตสมปยุตตา ธมฺมา	ข. จิตตสํสภูฐา ธมฺมา
ค. จิตตสมภูฐานา ธมฺมา	ฌ. จิตตสหุโน ธมฺมา
ง. จิตตานุปริวตติโน ธมฺมา	

ตอบ. แสดงความหมายและองค์ธรรม ในข้อธรรมต่อไปนี้

- ก. จิตตสมปยุตตา ธมฺมา ธรรมที่ประกอบกับจิตได้ ได้แก่ เจตสิก ๕๒
- ข. จิตตสํสภูฐา ธมฺมา ธรรมที่เจือด้วยจิต องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก ๕๒
- ค. จิตตสมภูฐานา ธมฺมา ธรรมที่มีจิตเป็นสมภูฐาน หรือ ที่เกิดจากจิต องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก ๕๒ จิตตชรูป ๑๗
- ฌ. จิตตสหุโน ธมฺมา ธรรมที่เกิดพร้อมกับจิต องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก ๕๒ วิญญูติรูป ๒
- ง. จิตตานุปริวตติโน ธมฺมา ธรรมที่เป็นไปตามกระแสจิต องค์ธรรมได้แก่ เจตสิก ๕๒ วิญญูติรูป ๒

ข้อ ๖๓ ถาม. คำว่า อัมมัตตะ นั้น มีกี่อย่าง คืออะไรบ้าง ? จงแสดงพร้อมด้วยองค์ธรรม และจงแสดงความต่างกันของคำว่า อัมมัตตะ ใน อชฺฌตติกทุก และ อชฺฌตตติก ?

ตอบ. คำว่า อัมมัตตะ นั้น มี ๔ อย่าง คือ

๑. โคจรัชมัตตะ ได้แก่ อารมณสามัญญ คือ อารมณทั่วไป
๒. นิยักชมัตตะ ได้แก่ ธรรมทั้งหลายที่เกิดอยู่ภายในตน
๓. อัมมัตตชมัตตะ ได้แก่ อัมมัตติกายตนะ ๖ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กายและใจ
๔. วิสยัชมัตตะ ได้แก่ ผลสมาบัตติ

คำว่า อัมมัตตะ ในอชฺฌตติกทุกะและอัมมัตตติกะนั้น มีความแตกต่างกัน ดังนี้ คำว่า อัมมัตตะในอัมมัตตติกทุกะนั้น พระพุทธองค์ทรงมุ่งหมายเอาคำว่า อัมมัตตชมัตตะ ส่วนคำว่า อัมมัตตะ ในอัมมัตตติกะนั้น พระพุทธองค์ทรงมุ่งหมายเอา คำว่า นิยักชมัตตะ ด้วยประการฉะนี้

ข้อ ๖๔ ถาม. จงแสดงบาลี คำแปล และองค์ธรรม พร้อมด้วยการจำแนกโดย ชั้น
อายตนะ ชาติ สัจจะ ใน กิเลสสังกิเลสทุก ?

ตอบ. ปฐมบท กิเลสา เจว ธมฺมา สักกิลลิกา จ สภาวธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่สัตว์
ไม่ใช่ชีวะ เป็นแต่สภาวะ (นิสสत्ต นิชชีว สภาวา) ที่ชื่อว่า กิเลสและเป็นอารมณ์ของ
กิเลส มีอยู่ (ส่วิชฺชนฺติ) องค์ธรรมได้แก่ กิเลสองค์ธรรม ๑๐ คือ โลภะ โทสะ โมหะ
มานะ ทิฏฐิ วิจิกิฉา ถีนะ อุทธัจจะ อหิริกะ อโนตตปปะ ธรรมเหล่านี้ เมื่อจำแนก
โดยชั้น อายตนะ ชาติ สัจจะแล้ว ได้ ชั้น ๑ อายตนะ ๑ ชาติ ๑ สัจจะ ๒ ดังนี้

ชั้น ๑ คือ เจตสิกที่เป็นกิเลสองค์ธรรม ๑๐ นั้น เป็น สังขารชั้น

อายตนะ ๑ คือ เจตสิกที่เป็นกิเลสองค์ธรรม ๑๐ นั้น เป็น ธัมมายตนะ

ชาติ ๑ คือ เจตสิกที่เป็นกิเลสองค์ธรรม ๑๐ นั้น เป็น ธัมมชาติ

สัจจะ ๒ คือ เจตสิกที่เป็นกิเลสองค์ธรรม ๙ (เว้นโลภะ) จัดเป็นทุกขสัจจะ โลก
เจตสิก เป็น สมุทยสัจจะ

หุติยบท สักกิลลิกา เจว ธมฺมา โน จ กิเลสา สภาวธรรมทั้งหลาย ไม่ใช่สัตว์
ไม่ใช่ชีวะ เป็นแต่สภาวะ (นิสสत्ต นิชชีว สภาวา) ที่ชื่อว่า เป็นอารมณ์ของกิเลส แต่ไม่
ชื่อว่า กิเลส มีอยู่ (ส่วิชฺชนฺติ) องค์ธรรมได้แก่ โลภียจิต ๘๑ เจตสิก ๔๒ (เว้นกิเลสองค์
ธรรม ๑๐) รูป ๒๘ ธรรมเหล่านี้ เมื่อจำแนกโดยชั้น อายตนะ ชาติ สัจจะ แล้ว ได้
ชั้น ๕ อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ สัจจะ ๑ ดังนี้

ชั้น ๕ คือ รูป ๒๘ เป็น รูปชั้น เวทนาเจตสิก เป็น เวทนาชั้น สัญญาเจตสิก

เป็น สัญญาชั้น เจตสิกที่เหลือ ๔๐ เป็น สังขารชั้น โลภียจิต ๘๑ เป็น
วิญญานชั้น

อายตนะ ๑๒ คือ จักขุปสาทรูป เป็น จักขายตนะ โสตปสาทรูป เป็น โสตายต
นะ ฆานปสาทรูป เป็น ฆานายตนะ ชิวหาปสาทรูป เป็น ชิวหายตนะ กายปสาทรูป
เป็น กายายตนะ รูปารมณ เป็น รูปายตนะ สัททารมณ เป็น สัททายตนะ คันธารมณ
เป็น คันธายตนะ รสอารมณ เป็น รสายตนะ (ปฐวี เตโช วาโย) โผฏฐัพพารมณ เป็น
โผฏฐัพพายตนะ โลภียจิต ๘๑ เป็น มนายตนะ เจตสิก ๔๒ สุขุมรูป ๑๖ เป็น ธัมมายต
นะ

ธาตุ ๑๘ คือ จักขุปสาทรูป เป็น จักขุธาตุ โสตปสาทรูป เป็น โสตธาตุ ฆานปสาทรูป เป็น ฆานธาตุ ชิวหาปสาทรูป เป็น ชิวหาธาตุ กายปสาทรูป เป็น กายธาตุ รูปารมณ เป็น รูปธาตุ สัทธารมณ เป็น สัทธาธาตุ คันธารมณ เป็น คันธธาตุ รสธารมณ เป็น รสธาตุ (ปฐวี เตโช วาโย) โผฏฐัพพารมณ เป็น โผฏฐัพพธาตุ จักขุวิญญาณจิต ๒ เป็น จักขุวิญญาณธาตุ โสตวิญญาณจิต ๒ เป็น โสตวิญญาณธาตุ ฆานวิญญาณจิต ๒ เป็น ฆานวิญญาณธาตุ ชิวหาวิญญาณจิต ๒ เป็น ชิวหาวิญญาณธาตุ กายวิญญาณจิต ๒ เป็น กายวิญญาณธาตุ สัมปฏิจฉนจิต ๒ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ เป็น มโนธาตุ โลเกียจิตที่เหลือ ๖๘ เป็น มโนวิญญาณธาตุ เจตสิก ๔๒ สุขุมรูป ๑๖ เป็น ัมมธาตุ

สังจะ ๑ คือ โลเกียจิต ๘๑ เจตสิก ๔๒ (เวณกิเลสองค์ธรรม ๑๐) รูป ๒๘ เป็น ทุกขสังจะ

โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน เป็น ทุกวิมุตติ

ทุกะ นี้ ชื่อว่า อาทิลัทธนามทุกะ และ ชื่อว่า สัปเปสทุกะ

➤ ที่ชื่อว่า อาทิลัทธนามทุกะ เพราะอาศัยคำว่า กิเลส ที่ตั้งอยู่ในบทแรก เป็นหลักตั้งชื่อ

➤ ที่ชื่อว่า สัปเปสทุกะ เพราะเป็นทุกะที่แสดงสงเคราะห์ปรมัตถธรรมทั้ง ๔ เข้าในบททั้ง ๒ ได้ไม่หมด ยังมีส่วนเหลืออยู่

ข้อ ๖๕ ถาม. จงจำแนกองค์ธรรมของบทดังต่อไปนี้ โดยชั้น์ आयตนะ ธาตุ สังจะ

ก. จิตตสัณฐา ฌมา ข. จิตตสมุฏฐานา ฌมา

ง. จิตตสัณฐสมุฏฐานา ฌมา

ตอบ. จำแนกองค์ธรรมของบทต่อไปนี้ โดยชั้น์ आयตนะ ธาตุ สังจะ คือ

ก. จิตตสัณฐา ฌมา เมื่อจำแนกโดยชั้น์ आयตนะ ธาตุ สังจะแล้ว ได้ชั้น์ ๓

อายตนะ ๑ ธาตุ ๑ สังจะ ๓

ชั้น์ ๓ คือ เวทนาเจตสิก เป็น เวทนาชั้น์ สัญญาเจตสิก เป็น สัญญาชั้น์ เจตสิกที่เหลือ ๕๐ เป็น สังขารชั้น์

อายตนะ ๑ คือ เจตสิก ๕๒ ทั้งหมด เป็น ัมมายตนะ

ธาตุ ๑ คือ เจตสิก ๕๒ ทั้งหมด เป็น ธัมมธาตุ

สังขะ ๓ คือ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ) ที่ในโลภียจิต ๘๑ เป็น ทุกขสังขะ โลกเจตสิก เป็น สมุทัยสังขะ องค์มรรค ๘ หรือ ๗ ที่ในมัคคจิต ๔ เป็นมัคคสังขะ เจตสิกที่เหลือ ๒๘ (เว้นองค์มรรค ๘) ที่ในมัคคจิต ๔ และเจตสิก ๓๖ ที่ในผลจิต เป็น สังขวิมุตติ

ข. จิตตสมุฏฐานา ธมฺมา เมื่อจำแนกโดยชั้น์ आयตนะ ธาตุ สังขะแล้ว ได้ ชั้น์ ๔ आयตนะ ๖ ธาตุ ๖ สังขะ ๓

ชั้น์ ๔ คือ จิตตชรูปทั้งหมด เป็น รูปชั้น์ เวทนาเจตสิก เป็น เวทนาชั้น์ สัญญาเจตสิก เป็น สัญญาชั้น์ เจตสิกที่เหลือ ๕๐ เป็น สังขารชั้น์

อายตนะ ๖ คือ รูปารมณํ เป็น รูปายตนะ สัททารมณํ เป็น สัททายตนะ คันธารมณํ เป็น คันธายตนะ รสารมณํ เป็น รสายตนะ (ปฐวี เตโช วาโย) โผฏฐัพพารมณํ เป็น โผฏฐัพพายตนะ เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๐ หรือ ๑๒ เป็น ธัมมายตนะ

ธาตุ ๖ คือ รูปารมณํ เป็น รูปธาตุ สัททารมณํ เป็น สัทธาธาตุ คันธารมณํ เป็น คันธธาตุ รสารมณํ เป็น รสธาตุ (ปฐวี เตโช วาโย) โผฏฐัพพารมณํ เป็น โผฏฐัพพธาตุ เจตสิก ๕๒ สุขุมรูป ๑๐ หรือ ๑๒ เป็น ธัมมธาตุ

สังขะ ๓ คือ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ) ที่ในโลภียจิต ๘๑ จิตตชรูป ๑๗ เป็น ทุกขสังขะ โลกเจตสิก เป็น สมุทัยสังขะ องค์มรรค ๘ หรือ ๗ ที่ในมัคคจิต ๔ เป็น มัคคสังขะ เจตสิกที่เหลือ ๒๘ (เว้นองค์มรรค ๘) ที่ในมัคคจิต ๔ และเจตสิก ๓๖ ที่ในผลจิต ๔ เป็น สังขวิมุตติ

ค. จิตตสํสภูตสมุฏฐานา ธมฺมา เมื่อจำแนกโดยชั้น์ आयตนะ ธาตุ สังขะแล้ว ได้ชั้น์ ๓ आयตนะ ๑ ธาตุ ๑ สังขะ ๓

ชั้น์ ๓ คือ เวทนาเจตสิก เป็น เวทนาชั้น์ สัญญาเจตสิก เป็น สัญญาชั้น์ เจตสิกที่เหลือ ๕๐ เป็น สังขารชั้น์

อายตนะ ๑ คือ เจตสิก ๕๒ ทั้งหมด เป็น ธัมมายตนะ

ธาตุ ๑ คือ เจตสิก ๕๒ ทั้งหมด เป็น ธัมมธาตุ

สัจจะ ๓ คือ เจตสิก ๕๑ (เว้นโลภะ) ที่ในโลภียจิต ๘๑ เป็น ทุกขสัจจะ โลก
เจตสิก เป็น สมุทยสัจจะ องค์มรรค ๘ ที่ในมรรคจิต ๔ เป็น มัคคสัจจะ เจตสิกที่เหลือ
๒๘ (เว้นองค์มรรค ๘) ที่ในมัคคจิต ๔ และเจตสิก ๓๖ ที่ในผล จิต ๔ เป็นสัจจวิมุตติ

ข้อ ๖๖ ถาม. จงจำแนกองค์ธรรมของบทดังต่อไปนี้ โดยชั้น์ อายตนะ ชาติ สัจจะ

ก. โน จิตตสมุฏฐานา ธมฺมา ข. โน จิตตสํสัจจสมุฏฐานานุปรีวตฺติโน ธมฺมา

ตอบ. จำแนกองค์ธรรมของบทดังต่อไปนี้ โดยชั้น์ อายตนะ ชาติ สัจจะ

ก. โน จิตตสมุฏฐานา ธมฺมา เมื่อจำแนกโดยชั้น์ อายตนะ ชาติ สัจจะแล้ว ได้

ชั้น์ ๒ อายตนะ ๑๒ ชาติ ๑๘ สัจจะ ๒

ชั้น์ ๒ คือ ดิขรูป เป็น รูปชั้น์ จิตทั้งหมด ๘๙ เป็น วิญญานชั้น์ นิพพาน
เป็น ชั้นวิมุตติ

อายตนะ ๑๒ คือ จักขุปสาทรูป เป็น จักขายตนะ โสตปสาทรูป เป็น โสตายต
นะ ฆานปสาทรูป เป็น ฆานายตนะ ชิวหาปสาทรูป เป็น ชิวหายตนะ กายปสาทรูป
เป็น กายายตนะ รูปารมณํ เป็น รูปายตนะ สัททารมณํ เป็น สัททายตนะ คันธารมณํ
เป็น คันธายตนะ รสารมณํ เป็น รสายตนะ (ปฐวี เตโช วาโย) โผฏฐัพพารมณํ เป็น
โผฏฐัพพายตนะ จิตทั้งหมด ๘๙ เป็น มนายตนะ สุขุมรูป ๑๖ นิพพาน เป็น อัมมายต
นะ

ชาติ ๑๘ คือ จักขุปสาทรูป เป็น จักขุชาติ โสตปสาทรูป เป็น โสตชาติ ฆาน
ปสาทรูป เป็น ฆานชาติ ชิวหาปสาทรูป เป็น ชิวหาชาติ กายปสาทรูป เป็น กายชาติ
รูปารมณํ เป็น รูปชาติ สัททารมณํ เป็น สัททชาติ คันธารมณํ เป็น คันธชาติ รสารมณํ
เป็น รสชาติ (ปฐวี เตโช วาโย) โผฏฐัพพารมณํ เป็น โผฏฐัพพชาติ จักขุวิญญานจิต ๒
เป็น จักขุวิญญานชาติ โสตวิญญานจิต ๒ เป็น โสตวิญญานชาติ ฆานวิญญานจิต ๒
เป็น ฆานวิญญานชาติ ชิวหาวิญญานจิต ๒ เป็น ชิวหาวิญญานชาติ กายวิญญานจิต
๒ เป็น กายวิญญานชาติ สัมปฏิจฉนจิต ๒ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ เป็น มโนชาติจิตที่
เหลือ ๗๖ เป็น มโนวิญญานชาติ สุขุมรูป ๑๖ เป็น อัมมชาติ

สัจจะ ๒ คือ โลกียจิต ๘๑ ดิขรูปทั้งหมด เป็น ทุกขสัจจะ นิพพาน เป็น นิโรธ
สัจจะ โลกุตตรจิต ๘ เป็น สัจจวิมุตติ

ข. โน จิตตสัสมุจสมุฏฐานานุปริวตติโน ธมฺมา เมื่อจำแนกโดยขั้น ๒ อายุตนะ
ธาตุ สัจจะแล้ว ได้ขั้น ๒ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ สัจจะ ๒

ขั้น ๒ คือ ดิขรูปทั้งหมด เป็น รูปขั้น จิตทั้งหมด ๘๙ เป็น วิญญานขั้น
นิพพานเป็น ขั้นวิมุตติ

อายุตนะ ๑๒ คือ จักขุปสาทรูป เป็น จักขายตนะ โสตปสาทรูป เป็น โสตายต
นะ ฆานปสาทรูป เป็น ฆานายตนะ ชิวหาปสาทรูป เป็น ชิวหายตนะ กายปสาทรูป
เป็น กายายตนะ รูปารมณ เป็น รูปายตนะ สัททารมณ เป็น สัททายตนะ คันธารมณ
เป็น คันธายตนะ รสอารมณ เป็น รสายตนะ (ปฐวี เตโช วาโย) โผฏฐัพพารมณ เป็น
โผฏฐัพพายตนะ จิตทั้งหมด ๘๙ เป็น มนายตนะ สุขุมรูป ๑๖ เป็น ธัมมายตนะ

ธาตุ ๑๘ คือ จักขุปสาทรูป เป็น จักขุธาตุ โสตปสาทรูป เป็น โสตธาตุ ฆาน
ปสาทรูป เป็น ฆานธาตุ ชิวหาปสาทรูป เป็น ชิวหาธาตุ กายปสาทรูป เป็น กายธาตุ
รูปารมณ เป็น รูปธาตุ สัททารมณ เป็น สัทธาธาตุ คันธารมณ เป็น คันธธาตุ รสอารมณ
เป็น รสธาตุ (ปฐวี เตโช วาโย) โผฏฐัพพารมณ เป็น โผฏฐัพพธาตุ จักขุวิญญานจิต ๒
เป็น จักขุวิญญานธาตุ โสตวิญญานจิต ๒ เป็น โสตวิญญานธาตุ ฆานวิญญานจิต ๒
เป็น ฆานวิญญานธาตุ ชิวหาวิญญานจิต ๒ เป็น ชิวหาวิญญานธาตุ กายวิญญานจิต
๒ เป็น กายวิญญานธาตุ สัมปฏิจฉนจิต ๒ ปัญจทวาราวชชนจิต ๑ เป็น มโนธาตุ จิต
ที่เหลือ ๗๖ เป็น มโนวิญญานธาตุ สุขุมรูป ๑๖ เป็น ธัมมธาตุ

สัจจะ ๒ คือ โลกียจิต ๘๑ ดิขรูป เป็น ทุกขสัจจะ นิพพาน เป็น นิโรธสัจจะ
โลกุตตรจิต ๘ เป็น สัจจวิมุตติ

ข้อ ๖๗ ถาม. จงแสดงองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้

ก. ธรรมที่เป็น ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ธมฺมา ได้ แต่เป็น ภาวนาย ปหาตพฺพา
ธมฺมา ไม่ได้

ข. ธรรมที่เป็น ภาวนาย ปหาตพฺพา ธมฺมา ได้ แต่เป็น ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ธมฺมา ไม่ได้

ค. ธรรมที่เป็น ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ธมฺมา และ ภาวนาย ปหาตพฺพา ธมฺมา ได้ทั้ง ๒

ง. ธรรมที่เป็น ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ธมฺมา และภาวนาย ปหาตพฺพา ธมฺมา ไม่ได้ทั้ง ๒

ตอบ. แสดงองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้

ก. ธรรมที่เป็น ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ธมฺมา ได้ แต่เป็น ภาวนาย ปหาตพฺพา ธมฺมา ไม่ได้ ได้แก่ ทิฏฐิคตสัมปยุตตจิต ๔ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๒๒ อันโสตาปัตติมรรคพึงจะได้โดยเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน) ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ ๒๕ ที่นำไปสู่อบาย (อปายคามินิยะ) อันโสตาปัตติมรรคพึงจะได้โดยกระทำให้เบาบาง (ตनुกรปหาน)

ข. ธรรมที่เป็น ภาวนาย ปหาตพฺพา ธมฺมา ได้ แต่เป็น ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ธมฺมา ไม่ได้ ได้แก่ ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ โทสมูลจิต ๒ ที่เป็นอย่างหยาบ (โอฬาริกะ) เจตสิกที่ประกอบ ๒๕ อันสภิกาคามิมรรคพึงจะได้โดยสามารถทำให้เบาบางลง (ตनुกรปหาน)

ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ ซึ่งเกี่ยวเนื่องด้วยกามราคะ โทสมูลจิต ๒ ที่เป็นอย่างละเอียด (สุขุมะ) เจตสิกที่ประกอบ ๒๕ อันอนาคามิมรรคพึงจะได้โดยเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน)

ทิฏฐิคตวิปยุตตจิต ๔ ซึ่งเกี่ยวเนื่องด้วยรูปราคะ อรูปราคะ อุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๒๑ อันอรหัตตมรรคพึงจะได้โดยเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน)

ค. ธรรมที่เป็น ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ธมฺมา และ ภาวนาย ปหาตพฺพา ธมฺมา ได้ทั้ง ๒ ไม่มี

ง. ธรรมที่เป็น ทสฺสเนน ปหาตพฺพา ธมฺมา และ ภาวนาย ปหาตพฺพา ธมฺมา ไม่ได้ทั้ง ๒ ได้แก่ อเหตุกจิต ๑๘ โสภณจิต ๕๙ หรือ ๙๑ เจตสิกที่ประกอบ ๓๘ รูป ๒๘ นิพพาน

ข้อ ๖๘ ทาม. จงแสดงสงเคราะห์ สวัสดิ์กกรรม โดย ทสฺสเนน ปหาตพฺพทุก และ
ภาวนาย ปหาตพฺพทุก มาดู?

ตอบ. จำแนกสวัสดิ์กกรรม โดยทสฺสเนน ปหาตพฺพทุก ดังนี้

ทวิญญิตตสัมปยุตตจิต ๔ วิจิกิจฉาสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๒๑ (เว้น
วิตก) อันโสตาปัตติมรรคพึงละได้โดยเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน) และทวิญญิตตวิปปยุตต
จิต ๔ โทสมุลจิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ ๒๔ (เว้นวิตก) ที่สามารถนำไปสู่อบายได้
(อปายคามินิยะ) อันโสตาปัตติมรรคพึงละได้โดยทำให้เบาบางลง (ตณฺเฏรปหาน)
จัดเป็น ทสฺสเนน ปหาตพฺพทา ธมฺมา

ทวิญญิตตวิปปยุตตจิต ๔ โทสมุลจิต ๒ ที่เป็นอย่างหยาบ (โอฬาริกะ) เจตสิกที่
ประกอบ ๒๔ (เว้นวิตก) อันสภิกาทคามิมรรคพึงประหาณได้โดยทำให้เบาบางลงไปอีก
(ตณฺเฏรปหาน) ทวิญญิตตวิปปยุตตจิต ๔ ซึ่งเกี่ยวข้องกับกามราคะ โทสมุลจิต ๒ ที่เป็นอย่าง
ละเอียด (สุขุมะ) เจตสิกที่ประกอบ ๒๔ (เว้นวิตก) อันอนาคามิมรรคพึงประหาณได้
โดยเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน) ทวิญญิตตวิปปยุตตจิต ๔ ที่เกี่ยวเนื่องด้วยรูปราคะ อรูป
ราคะ อุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๒๐ (เว้นวิตก) อันอรหัตตมรรคพึงละ
ได้โดยเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน) อเหตุกจิต ๘ (เว้นทวิปฺญจวิญญานจิต ๑๐)
กามาวจรโสภณจิต ๒๔ ปฐมณานจิต ๑๑ เจตสิก ๕๑ (เว้นวิตก) จัดเป็น น ทสฺสเนน
ปหาตพฺพทา ธมฺมา

จำแนกสวัสดิ์กกรรม โดย ภาวนายปหาตพฺพทุก ดังนี้

ทวิญญิตตวิปปยุตตจิต ๔ โทสมุลจิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ ๒๔ (เว้นวิตก) ที่เป็น
อย่างหยาบ (โอฬาริกะ) อันสภิกาทคามิมรรคพึงประหาณได้โดยทำให้เบาบางลงไปอีก
(ตณฺเฏรปหาน) ทวิญญิตตวิปปยุตตจิต ๔ ซึ่งเกี่ยวข้องกับกามราคะ โทสมุลจิต ๒ ที่เป็นอย่าง
ละเอียด (สุขุมะ) เจตสิกที่ประกอบ ๒๔ (เว้นวิตก) อันอนาคามิมรรคพึงประหาณได้
โดยเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน) ทวิญญิตตวิปปยุตตจิต ๔ ที่เกี่ยวเนื่องด้วยรูปราคะ อรูป
ราคะ อุทัจจสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๒๐ (เว้นวิตก) อันอรหัตตมรรคพึงละ
ได้โดยเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน) จัดเป็น ภาวนาย ปหาตพฺพทา ธมฺมา

ทฤษฎีศตสัมปยุตตจิต ๔ วิจิกิจนาสัมปยุตตจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๒๑ (เว้นวิตก) อันโสดาปัตติมรรคพึงประหาณได้โดยเด็ดขาด (สมุจเฉทปหาน) ทฤษฎีศตวิปปยุตตจิต ๔ โทสมุลจิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ ๒๔ (เว้นวิตก) ที่สามารถนำไปสู่อบายได้ (อปายคามินิยะ) อันโสดาปัตติมรรคพึงละได้โดยทำให้เบาบางลง (ตณฺกรปหาน) อเหตุกจิต ๘ (เว้นทวิปัญญวิญญานจิต ๑๐) กามาวจรโสภณจิต ๒๔ ปฐมฉานจิต ๑๑ เจตสิก ๕๑ (เว้นวิตก) จัด เป็น น ภาวนาย ปหาตพฺพา ธมฺมา

ข้อ ๖๙ ถาม. จงแสดง สงเคราะห์ สัมปตติกธรรม โดย สวิตกกทุก และ สวิจารณ์ทุก ?

ตอบ. สงเคราะห์ สัมปตติกธรรม โดย สวิตกกทุก ดังนี้

ในสัมปตติกจิต ๕๑ เจตสิก ๔๖ นั้น

กามโสมนัสสหคตจิต ๑๘ ปฐมฉานจิต ๑๑ เจตสิกที่ประกอบ ๔๕ (เว้นโทจตุกกะ ๔ วิจิกิจนา ๑ ปิตติ ๑ วิตก ๑) เป็น สวิตกกทุกา ธมฺมา

หุติยฉานจิต ๑๑ ตติยฉานจิต ๑๑ เจตสิกที่ประกอบ ๓๕ (เว้นวิตก วิจาร ปิตติ) จัดเป็น อวิตกกทุกา ธมฺมา

สงเคราะห์ สัมปตติกธรรม โดย สวิจารณ์ทุก ดังนี้

ในสัมปตติกจิต ๕๑ เจตสิก ๔๖ ดวงนั้น

กามโสมนัสสหคตจิต ๑๘ ปฐมฉานจิต ๑๑ หุติยฉานจิต ๑๑ เจตสิกที่ประกอบ ๔๕ (เว้นโทจตุกกะ ๔ วิจิกิจนา ๑ ปิตติ ๑ วิจาร ๑) จัดเป็น สวิจารณ์ทุกา ธมฺมา

ตติยฉานจิต ๑๑ เจตสิกที่ประกอบ ๓๕ (เว้นวิตก วิจาร ปิตติ) จัดเป็น อวิจารณ์ทุกา ธมฺมา

ข้อ ๗๐ ถาม. จงแสดงองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้

ก. ธรรมที่เกิดพร้อมด้วยปิตติได้ แต่เกิดพร้อมด้วยสุขไม่ได้

ข. ธรรมที่เกิดพร้อมด้วยสุขได้ แต่เกิดพร้อมด้วยปิตติไม่ได้

ค. ธรรมที่เกิดพร้อมด้วยปิตติ และ สุข ได้ทั้ง ๒

ง. ธรรมที่เกิดพร้อมด้วยปิตติ และ สุข ไม่ได้ทั้ง ๒

ตอบ. แสดงองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้

ก. ธรรมที่เกิดพร้อมด้วยปีติได้ แต่เกิดพร้อมด้วยสุขไม่ได้ ได้แก่ สุขเวทนา ๕๑
 ที่ในสัปปีติกจิต ๕๑

ข. ธรรมที่เกิดพร้อมด้วยสุขได้ แต่เกิดพร้อมด้วยปีติไม่ได้ ได้แก่ สุขสหคตกาย
 วิญญาณจิต ๑ จตุตถฌานจิต ๑๑ เจตสิกที่ประกอบ ๓๕ (เวณวิตก วิจารณ์ ปีติ เวทนา)
 และปีติเจตสิกที่ในสัปปีติกจิต ๕๑

ค. ธรรมที่เกิดพร้อมด้วยปีติและสุข ได้ทั้ง ๒ ได้แก่ สัปปีติกจิต ๕๑ เจตสิกที่
 ประกอบ ๔๕ (เวณเวทนา ปีติ โทเจตูกะ ๔ และวิจิกิจฉา)

ง. ธรรมที่เกิดพร้อมด้วยปีติ และ สุข ไม่ได้ทั้ง ๒ ได้แก่ โทสมูลจิต ๒
 ทุกขสหคตกายวิญญาณจิต ๑ อุเบกขาสหคตจิต ๕๕ เจตสิกที่ประกอบ ๕๐ (เวณ
 เวทนา และปีติ) สุขเวทนา ๑๒ ที่ในสุขสหคตกายวิญญาณจิต ๑ จตุตถฌานจิต ๑๑
 และ รูป ๒๘ นิพพาน

ข้อ ๗๑ ถ้าม. จงแสดงความหมายและองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้ ก. ปริยาปันน
 ธรรม ข. นียยานิกธรรม ค. อนิยตธรรม ง. อนุตตรธรรม จ. สรณธรรม ?

ตอบ. แสดงความหมายและองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้

ก. ปริยาปันนธรรม หมายความว่า ธรรมที่นับเนื่องเข้าในสังสารวัฏฏ์ องค์
 ธรรมได้แก่ โลภียจิต ๘๑ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘

ข. นียยานิกธรรม หมายความว่า ธรรมที่เป็นเหตุให้ออกจากสังสารวัฏฏ์ องค์
 ธรรมได้แก่ มัคคจิต ๔ เจตสิก ๓๖

ค. อนิยตธรรม หมายความว่า ธรรมที่ให้ผลไม่แน่นอนในลำดับแห่งจุติ หรือใน
 ลำดับแห่งตน องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ (เวณชวณะดวงที่ ๗ ของทวิภูตคตสัมปยุตต
 จิต ๔ ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งนิยตมิจฉาทิภูตกรรม และชวณะดวงที่ ๗ ของโทสมูล
 จิต ๒ ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจแห่งปัญจันตรียกรรม) โลภียกุศลจิต ๑๗ วิบากจิต ๓๖
 กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๕๒ รูป ๒๘ นิพพาน

ข. อนุตตรธรรม หมายความว่า ธรรมที่ไม่มีธรรมอื่นยิ่งกว่าตน องค์ธรรมได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน

ง. สรณธรรม หมายความว่า ธรรมที่เกิดพร้อมด้วยกิเลส มีราคะ เป็นต้น ที่เป็นเหตุให้สัตว์ร้องไห้ องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗

ข้อ ๗๒ ถาม. จงแสดงองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้ ?

ก. ธรรมที่เป็น สงกิเลส ได้ แต่เป็น สงกิเลสนิพพาน ไม่ได้

ข. ธรรมที่เป็น สงกิเลสนิพพาน ได้ แต่เป็น สงกิเลส ไม่ได้

ค. ธรรมที่เป็น สงกิเลส และ สงกิเลสนิพพาน ได้ทั้ง ๒

ง. ธรรมที่เป็น สงกิเลส และ สงกิเลสนิพพาน ไม่ได้ทั้ง ๒

ตอบ. แสดงองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้

ก. ธรรมที่เป็น สงกิเลส ได้ แต่เป็น สงกิเลสนิพพาน ไม่ได้ ไม่มี

ข. ธรรมที่เป็น สงกิเลสนิพพาน ได้ แต่เป็น สงกิเลส ไม่ได้ ได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิกที่ประกอบ ๑๗ (เว้นกิเลสองค์ธรรม ๑๐)

ค. ธรรมที่เป็น สงกิเลส และ สงกิเลสนิพพาน ได้ทั้ง ๒ ได้แก่ กิเลสองค์ธรรม ๑๐

ง. ธรรมที่เป็น สงกิเลส และ สงกิเลสนิพพาน ไม่ได้ทั้ง ๒ ได้แก่ อกุศลจิต ๒๑ วิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิกที่ประกอบ ๓๘ รูป ๒๘ นิพพาน

ข้อ ๗๓ ถาม. จงแสดงวจนัตถะของบทดังต่อไปนี้ :-

ก. สารมมณา

ข. เจตสิกกา

ค. จิตตสัสมุทธานา

ง. จิตตวิสัสมุทธานา

จ. จิตตสมุทธานา

ตอบ. แสดงวจนัตถะของบทดังต่อไปนี้

ก. สารมมณา มีวจนัตถะว่า สห อารมมณเณน เย วตตุนตติ = สารมมณา ธรรมเหล่าใด เป็นไปพร้อมด้วยอารมณ์ ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น ชื่อว่า สารมมณะ

ข. เจตสิกามีวจนัตถะว่า อวิปัลโยควเสน เจตสิ นียุตตาติ = เจตสิกามีธรรมที่ประกอบในจิตเป็นนิตย ด้วยอำนาจแห่งอันไม่ปราศจากกัน ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้นชื่อว่า เจตสิก

ค. จิตตสังสฐา มีวจนัตถะว่า นิรนตรภาวูปคมนตาย อุปาทโต ยาว ภงคา จิตเตน สังสฐาติ = จิตตสังสฐา สภาวะธรรมที่เจือด้วยจิต ตั้งแต่เกิดขึ้นจนดับไป โดยความเป็นธรรมชาติที่เข้าถึงซึ่งความไม่มีระหว่างกัน ฉะนั้น สภาวะธรรมนั้น จึงชื่อว่า จิตตสังสฐา

ง. จิตตวิสังสฐา มีวจนัตถะว่า เอกโต วตตมานาปี นิรนตรภาโว อนุคมนตาย จิตเตน วิสังสฐาติ = จิตตวิสังสฐา สภาวะธรรมที่ถึงแม้ว่าจะเกิดพร้อมกับจิต แต่ไม่เจือด้วยจิต โดยความเป็นธรรมชาติที่ไม่เข้าถึงซึ่งความไม่มีระหว่างกัน ฉะนั้น สภาวะธรรมนั้น ชื่อว่า จิตตวิสังสฐา

จ. จิตตสมุฏฐานา มีวจนัตถะว่า จิตตํ สมุฏฐานํ เอเตสนนฺติ = จิตตสมุฏฐานา ธรรมเหล่าใดมีจิตเป็นสมุฏฐานให้เกิด ฉะนั้น ธรรมเหล่านั้น จึงชื่อว่า จิตตสมุฏฐาน

ข้อ ๗๔ ถาม. จงอธิบายคำว่า โคจรก ให้ได้ความหมายชัดเจน ?

ตอบ. คำว่า โคจรก แปลว่า เป็นช่อ หรือเป็นพวง เช่น ช่อดอกไม้ หรือพวงผลไม้ เป็นต้น ธรรมคำว่า ดอกไม้หรือผลไม้ ที่อยู่ในช่อหรือในพวงเดียวกัน ย่อมมีการเกี่ยวข้องคล้ายคลึงกัน ฉนใด คำว่า โคจรกนี้ เมื่อว่าโดยศัพท์หรือโดยเนื้อความ ก็ต้องมีความเกี่ยวเนื่องกัน ฉนนั้น เหตุนั้น จึงเรียกว่า โคจรก ตัวอย่าง เช่น เหตุโคจรก มีทุกะ ๖ ประเภท ใน ๖ ประเภทนั้น เมื่อว่าโดยศัพท์และเนื้อความแล้ว ย่อมมีความเกี่ยวเนื่องซึ่งกันและกัน คือ สเหตุกทุก และเหตุสัมปยุตตทุก ทั้ง ๒ นี้ ย่อมเกี่ยวข้องกันกับธรรมที่เป็นเหตุทั้ง ๖ ในเหตุทุก เหตุสเหตุกทุก เกี่ยวเนื่องกับ เหตุทุก สเหตุกทุก เหตุเหตุสัมปยุตตทุก ก็เกี่ยวเนื่องกับเหตุทุก และเหตุสัมปยุตตทุก นเหตุสเหตุกทุก ก็เกี่ยวเนื่องกับเหตุทุกและสเหตุกทุก ดังนี้ เป็นต้น

ข้อ ๗๕ ทาม. จงจำแนก น เกนจิวิญญูญยธรรม โดยตีกดังต่อไปนี้

ก. สงฺกิลิฏฺฐติก ข. อาจยคามิติก ค. อชฺมตตารมฺมติก

ตอบ. จำแนก น เกนจิวิญญูญยธรรม โดยตีกดังต่อไปนี้

ก. สงฺกิลิฏฺฐติก

อภุสฺสจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ เป็น สงฺกิลิฏฺฐสงฺกิลิสิก ฐมฺมา

โลกียภุสฺสจิต ๑๗ โลกียวิปากจิต ๓๒ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ รูป ๒๘ เป็น

อสงฺกิลิฏฺฐสงฺกิลิสิก ฐมฺมา

โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖ นิพพาน เป็น อสงฺกิลิฏฺฐอสงฺกิลิสิก ฐมฺมา

ข. อาจยคามิติก

อภุสฺสจิต ๑๒ โลกียภุสฺสจิต ๑๗ เจตสิก ๕๒ เป็น อาจยคามิโน ฐมฺมา

มคฺคจิต ๔ เจตสิก ๓๖ เป็น อปจยคามิโน ฐมฺมา

วิปากจิต ๓๖ กิริยาจิต ๒๐ เจตสิก ๓๘ รูป ๒๘ นิพพาน เป็น เนวาจยคามิ

นาปจยคามิโน ฐมฺมา

ค. อชฺมตตารมฺมติก

วิญญูญญายตนณานจิต ๓ เนวสํญญานาสํญญายตนณานจิต ๓ เจตสิก ๓๐ ที่กระทำอชฺมัตตธรรมให้เป็นอารมณ์โดยแน่นอน และกามาวจรจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ ๔๙ (เว้นอิสสา อัปปมัญญา ๒) ขณะที่กระทำอชฺมัตตธรรมให้เป็นอารมณ์ เป็น อชฺมตตารมฺมณ ฐมฺมา

รูปาวจรจิต ๑๕ (เว้นอภิญญาจิต ๒) อากาสานัญญายตนณานจิต ๓ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๘ ที่กระทำพหิทธรรมให้เป็นอารมณ์โดยแน่นอน และกามาวจรจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๕๒ ขณะที่กระทำพหิทธรรมให้เป็นอารมณ์ เป็น พหิทารมฺมณ ฐมฺมา

กามาวจรจิต ๕๔ อภิญญาจิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ ๔๙ (เว้นอิสสา อัปปมัญญา ๒) เป็น อชฺมตตพหิทารมฺมณ ฐมฺมา

นัตถิการบัญญัติตารมฺมณจิตโดยแน่นอน ๓ คือ อากิญจัญญายตนณานจิต ๓ เจตสิก ๓๐ และนัตถิการบัญญัติตารมฺมณจิตโดยไม่แน่นอน ๓๑ คือ อภุสฺสจิต ๑๒

มนโหวาราวัชชนจิต ๑ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ อภิญญาจิต ๒ เจตสิก ๔๕ (เว้นวิรตี ๓ อัปปมัญญา ๒ อิสสา มัจฉริยะ) รูป ๒๘ นิพพาน เป็น ติกวิมุตติ

ข้อ ๗๖ ถาม. สุตตันติกทุกมัตถิกานี้ ใครเป็นผู้นำมาแสดง นำเอาข้อธรรมมาจากไหน แสดงแก่ใคร และแสดงเพื่อประโยชน์อะไร จัดเป็นพุทธภาษิตหรือไม่ ? จงอธิบาย เหตุผล

ตอบ. สุตตันติกทุกมัตถิกานี้ พระสารีบุตร ซึ่งเป็นพระธรรมเสนาบดี ได้อัญเชิญมาจากอังคุตตรนิกาย ซึ่งเป็นพุทธภาษิต แสดงแก่พระเถระผู้เป็นศิษยานุศิษย์ของท่าน ซึ่งกำลังศึกษาพระอภิธรรมอยู่ เพื่อเป็นประโยชน์ในเวลาศึกษาพระสูตร จะได้มีความสะดวกสบาย อนึ่ง สุตตันติกทุกมัตถิกานี้ แม้ว่า พระพุทธองค์จะไม่ได้ทรงแสดงโดยตรงก็จริง แต่ก็อนุโลมเข้าเป็นพุทธภาษิต หรือพุทธพจน์ด้วย เพราะพระสารีบุตร ซึ่งเป็นพระธรรมเสนาบดี ได้อัญเชิญมาจากเอกนิบาต ทุกนิบาต สังคีตสูตร ทสูตรสูตร แห่งอังคุตตรนิกาย ซึ่งเป็นพุทธภาษิตนั่นเอง ฉะนั้น จึงจัดเป็นพุทธภาษิต หรือพุทธพจน์ ด้วยเช่นเดียวกัน

ข้อ ๗๗ ถาม. ให้แสดงองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้ ?

- ก. สวิตักกธรรม ข. สวิจารธรรม ค. อวิตักกธรรม ง. สปัฏติกธรรม
จ. นิปปีติกธรรม ฉ. สปัฏติกสุข ช. นิปปีติกสุข

ตอบ. แสดงองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้

ก. สวิตักกธรรม องค์ธรรมได้แก่ สวิตักกจิต ๕๕ คือ กามาวจรจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐) ปฐมฌานจิต ๑๑ เจตสิกที่ประกอบ ๕๑ (เว้นวิตก)

ข. สวิจารธรรม องค์ธรรมได้แก่ สวิจารจิต ๖๖ คือ กามาวจรจิต ๔๔ (เว้นทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐) ปฐมฌานจิต ๑๑ ทุตติยฌานจิต ๑๑ เจตสิกที่ประกอบ ๕๑ (เว้นวิจาร)

ค. อวิตักกธรรม องค์ธรรมได้แก่ อวิตักกจิต ๖๖ คือ ทวิปัญจวิญญาณจิต ๑๐ ทุตติยฌานจิต ๑๑ ตติยฌานจิต ๑๑ จตุตถฌานจิต ๑๑ ปัญจฌานจิต ๒๓ เจตสิกที่ประกอบ ๓๗ (เว้นวิตก) และวิตกเจตสิก ๕๕ ที่ในสวิตักกจิต ๕๕ รูป ๒๘ นิพพาน

ฅ. อวิจารณ์ธรรม องค์ธรรมได้แก่ อวิจารณ์จิต ๕๕ คือ ทวิปัญญาวินญาณจิต ๑๐ ตติยฌานจิต ๑๑ จตุตถฌานจิต ๑๑ ปัญจฌานจิต ๒๓ เจตสิกที่ประกอบ ๓๖ (เว้น วิตก วิจาร) และวิจารณ์เจตสิก ๖๖ ที่ในวิจารณ์จิต ๖๖ รูป ๒๘ นิพพาน

ง. สัมปตติกธรรม องค์ธรรมได้แก่ สัมปตติกจิต ๕๑ คือ กามโสมนัสสหคจิต ๑๘ ปฐมฌานจิต ๑๑ ทุตติยฌานจิต ๑๑ ตติยฌานจิต ๑๑ เจตสิกที่ประกอบ ๔๖ (เว้นปิตติ โทจตุกะ ๔ วิจิณณา)

จ. นิปปีติกธรรม องค์ธรรมได้แก่ นิปปีติกจิต ๗๐ คือ อุเบกขาสหคจิต ๕๕ โทสมุจจิต ๒ กายวินญาณจิต ๒ จตุตถฌานจิต ๑๑ เจตสิกที่ประกอบ ๕๑ (เว้นปิตติ) และปิตติเจตสิก ๕๑ ที่ในสัมปตติกจิต ๕๑ รูป ๒๘ นิพพาน

ฉ. สัมปตติกสุข องค์ธรรมได้แก่ สุขเวทนาเจตสิก ๕๑ ที่ในสัมปตติกจิต ๕๑ คือ กามโสมนัสสหคจิต ๑๘ ปฐมฌานจิต ๑๑ ทุตติยฌานจิต ๑๑ ตติยฌานจิต ๑๑

ช. นิปปีติกสุข องค์ธรรมได้แก่ สุขเวทนาเจตสิก ๑๒ ที่ในสุขสหคตกาย วินญาณจิต ๑ จตุตถฌานจิต ๑๑

ข้อ ๗๘ ถาม. ธรรมที่ชื่อว่า **วิชชาภาคิ** คือ ธรรมที่ประกอบกับวิชา หรือ ธรรมที่เป็น ส่วนแห่งวิชานั้น ได้แก่ อะไรบ้าง ? และวิชานั้น มีเท่าไร คืออะไรบ้าง จงแสดงพร้อมความหมาย ?

ตอบ. ธรรมที่ชื่อว่า **วิชชาภาคิ** คือ ธรรมที่ประกอบกับวิชา หรือ ธรรมที่เป็น ส่วนแห่งวิชานั้น ได้แก่ มหากุศลญาณสัมปยุตตจิต ๔ มหาภิริยาญาณสัมปยุตตจิต ๔ อภิญญาจิต ๒ อรหัตตมัคคจิต ๑ เจตสิกที่ประกอบ ๓๗ (เว้นปัญญา) ที่ประกอบด้วย วิชา ๘

วิชานั้น มี ๘ ประการ คือ

๑) วิปัสสนาญาณ ปัญญาที่รู้อารมณ์รูปนามตามความเป็นจริง โดยความเป็น ไตรลักษณ์ ตลอดถึงการรู้มรรค ผล นิพพาน กิเลสที่ละแล้ว กิเลสที่ยังเหลืออยู่

๒) มโนมยทธิญาณ ปัญญาที่ทำให้เกิดฤทธิ์ทางใจ

๓) อิทธิวิธญาณ ปัญญาที่ทำให้สามารถแสดงฤทธิ์ต่าง ๆ ได้

๔) ปรจิตตวิชชานนญาณ ปัญญาที่ทำให้รู้วารจิตของบุคคลอื่นได้

๕) ปุพเพนิวาสานุสสติญาณ ปัญญาที่ทำให้ระลึกชาติในอดีตได้

๖) ทิพพจักขุญาณ ปัญญาที่ทำให้เห็นสิ่งต่าง ๆ ได้เหนือความสามารถของ
สายตาธรรมดา

๗) ทิพพโสตญาณ ปัญญาที่ทำให้ได้ยินเสียงต่าง ๆ ได้เหนือความสามารถของ
หูธรรมดา

๘) อาสวักขยญาณ ปัญญาที่ทำให้อาสวกิเลสหมดสิ้นไป

ข้อ ๗๙ ถาม. จงตอบคำถามต่อไปนี้ พร้อมคำอธิบายพอสังเขป

ก. บุคคลเช่นไร เรียกว่า คนพาล ?

ข. คนพาล มีลักษณะนิสัยเป็นอย่างไรบ้าง ?

ตอบ. ตอบคำถามต่อไปนี้

ก. คนพาล คือ บุคคลที่มีใจขุ่นมัวเป็นปกติ เป็นผลให้มีความเห็นผิด ยึดถือ
ค่านิยมผิด ๆ และมีทัศนคติที่ผิด ๆ คือ ไม่รู้ว่าอะไรดี อะไรชั่ว อะไรถูก อะไรผิด อะไร
ควร อะไรไม่ควร เช่น บัณฑิตเห็นว่า “เหล่า” เป็นของไม่ดี ตีแล้วทำให้ขาดสติ นำ
ความเสื่อมเสียมาให้หนำับประการ ดังนี้ เป็นต้น แต่คนพาลกลับเห็นว่า “เหล่า” เป็น
ของประเสริฐเป็นเครื่องกระชับมิตรสัมพันธ์ไมตรีได้เป็นอย่างดี หรือ บัณฑิตเห็นว่า
“การเล่นการพนัน” เป็นอบายมุข เป็นทางแห่งความฉิบหาย แต่คนพาลกลับเห็นว่า
“การเล่นการพนัน” เป็นสิ่งที่ดี เป็นการฝึกสมอง ชักซ้อมวิชาคำนวณ ดังนี้ เป็นต้น คน
พาลเป็นคนเหมือนกับเรา คือ มีร่างกายประกอบด้วยเลือดเนื้อเช่นเดียวกับเรา และ
อาจมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับเราก็ตได้ เช่น เป็นพ่อแม่ ญาติ พี่น้อง สามีภรรยา
ครู อาจารย์ มิตรสหาย เป็นต้น อาจเป็นผู้มีการศึกษาสูง มีตำแหน่งหน้าที่การงานสูง
มีสมัครพรรคพวกมาก หรือ แม้กระทั่งอาจบวชเป็นพระภิกษุก็มี เป็นต้น แต่ไม่ว่า จะ
เป็นอะไร และมีความสัมพันธ์กับเราหรือไม่ก็ตาม ขึ้นชื่อว่า คนพาลแล้ว ถึงแม้จะมี
ความรู้ มีความสามารถ ก็ไม่ใช่ความรู้ความสามารถนั้นไปในทางที่ถูกที่ควร เพราะเขา
แสดงต่อความดี เหมือนคนไข้แสดงยาขม เป็นต้น

ข. ลักษณะของคนพาล เนื่องจากคนพาล เป็นผู้มีใจขุนมัวอยู่เสมอ ทำให้ไม่สามารถควบคุมจิตใจให้คิดไปในทางที่ถูกต้องได้ คนพาลจึงมีลักษณะวิปริตผิดจากบัณฑิตทั้งหลาย ๓ ประการ คือ

๑. ชอบคิดแต่เรื่องชั่วช้าต่ำทรามเป็นปกติวิสัย ได้แก่ คิดละโมภโลภมาก อยากได้ในทางทุจริต คิดพยาบาทปองร้าย คิดเห็นผิดเป็นชอบ เป็นต้น

๒. ชอบพูดแต่คำชั่วช้าต่ำทรามเป็นปกติวิสัย ได้แก่ พูดปด พูดส่อเสียด ยุยง พูดคำหยาบ พูดเพ้อเจ้อเหลวไหลไร้สาระ อยู่เนืองนิตย์

๓. ชอบทำแต่กรรมชั่วช้าต่ำทรามเป็นปกติวิสัย ได้แก่ เป็นคนเกะกะเกรว ชอบล้างผลาญชีวิตคนและสัตว์ ชอบลักทรัพย์ ฉ้อโกง ฉกชิงวิ่งราว ปล้น ฉุดคร่า อนาคต ช่มชืด กระทำชั่วเรา เป็นต้น อยู่เสมอ

คนพาล แม้ประพฤติอย่างนี้ ก็ไม่รู้สึกรู้ว่าทำผิด และไม่ละอายไม่เกรงกลัวต่อความผิด คิดว่า ไม่เป็นไร ดังพุทธภาษิตที่ว่า “ตลอดเวลาที่บาปยังไม่ให้ผล คนพาลย่อมสำคัญบาปเหมือนน้ำผึ้ง เมื่อใดบาปให้ผล เมื่อนั้น คนพาลย่อมเข้าถึงความทุกข์สิ้นกาลนาน”

ข้อ ๘๐ ถาม. จงตอบคำถามต่อไปนี้ พร้อมคำอธิบายและคำชี้แจงรายละเอียด

ก. การเป็นคนพาลมีโทษอย่างไรบ้าง ?

ข. คนพาลมีวิธีสังเกตรู้ได้โดยวิธีใดบ้าง ?

ตอบ. ตอบคำถามต่อไปนี้ พร้อมคำอธิบายและคำชี้แจงรายละเอียด

ก. ความเป็นคนพาล มีโทษดังต่อไปนี้

๑. ย่อมถือเอาแต่สิ่งที่ผิด ๆ หรือสิ่งที่ไร้สาระแก่นสาร

๒. เมื่อมีความเห็นผิด ย่อมก่อทุกข์ให้กับตนเองอยู่ร่ำไป

๓. ทำให้ตนเองเสียชื่อเสียง และถูกตำหนิตินินทาอยู่เสมอ

๔. หากคนเคารพคนนับถือ โดยใจจริงได้ยาก เป็นที่เกลียดชังของคนดีทั้งหลาย

๕. ไม่มีสิริมงคล หมดสง่าราศี ในที่สุด ไร้เกียรติศักดิ์ในสังคมผู้ดี

๖. ความชั่วและเภทภัยทั้งหลาย จะไหลเข้ามาหาตัวของคนพาลนั้นเสมอ

๗. ทำลายประโยชน์ของตนเองทั้งโลกนี้และโลกหน้า

๘. ทำลายวงศ์ตระกูลของตนเอง

๙. เมื่อละโลกไปแล้ว มีอบายภูมิเป็นที่ไปในเบื้องหน้า

ข. วิธีสังเกตคนพาล พึงสังเกตรู้ได้ดังนี้

คนพาลมักกระทำในสิ่งต่อไปนี้ คือ

๑. คนพาลชอบชักนำในทางที่ผิด

ชัก คือ ชักชวน เชิญชวน ชี้ชวน หรือ เสนอแนะ นำ คือ การทำให้เห็นเป็นตัวอย่าง เช่น ชักชวนหนีโรงเรียน ชักชวนไปปล้นจี้ ชักชวนหนีตามกันไป ชักนำไปเป็นอันธพาล เป็นต้น การชักนำนี้อาจทำด้วยความหวังดีก็ได้ แต่วามันผิด เช่น ได้เงินมาก็ชักชวนเพื่อนไปเลี้ยงเหล้า เทียวกลางคืน อย่างนี้ ก็จัดว่าเป็นคนพาล ผู้ที่ยังเยาว์วัยอ่อนต่อความคิด อ่อนต่อสติปัญญา มักถูกชักนำได้โดยง่าย ผู้ใหญ่ในบ้าน จึงควรระมัดระวังการกระทำ และคำพูดทั้งของตนเองและผู้ที่มาติดต่อคบหากับเยาวชนในปกครองของตน หรือผู้ที่ตนพบเห็นเกี่ยวข้องด้วย เพราะเด็กมักจะจำ และทำตามอย่างได้ง่าย โดยไม่ได้ตั้งใจ

๒. คนพาลชอบทำในสิ่งที่ไม่ใช่ธุระ เกะกะเกร หน้าทีการงานของตนไม่พยายามจัดการให้เรียบร้อย แต่ชอบไปก้าวก่ายหน้าที่การงานของผู้อื่น เช่น จับผิดผู้ร่วมงาน เขียนบัตรสนเท่ห์ กลั่นแกล้ง รังแก ทำความรบกวนให้เดือดร้อนแก่บุคคลรอบข้าง เป็นต้น

๓. คนพาลชอบแต่สิ่งที่ผิดๆ ชอบถือเอาสิ่งที่ชั่วว่าเป็นสิ่งดี เช่น ชอบคำของเถื่อน ชอบหนีโรงเรียน ชอบเถียงพ่อแม่ ชอบทะเลาะกับเพื่อนฝูง เป็นต้น เห็นคนอื่นทำดีทำถูก มักจะกล่าวว่า เป็นคนเช่ซ่าหัวโบราณ เห็นคนกลัวต่อความผิด มักกล่าวว่า เป็นคนเซอะเซะ ไม่ทันสมัย เป็นต้น

๔. คนพาลแม้คนอื่นพูดดีๆ ด้วยก็โกรธ เช่น เตือนให้ดูหนังสือตอนใกล้สอบ ก็โกรธ เตือนให้ตื่นเช้าก็โกรธ แค่มองหน้าบางครั้งก็ยิ่งโกรธ คนอื่นพูดด้วยสำเนียงไพเราะอ่อนหวาน ก็โกรธ เป็นต้น เป็นคนชอบพูดจาหยาบคาย เพ้อเจ้อ เหลวไหล ไร้สาระ หรือชอบความหยาบกระด้างเป็นนิสัย

๕. คนพาลไม่ยอมรับรู้ระเบียบวินัย เช่น ไม่ชอบข้ามถนนตรงทางม้าลาย ทั้ง ขยะบนพื้นถนน ไปโรงเรียนสาย ไปทำงานสาย ชอบฝ่าฝืนกฎกติกาของสังคม

ข้อ ๘๑ ถ้าม. จงตอบคำถามต่อไปนี้ พร้อมคำอธิบายและคำชี้แจงรายละเอียด

ก. กิริยาเช่นไร เรียกว่า การคบ ?

ข. การคบคนพาลมีโทษอย่างไรบ้าง ?

ตอบ. ตอบคำถามต่อไปนี้

ก. พฤติการณ์ที่เรียกว่า “คบ” ได้แก่ พฤติกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งดังต่อไปนี้

๑. ร่วม เช่น ร่วมกิน ร่วมนอน ร่วมคิด ร่วมเที่ยว ร่วมก่อการ ร่วมเป็นพรรค

พวก

๒. รับ เช่น รับเป็นเพื่อน รับเป็นภรรยาหรือสามี รับไว้ทำงาน

๓. ให้ เช่น ให้ความไว้วางใจ ให้คำชมเชย ให้ยศให้ตำแหน่ง ให้หยิบยืมสิ่งของ ให้ความสะดวก

การไม่คบคนพาล คือ การไม่ยอมมีพฤติกรรมสัมพันธ์ใด ๆ ดังกล่าวแล้วข้างต้น นั้นกับคนพาล ถ้าเรายังคบคนพาลอยู่ ไม่ว่าจะในระดับไหนก็ตาม ก็รีบถอนตัวเสียโดยด่วน อย่าประมาท รีบตัดไฟเสียแต่ต้นลม มิฉะนั้น จะพลาดพลั้งติดเชื้อพาลโดยไม่รู้ตัว กลายเป็นคนพาลตามไปด้วย โบราณท่านให้คติเตือนไว้ว่า "ห่างสุนัขให้ห่างศอก ห่างวอกให้ห่างวา ห่างพาลาให้ห่างหมื่นโยชน์แสนโยชน์"

ข. โทษของการคบคนพาล มีดังต่อไปนี้

๑. ย่อมถูกชักนำไปในทางที่ผิด

๒. ย่อมเกิดความหายนะ การงานล้มเหลว

๓. ย่อมถูกมองในแง่ร้าย ไม่ได้ได้รับความไว้วางใจจากบุคคลทั่วไป

๔. ย่อมอึดอัดใจ เพราะคนพาลแม้เราพูดดี ๆ ด้วยก็โกรธ วางใจลำบาก

๕. หมั่นคอยแค้นแค้นกัน เพราะการยุยงและไม่ยอมรับรู้ระเบียบวินัย

ของคนพาล

๖. ภัยอันตรายต่าง ๆ ย่อมไหลเข้ามาหาตัว

๗. เมื่อละโลกนี้ไปแล้ว ย่อมมีอบายภูมิเป็นที่ไปในเบื้องหน้า
 ดังภาษิตที่ว่า “ใบไม้ที่ห่อปลาเน่า ย่อมพลอยเหม็นแปดเปื้อนไปด้วย ฉันท
 ผู้ที่คบคนพาล ก็พลอยเสียชื่อเสียง ติดความเป็นพาล และมีความเดือดร้อนเสีย
 หายไปด้วย ฉันทันนั้น”

ข้อ ๘๒ ถาม. จงตอบคำถามต่อไปนี้ พร้อมคำอธิบายและคำชี้แจงรายละเอียด

ก. คนพาลมีกี่ประเภท คือประเภทไหนบ้าง และทำอะไรจึงไม่เป็นคนพาล ?

ข. การไม่คบคนพาล มีอานิสงส์อย่างไรบ้าง ?

ตอบ. ตอบคำถามต่อไปนี้

ก. คนพาล มี ๒ ประเภท คือ

๑. พาลภายนอก คือ คนพาลทั่วไป ซึ่งแม้จะร้ายกาจเพียงใด เราก็ยังมีทาง
 หลีกเลี้ยงได้

๒. พาลภายใน เป็นพาลที่ร้ายแรงยิ่งกว่าพาลภายนอก เพราะมักเกิดขึ้นโดยไม่
 รู้ตัว และหลีกเลี้ยงได้ยาก คือ ตัวเราเอง ขณะที่คิดชั่ว พูดชั่ว ทำชั่ว เช่น หนีเรียนบ้าง
 หนีงานบ้าง เทียบเตร่เกเรบ้าง ชอบไปก้าวก่ายธุระหน้าที่ของคนอื่นโดยไม่ใช้เหตุบ้าง
 แกล้งไปทำงานสายบ้าง คนอื่นเตือนสติ ก็โกรธบ้าง หลบหลีกระเบียบวินัยบ้าง พูดจา
 หยาบคายบ้าง ครั้งใดที่เราทำเช่นนี้ ครั้งนั้นเราเองนั่นแหละ คือ ตัวพาล มีเชื้อสาย
 พาลอยู่ภายใน ต้องรีบแก้ไข

หลักปฏิบัติในชีวิตประจำวันที่จะป้องกันไม่ให้เป็นคนพาล คือ

๑. หมั่นห้ามใจตนเองจากความชั่วแม้เพียงเล็กน้อย ก่อนที่มันจะลุกลามต่อไป
 เช่น การนอนตื่นสาย การทำอะไรจับจด การละเลยต่อภาระงานหน้าที่ของตน เป็นต้น
 ต้องรีบแก้ไขปรับปรุงตัวใหม่

๒. อย่าตามนึกถึงความชั่ว ความผิดพลาดในอดีต ทั้งของตนเองและของผู้อื่น
 อะไรมันผ่านไปไปแล้ว ก็ให้แล้วกันไป ตั้งใจทำความดีใหม่ให้เต็มที่

๓. ตั้งใจให้ทาน รักษาศีล เจริญสมาธิภาวนาอย่างสม่ำเสมอ

๔. หลีกเลี่ยงการอ่าน การฟัง การพูด เรื่องแบบพาล ๆ จะได้ไม่สะสมความคิดเกี่ยวกับคนพาลไว้ในใจ พยายามสะสมแต่ความคิดที่ดีงามโดยการอ่าน การฟัง การพูด แต่สิ่งที่ดีงาม เช่น อ่านหนังสือธรรมะ ฟังเทศน์ สันทนาธรรม พูดถึงคนที่ทำคุณความดี เป็นต้น

๕. ถ้าจำเป็นต้องอยู่ใกล้คนพาลอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เช่น ทำงานในที่เดียวกัน เป็นญาติพี่น้องกันในกรณีเช่นนี้ เราต้องระลึกอยู่เสมอว่า “เรากำลังอยู่ใกล้สิ่งที่เป็นอันตราย” เหมือนอยู่ใกล้คนเป็นโรคติดต่อ ต้องระวังตัว คือ ระวังความเป็นพาลของเขาจะมาติดเราเข้า ต้องหมั่นทำทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เพื่อให้ใจผ่องใสอยู่เสมอ เราต้องระลึกเสมอว่า “หน้าที่อันยิ่งใหญ่และสำคัญที่สุดในชีวิตของเรา ไม่มีอะไรยิ่งไปกว่า การปราบความเป็นพาลภายในตัวของเราเอง”

ข. การไม่คบคนพาลมีอานิสงส์ดังต่อไปนี้

๑. ทำให้ไม่ถูกชักจูงไปในทางที่ผิด
 ๒. ทำให้สามารถรักษาความดีเดิมไว้ได้
 ๓. ทำให้สามารถสร้างความดีใหม่เพิ่มขึ้นได้อีก
 ๔. ทำให้ไม่ถูกคนพาลทำร้าย
 ๕. ทำให้ไม่ถูกตำหนิ ไม่ถูกใส่ความ
 ๖. ทำให้ไม่ถูกมองในแง่ร้าย และได้รับความไว้วางใจจากบุคคลทั่วไป
 ๗. ทำให้มีความเจริญก้าวหน้า สามารถตั้งตัวได้เร็ว
 ๘. ทำให้มีความสุขทั้งตนเอง ครอบครัว และสังคมประเทศชาติ
 ๙. เป็นการตัดกำลังไม่ให้เชื้อพาลระบาดไป เพราะขาดคนสนับสนุน
- เพราะเหตุนี้ สัตบุรุษทั้งหลาย จึงสอนไม่ให้คบคนพาล

ข้อ ๘๓ ถาม. จงตอบคำถามต่อไปนี้ พร้อมคำอธิบายและคำชี้แจงรายละเอียด

- ก. บุคคลเช่นไร เรียกว่า บัณฑิต ?
 - ข. การเป็นบัณฑิตมีประโยชน์อย่างไร ?
- ตอบ. ตอบคำถามดังต่อไปนี้

ก. บัณฑิต คือ คนที่มีจิตใจผ่องใสอยู่เป็นปกติวิสัย ย่อมมีความเห็นถูก ยึดถือ ค่านิยมที่ถูกต้อง สามารถดำเนินชีวิตอยู่ด้วยปัญญาได้ คือ

๑. เป็นผู้รู้ดี คือ รู้ว่าอะไรดีอะไรชั่ว
๒. เป็นผู้รู้ถูก คือ รู้ว่าอะไรถูก อะไรผิด
๓. เป็นผู้รู้ชอบ คือ รู้ว่าอะไรบุญ อะไรบาป
๕. เป็นผู้รู้ชัด คือ รู้ว่าอะไรควร อะไรไม่ควร

บัณฑิต อาจเป็นใครก็ได้ เช่น อาจเป็นผู้อ่านหนังสือไม่ออก อาจเป็นชาวไร่ ชาวนา หรือ อาจเป็นผู้ที่มีการศึกษาสูง อาจเป็นพ่อแม่ ปู่ย่าตายาย ลุงป้า น้าอา ญาติ พี่น้อง มิตรสหาย เป็นต้น แต่ไม่ว่าจะเป็นอะไรก็ตาม จะต้องเป็นผู้ที่มีจิตใจผ่องใสและ ดำเนินชีวิตอยู่ด้วยปัญญา คือ เป็นคนดีนั่นเอง คนทั่วไป มักเข้าใจว่า ผู้ที่เรียนหนังสือ จนได้รับปริญญา นั้น คือ บัณฑิต แท้จริงนั้นเป็นเพียงบัณฑิตทางโลกเท่านั้น ยังไม่ใช่ บัณฑิตที่แท้จริง เพราะผู้ที่ได้รับปริญญาแล้ว ถ้าความประพฤติไม่ดี อาจไปทำผิดติด คุกติดตารางได้ หรือนิสัยฉ้อฉล คิดโกง แสวงหาผลประโยชน์แก่ตนเอง และญาติ พี่น้อง พวกพ้อง ก็ได้ แต่บัณฑิตที่แท้นั้น ย่อมเป็นผู้ตั้งใจละชั่ว ประพฤติชอบ ประกอบแต่ความดี ความถูกต้อง ความสุจริต สามารถป้องกันตนให้พ้นจากโทษทั้งปวง ได้ ฉะนั้น “บัณฑิตมิใช่ผู้มีเพียงปัญญา แต่คือผู้อดมด้วยศีล สมาธิ ปัญญา”

ข. ลักษณะของบัณฑิต

เนื่องจากบัณฑิตเป็นผู้มีจิตใจผ่องใส มีความเห็นถูก ดำเนินชีวิตอยู่ด้วยปัญญา ฉลาดในการสอดส่องหาเหตุผล จึงมีลักษณะพิเศษสูงกว่าคนทั้งหลาย ๓ ประการ คือ

๑. ขอบคิดดีเป็นปกติวิสัย ได้แก่ คิดให้ทาน คิดให้อภัยอยู่เสมอ ไม่ผูกอาฆาต พยาบาท มีความคิดเห็นถูกต้องตามความเป็นจริง เช่น เห็นว่าบุญบาปมีจริง พ่อแม่มี พระคุณต่อเราจริง เป็นต้น

๒. ขอบพูดดีเป็นปกติวิสัย ได้แก่ พูดคำจริง พูดคำสมานไมตรี พูดคำมี ประโยชน์ พูดถูกต้องตามกาลเทศะ และพูดด้วยจิตที่ประกอบด้วยเมตตา

๓. ชอบทำดีเป็นปกติวิสัย ได้แก่ เว้นการฆ่ากัน ไม่ลักขโมยของกัน ไม่ประพฤติผิดในกาม พอใจเฉพาะคู่ครองของตนเท่านั้น ทำการงานไม่มีโทษ แสวงหาสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ตนเองและบุคคลอื่น เป็นต้น

ข้อ ๘๔ ทาม. จงตอบคำถามต่อไปนี้ พร้อมคำอธิบายและคำชี้แจงรายละเอียด

ก. บัณฑิตมีองค์สมบัติอย่างไรบ้าง ?

ข. บัณฑิตมีวิธีการสังเกตรู้ได้อย่างไรบ้าง ?

ตอบ. ตอบคำถามต่อไปนี้

ก. บัณฑิตมีองค์สมบัติ ดังต่อไปนี้

๑. กตัญญู รู้อุปการคุณที่ท่านทำแล้วแก่ตน

๒. อุตตสฺสูทิตี ทำตนให้บริสุทธิ์หมดจดจากบาป

๓. ปรสฺสูทิตี ทำผู้อื่นให้บริสุทธิ์หมดจดจากบาป

๔. สังกะหะ ขวนขวายสงเคราะห์ชุมชนทั้งหลาย

ข. วิธีสังเกตรู้ลักษณะของบุคคลผู้เป็นบัณฑิต มีดังต่อไปนี้

บัณฑิตมักกระทำในสิ่งต่อไปนี้ คือ

๑. บัณฑิตชอบชักนำในทางที่ถูก เช่น ชักนำให้เลิกสูบบุหรี่ เลิกดื่มสุรา เลิกเล่นการพนัน ชักนำให้ให้ทาน ให้รักษาศีล ให้เจริญภาวนา ให้ทำมาหากินในทางสุจริต เป็นต้น

๒. บัณฑิตชอบทำแต่สิ่งที่เป็นธุระหน้าที่ ไม่เกะกะเกรเกรใคร เร่งรีบทำการงานในหน้าที่ของตนให้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ไม่ปล่อยงานให้ค้างค้ำ และไม่ก้าวล่วงงานในหน้าที่ของคนอื่น เว้นแต่เมื่อได้รับการขอร้อง หรือเพื่อนอนุเคราะห์ เป็นต้น

๓. บัณฑิตชอบทำแต่สิ่งที่ถูกที่ควร เช่น ชอบพูดและทำตรงไปตรงมา ชอบสนทนาธรรม รังเกียจการนินทาว่าร้าย ชอบบำเพ็ญตนให้เป็นประโยชน์ทั้งแก่ตนเองและผู้อื่น เป็นต้น

๔. บัณฑิตเมื่อถูกว่ากล่าวตักเตือนด้วยดียอมไม่โกรธ มีนิสัยถือเอาความถูกต้องดีและความมีประโยชน์เป็นที่ตั้ง ไม่ถือตัวอวดดีดีอวดรู้ แต่เห็นว่า ผู้ที่ตักเตือนตน

คือผู้ที่ชี้ชุมทรัพย์ให้ แล้วพยายามแก้ไขปรับปรุงตนเองให้ดีขึ้นตามคำแนะนำนั้น โดยไม่เกรงกลัวว่า ผู้ที่ตกเดือนจะมีอายุ ยศศักดิ์ ฐานะสูง หรือต่ำกว่า หากมีผู้อื่นเข้าใจ ผิดพูดก้าวร้าวไม่สมควร ก็อดทนไว้ไม่โกรธตอบ แล้วพยายามหาโอกาสชี้แจงให้เขา เข้าใจภายหลัง จึงทำความอบอุ่นและเย็นใจให้แก่ทุกคน

๕. บัณฑิตย่อมรับรู้ระเบียบวินัย รักที่จะปฏิบัติตามระเบียบวินัยของหมู่คณะของสังคมอย่างเคร่งครัด เพราะตระหนักดีว่า ระเบียบวินัยเป็นเครื่องยกหมู่คณะ สังคมให้เจริญขึ้นได้จริง ทำให้หมู่คณะหรือสังคม สงบเรียบร้อยไม่วุ่นวายได้จริง ทำให้เกิดความประหยัดได้จริง เป็นต้น จึงรังเกียจความไม่เป็นระเบียบวินัย ความไม่สะอาด ความสกปรกรุงรัง

ข้อ ๘๕ ทาม. จงตอบคำถามต่อไปนี้ พร้อมคำอธิบายและคำชี้แจงรายละเอียด

ก. การคบบัณฑิตควรปฏิบัติอย่างไรบ้าง จึงจะเรียกว่า คบอย่างถูกต้อง และได้รับประโยชน์จากการคบนั้น ?

ข. บัณฑิตมีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง ?

ตอบ. ตอบคำถามต่อไปนี้

ก. วิธีการคบบัณฑิตที่ถูกต้องนั้น ควรปฏิบัติดังต่อไปนี้

๑. หมั่นไปมาหาสู่กับบัณฑิตอยู่เสมอ

๒. หมั่นเข้าไปนั่งใกล้บัณฑิตอยู่เสมอ

๓. มีความจริงใจ ให้ความเคารพยำเกรง

๔. ฟังคำแนะนำ คำพูดของท่าน โดยเคารพ

๕. จำคำสอนที่ท่านแนะนำไว้

๖. พิจารณาใจความของคำที่ท่านสอนนั้นให้ดี

๗. พยายามปฏิบัติตามคำสอนของท่านที่ท่านได้แนะนำด้วยความปรารถนาดี

ข. บัณฑิตมี ๒ ประเภท คือ

๑. บัณฑิตภายนอก คือ บุคคลทั่วไป ไม่ว่าใครก็ตาม ที่เป็นผู้ประพฤติดี มีคุณธรรม ดำเนินชีวิตด้วยปัญญา

๒. **บัณฑิตภายใน** คือ ตัวเราขณะที่คิดดี พูดดี และทำดีนั่นเอง ดังนั้น การคบบัณฑิตภายใน ก็คือ การพยายามฝึกตนเองให้เป็นผู้มีจิตใจผ่องใส มีสติระลึกรู้ถึงแต่ความดี คิดแต่ในทางสร้างสรรค์ พูดคำดีๆ เพื่อยกจิตใจของผู้พูดและผู้ฟังให้สูงขึ้น และกระทำความดีๆ ที่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ตนเองและผู้อื่น ซึ่งทำได้โดยการหมั่นทำทาน รักษาศีล และเจริญภาวนา ตลอดทั้งบุญกิริยาวัตถุอย่างอื่น อย่างสม่ำเสมอ

ข้อ ๘๖ ถาม. จงตอบคำถามต่อไปนี้ พร้อมคำอธิบายและคำชี้แจงรายละเอียด

ก. การคบบัณฑิตมีอานิสงส์อย่างไรบ้าง ?

ข. เพราะเหตุใด พระพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้คบบัณฑิต ?

ตอบ. ตอบคำถามต่อไปนี้

ก. การคบบัณฑิตมีอานิสงส์ดังต่อไปนี้

๑. ทำให้จิตใจผ่องใส สามารถทำความดีตามไปด้วย
๒. ทำให้ได้ปัญญาเพิ่มขึ้น เป็นคนหนักแน่น มีเหตุผล
๓. ทำให้มีความเห็นถูก เป็นสัมมาทิฐิ
๔. ทำให้ไม่ต้องเศร้าโศกเดือดร้อน เพราะการกระทำผิด
๕. ทำให้เป็นที่ยกย่องสรรเสริญของคนทั่วไป
๖. ทำให้มีความสุข ปลอดภัยจากอุปสรรคภัยอันตรายต่าง ๆ
๗. ทำให้มีความเจริญก้าวหน้า สามารถตั้งตัวได้เร็ว
๘. เมื่อละโลกนี้ไปแล้ว ก็ไปสู่สุคติโลกสวรรค์
๙. เป็นปัจจัยให้ได้บรรลุมรรคผลนิพพานได้โดยง่าย

ข. เหตุที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนให้คบบัณฑิตนั้น เพราะบุคคลที่คบบัณฑิตย่อมสามารถที่จะเป็นบัณฑิตตามไปด้วยได้ ดังพระพุทธภาษิตที่ว่า “ผ้าที่ห่อของหอม มีกฤษณา และกล่ำพัก เป็นต้น ย่อมพลอยหอมฟุ้งตามไปด้วย ฉันทิ ผู้ที่คบบัณฑิต ย่อมพลอยได้รับความรู้ ความสามารถ และความดี สามารถพัฒนาตนเองเป็นบัณฑิตตามไปด้วย ฉันทิ” แท้จริงแล้ว บุคคลผู้มักสมาคมกับคนพาล ย่อมเศร้าโศกสิ้นกาลนาน เพราะการอยู่ร่วมกับคนพาล เป็นเหตุนำทุกข์มาให้ ในกาลทุกเมื่อ

เหมือนการอยู่ร่วมกับศัตรู ส่วนบัณฑิตมีการอยู่ร่วมเป็นสุข เหมือนสมาคมแห่งหมู่ญาติ เพราะเหตุนั้นแล นรชนพึงคบบัณฑิต ผู้มีปัญญา เป็นพหูสูต เอาการเอางาน มีศีล มีวัตร ไกลจากกิเลส และเป็นสัตบุรุษ เปรียบดังพระจันทร์คบอากาศอันเป็นทางโคจรแห่งดวงดาว ฉะนั้น

ข้อ ๘๗ ถาม. บุคคลประพาสิตนเช่นไร จึงได้ชื่อว่า ฐานกุสลา และ อัญฐานกุสลา คือ ผู้มีความฉลาดในฐานะอันสมควร และผู้มีความฉลาดในฐานะอันไม่สมควร? จงอธิบายให้สมบูรณ์

ตอบ. บุคคล ผู้ได้ชื่อว่า เป็นผู้ มี ฐานกุสลา นั้นได้แก่ บุคคลผู้ฉลาดในฐานะ คือ เป็นผู้รู้จักสิ่งที่ดี ที่เป็นสาระ ควรยึดถือเป็นหลักปฏิบัติ มีความสำเหนียกศึกษา พิจารณาเหตุผลของสิ่งต่างๆ ด้วยความรอบคอบโดยเหตุโดยผล โดยหลักพระธรรมวินัย โดยวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามแล้ว เห็นว่า เป็นสิ่งใดเป็นกับปียะแล้ว จึงยึดถือสิ่งนั้นเป็นแนวปฏิบัติต่อไป

บุคคลผู้ได้ชื่อว่า เป็นผู้ มี อัญฐานกุสลา นั้น ได้แก่ บุคคลผู้ฉลาดในสิ่งที่มีใช้ ฐานะ คือ เป็นผู้รู้จักสิ่งที่ไม่ดี ไม่เป็นสาระ ไม่ควรยึดถือเป็นหลักปฏิบัติ โดยมีความสำเหนียกศึกษา พิจารณาเหตุผลของสิ่งต่างๆ ด้วยความรอบคอบ โดยเหตุโดยผล โดยหลักพระธรรมวินัย โดยวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามแล้ว เห็นว่า เป็นสิ่งใดเป็นกับปียะแล้ว จึงสละละทิ้งหรือหลีกเลี่ยงสิ่งนั้นเสีย ไม่กระทำอีกต่อไป

ความเป็นผู้มี ฐานกุสลา กับ อัญฐานกุสลา นี้ จะต้องเคียงคู่ไปพร้อมกันเสมอ จะมีแต่อย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ยังไม่สมบูรณ์ อนึ่ง ธรรม ๒ ประการนี้ ต่างกันแต่โดยพยัญชนะ แต่เมื่อว่าโดยอรรถแล้ว เหมือนกัน คือ เมื่อบุคคลเป็นผู้รู้จักสิ่งที่ควรแล้ว ก็ต้องเป็นผู้รู้จักสิ่งที่ไม่ควรด้วย แต่ก็มีหลายคนที่รู้จักแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง จึงทำให้การดำเนินชีวิต เป็นไปโดยไม่สมบูรณ์ ทางหนึ่งเต็ม แต่อีกทางหนึ่งบกพร่อง ทำให้ชีวิตไม่ราบรื่น เพราะฉะนั้น ท่านสาธุชน จึงควรบำเพ็ญธรรม ๒ ประการนี้ ให้สม่ำเสมอ กัน จึงจะดำเนินชีวิตไปได้โดยราบรื่น

ข้อ ๘๘ ถาม. ความสังเวชสลดใจ กับ ความหดหู่จิตใจ มีความต่างกันอย่างไร ?

จงยกเหตุผลอธิบายและแสดงองค์ธรรมประกอบด้วย ?

ตอบ. ความสังเวชสลดใจ เป็นอาการของมหากุศลจิตตูปบาท ที่สัมปยุตต์ด้วย ปัญญาเป็นเครื่องพิจารณา ให้รู้และเข้าใจเหตุผลตามความเป็นจริง โดยปรารภเหตุ มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย เป็นต้นแล้ว ไม่ประมาท มุ่งมั่นที่จะทำ คุณงามความดีให้ยิ่งขึ้นไป

ส่วน ความหดหู่จิตใจ เป็นอาการของโทสจิตตูปบาท ที่ประกอบด้วยอโยนิโสมนสิการ คือ การพิจารณาไม่รอบคอบ ถึงเหตุปัจจัย อันเกิดจากการปรารภเหตุ มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย เป็นต้นแล้ว ขาดความยั้งคิดหาเหตุผลที่ถูกต้อง จึงเกิดความกลัวต่อทุกข์ภัยเหล่านั้น จนหมดกำลังใจ ไม่เป็นอันทำคุณงามความดี นิ่งนอนทอดถอนใจไปวันๆ

ธรรมดาคนสามัญทั่วไป ที่เกิดอยู่ในโลกนี้ ย่อมมองไม่เห็นโทษของทุกข์ทั้ง ๔ คือ ความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย แต่ว่า เมื่อนึกถึงความเกิดเป็นมนุษย์ หรือเทวดา เป็นต้น แล้วก็มีคามยินดีพอใจ อันเป็นตัวโลภจิตตูปบาทเกิดขึ้น และเมื่อนึกถึงความแก่ ความเจ็บ และความตาย ก็มีความเสียใจ กลุ้มใจ กลัว อันเป็นโทสจิตตูปบาทเกิดขึ้นเท่านั้น และความประพฤติกาลังดำเนินไปด้วยกาย วาจา ใจ ของบุคคลเหล่านั้น ก็หาใช่เพื่อจะปฏิบัติให้พ้นจากทุกข์ทั้ง ๔ อย่างนั้นไม่ ซ้ำยังเป็นเครื่องสนับสนุนให้ทุกข์ทั้ง ๔ อย่างนั้นเกิดมากขึ้นอีก

ส่วนบัณฑิตทั้งหลาย เมื่อคิดถึงคามทุกข์ต่างๆ ที่เกี่ยวกับความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ทั้ง ๔ อย่างนี้แล้ว ก็พิจารณาว่า สัตว์ทั้งหลายที่ยังวนเวียนอยู่ในสังสารวัฏ ยังไม่เข้าถึงพระนิพพานนั้น ย่อมไม่พ้นไปจากความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตายเหล่านี้ไปได้ จะต้องถูกทุกข์ทั้ง ๔ อย่างนี้เบียดเบียนอยู่รำไป เมื่อพิจารณาดังนี้แล้ว ก็เกิดความสังเวชสลดใจ กล่าวคือ เห็นโทษของสังสารวัฏ พร้อมกับมีความสะดุ้งกลัวต่อโทษภัยเหล่านั้น อันเป็นตัวปัญญาเจตสิกที่เกิดพร้อมด้วยโธตตปปะ เรียกว่า สโหดตปปัญาณ แล้วก็ไม่ประมาท พยายามปฏิบัติตามแนวสัมมปปธาน ๔ คือ

๑. พยายามละอกุศลธรรมที่เคยเกิดแล้วให้หมดไป กล่าวคือ เมื่อพิจารณารู้สึกถึงผิดชอบชั่วดีแล้ว ก็มีความตั้งใจไว้ว่า “เราจะไม่ทำทุจริตกรรม มีการฆ่าสัตว์ เป็นต้นอีก” และเรื่องความผิดที่ผ่านมาแล้ว ก็ไม่พยายามนึกถึงอีก

๒. พยายามไม่ให้อกุศลใหม่เกิดขึ้น กล่าวคือ พยายามระงับกาย วาจา ใจ มิให้ประพฤติกไปในทางทุจริต ๑๐ หรือ อกุศลกรรมบถ ๑๐ มีสติระลึกรู้ถึงความเป็นโทษ อันน่ารังเกียจของอกุศลธรรมทั้งหลาย และระลึกรู้ถึงความเผ็ดร้อนแห่งผลของอกุศลทั้งหลาย ให้ใจเกิดความขยาดกลัวต่ออกุศลและผลของอกุศล เหมือนบุคคลขยาดกลัวต่ออสรพิษ ไม่กล้าที่จะเข้าใกล้ ฉะนั้น จนจิตใจห่างเหินจากอกุศลบาปธรรมทั้งปวงได้

๓. พยายามสร้างกุศลใหม่ให้เกิดขึ้น กล่าวคือ กุศล ความดีอย่างใดอย่างหนึ่งที่เรายังไม่เคยทำ ไม่เคยเพาะให้มีให้เกิดขึ้นในจิตใจ ก็พยายามอบรมสมสร้างให้มีให้เกิดขึ้น เช่น ยังไม่เคยให้ทาน ก็ฝึกให้ทาน ยังไม่เคยรักษาศีล ก็ฝึกรักษาศีล ยังไม่เคยเจริญสมณภาวนา วิปัสสนาภาวนา เมตตาภาวนา กรุณาภาวนา มุทิตาภาวนา อุเบกขาภาวนา การปฏิบัติดีต่อบิดามารดา ปู่ย่าตายาย ครูอาจารย์ เป็นต้น ก็ฝึกฝนอบรมให้เกิดขึ้นในจิตใจ

๔. พยายามรักษากุศลที่เคยทำแล้ว ให้คงอยู่และเจริญยิ่งขึ้นไป กล่าวคือ เมื่อได้เคยทำการให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นต้นเหล่านั้นแล้ว ก็พยายามรักษาอุดมการณ์แห่งคุณธรรมเหล่านั้นให้สืบเนื่องต่อไป อย่าให้ขาดสาย และเจริญพอกพูนให้มากยิ่งขึ้น ให้สูงยิ่งขึ้นไป

อาการที่เป็นไปและการประพฤติปฏิบัติดังกล่าวมาแล้วนี้แหละ เรียกว่า มีความสังเวชสลดใจ เมื่อปรารถนาถึงทุกข์ภัย มีความเกิด ความแก่ ความเจ็บ ความตาย เป็นต้น พยายามที่จะให้หลุดพ้นจากทุกข์ภัยทั้งหลายเหล่านั้น ดังที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าของเราทั้งหลาย ก่อนที่พระองค์จะได้ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณนั้น ก็เพราะพระองค์ทรงเกิดความสังเวชสลดใจ ในความเกิด ความแก่ ความเจ็บ และความตาย ที่เนื่องมาจากได้ทอดพระเนตรเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย พร้อมด้วยสมณะที่กำลังประพฤติปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากทุกข์เหล่านั้น แล้วพระองค์จึงทรงพยายาม

แสวงหาโมกขธรรม จนได้สำเร็จเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในที่สุด ทรงได้ประกาศหลักธรรม ประดิษฐานพระพุทธรูปศาสนามาจนถึงพวกเราทุกวันนี้

ส่วนบุคคลที่เกิดความหดหู่จิตใจ อันเนื่องมาจากอำนาจของโทสจิตตูปบาท ที่เกิดความเชื่องซึมท้อถอยจากคุณงามความดี เพราะอำนาจแห่งอโยนิโสมนสิการ การใคร่ครวญพิจารณาไม่รอบคอบ แล้วละเลิกจากการกระทำกิจการงานที่เป็นคุณประโยชน์ต่อตน ครอบครัว ตลอดถึงสังคมประเทศชาติต่อไป ทำให้ชีวิตตกต่ำ บุญบารมีเสื่อมถอยและหมดไปในที่สุด

ข้อ ๘๙ ถาม. ความมักน้อย กับ ความสันโดษ มีความต่างกัน และเหมือนกันอย่างไร? จงอธิบายให้สมบูรณ์

ตอบ. ความมักน้อย กับ ความสันโดษ มีความต่างกัน คือ ความมักน้อย นั้น เป็นไปในการรับวัตถุสิ่งของจากบุคคลอื่น หรือ การแสวงหาปัจจัยโดยชอบธรรม ตามมีตามได้ ส่วนความสันโดษ นั้น เป็นไปในการยินดีในสิ่งที่ตนมี คือ พอใจในสิ่งของที่ตนมีอยู่ จะเศร้าหมองก็ตาม จะประณีตก็ตาม ก็มีความยินดีพอใจในการบริโภคใช้สอย หรือความสันโดษในธรรมที่เกิดขึ้นโดยเหตุโดยปัจจัย ไม่ทะยานอยากให้มีให้เกิดขึ้น โดยผิดหลักแห่งเหตุปัจจัย

ความมักน้อย มี ๔ อย่าง คือ ๑) มักน้อยในปัจจัยให้มากก็รับแต่พอประมาณ ๒) มักน้อยในธรรม ไม่ต้องการให้คนอื่นรู้ว่า ตนเองสมาทานประพฤติดุติปฏิบัติธรรมใดอยู่ ๓) มักน้อยในปริยัติ เป็นพหูสูตมีความรู้มาก ก็ไม่ต้องการให้คนอื่นรู้ว่าตนเองเชี่ยวชาญในด้านปริยัติ มีความถ่อมตนอยู่เสมอ ๔) มักน้อยในอริคม คือ การบรรลुकุณวิเศษ ถึงแม้ตนเองจะได้บรรลुकุณวิเศษเป็นพระอริยบุคคลชั้นไหน ก็ไม่ต้องการให้คนอื่นรู้ว่า ตนเองได้บรรลุ

ส่วนความสันโดษ คือ ความพอใจในสิ่งที่ตนเองมีอยู่แล้ว ไม่ยินดีที่จะแสวงหาเพิ่ม ได้แก่ การรู้จักพอ รู้จักประมาณ นั้นเอง เช่น ยินดีในจีวรของตนเอง ไม่แสวงหาจีวรใหม่ ที่เกินจำเป็น เป็นต้น ดังคำที่ท่านกล่าวไว้ว่า “น้ำแม้เพียงน้อย ก็สามารถทำให้แก้วน้ำเต็มบริบูรณ์ได้ ตรงกันข้าม แม้จะมีน้ำมากมายมหาศาล ก็ไม่สามารถทำให้

มหาสมุทรเต็มบริบูรณ์ได้ ในทำนองเดียวกันทรัพย์สินเงินทอง แม้เพียงเล็กน้อย ก็สามารถยังใจของผู้มีความสันโดษให้เต็มเปี่ยมไปด้วยความสุขความพอใจได้ ตรงกันข้าม แม้จะมีทรัพย์สินเงินทองมากมายมหาศาลเพียงใด แต่ก็ไม่สามารถยังใจของบุคคลผู้ไม่มีความสันโดษให้เต็มบริบูรณ์เกิดอาการพอได้ แต่ยังมีความร่ำร้อน กระวน กระวาย กระหายอยากได้อีกอยู่นั่นเอง”

ข้อ ๙๐ ถาม. การที่มีผู้เข้าใจว่า “ความสันโดษ ทำให้คนเกียจคร้าน เฉื่อยชื่อยากจน ไม่มีความเจริญก้าวหน้าในชีวิต” ดังนี้ ในฐานะที่ท่านเป็นนักศึกษาระธรรม ท่านจะมีคำอธิบายแก้ข้อกล่าวหา หรือ ความเข้าใจผิดของคนเหล่านั้นอย่างไร ? จงอธิบายชี้แจงให้ได้รับความกระจ่างชัด

ตอบ. เรื่องความสันโดษนี้ เป็นเรื่องหนึ่ง ที่มีผู้เข้าใจผิดกันมาก เข้าใจกันว่าความสันโดษ ทำให้คนยากจนบ้าง เข้าใจว่า ความสันโดษทำให้คนเกียจคร้านบ้าง เข้าใจว่า ความสันโดษ เป็นตัวขัดขวางความเจริญบ้าง แต่ขอให้พิจารณากันให้ดีว่าความเข้าใจเช่นนั้น เป็นจริงหรือไม่ ลักษณะของความสันโดษ ที่แท้จริงนั้นเป็นอย่างไร มีคุณหรือโทษอย่างไร ดังจะแสดงให้เห็นความจริงต่อไปนี้

ความสันโดษ มีลักษณะเป็นความยินดี ความสุขใจ ความพอใจ เมื่อสรุปแล้ว มีลักษณะ ๓ ประการ คือ

๑) **สแกนสันโดษ ยินดีตามมี** หมายถึง การยินดีกับสิ่งของที่ตนมีอยู่แล้ว พอใจกับของของตน ไม่ว่า จะเป็นพ่อแม่ของเรา ลูกเมียของเรา หน้าที่การงานของเรา บ้านของเรา ชุมชนของเรา สังคมของเรา ตลอดถึงประเทศชาติของเรา ถึงจะมีข้อบกพร่องบางอย่าง ก็ค่อยๆ แก้ไขกันไปให้ดีขึ้น แต่ไม่คิดไขว่คว้าแย่งชิงเอาของคนอื่นเขามาเป็นของตน หรือคิดจะอพยพโยกย้ายไปอยู่ถิ่นอื่น สังคมอื่น ประเทศอื่น ที่เห็นว่า เขามีความพร้อมแล้ว มีความเจริญแล้ว โดยละทิ้งถิ่นฐานบ้านเกิดเมืองนอนของตน แม้แต่เป็นช่างซ่อมรองเท้าริมถนน ซึ่งมีความพอใจในงานของตน ตั้งใจทำงานด้วยความขยันขันแข็ง รอบคอบ ละเอียดยลลอ เป็นที่พอใจของลูกค้า ย่อมสามารถเก็บหอมรอมริบทีละเล็กทีละน้อย จนตั้งตัวได้ กิจการขยายใหญ่โตได้ ซึ่งมีตัวอย่างให้เห็น เมื่อ

บุคคลพอใจในสิ่งใด เขาก็ยอมไขว้คว้าหาความก้าวหน้าอย่างไม่หยุดยั้งในสิ่งนั้น ความพอใจจะเป็นพลังอุดหนุนและส่งเสริมให้เกิดความพยายาม ส่วนความไม่พอใจ จะทำให้เกิดความเหนื่อยหน่าย อิดหนาระอาใจ ไม่อยากชวนชวนทำสิ่งนั้น ความสันโดษนี้ จะเป็นเครื่องกำจัดการเกียจคร้าน เบื่อหน่าย และกำจัดการโลภอยากได้ของผู้อื่น มาเป็นของตน

๒) สันเตนสันโดษ ยินดีตามได้ หมายถึง ยินดีกับของที่ตนได้มา คือ เมื่อแสวงหาประโยชน์อันใดมาแล้ว ได้เท่าไรก็พอใจเท่านั้น ซึ่งอาจจะได้ไม่ถึงกับที่ตั้งเป้าไว้ก็ตาม ก็พอใจ ยินดีเพียงแค่นั้น ไม่แสดงอาการกระวนกระวาย เป็นทุกข์ เพราะได้ไม่สมอยาก ไม่เป็นคนชนิดไม่ได้ด้วยเล่ห์ก็เอาด้วยกล ไม่ได้ด้วยมนต์ก็เอาด้วยคาถา คนที่ขาดสันโดษข้อนี้ มักเป็นคนดูถูกโชคความของตนเอง พยายามใส่ไฟตนเอง ให้เดือดร้อนจนได้ แทนที่จะชอบส่วนที่ได้ กลับนึกเกลียดชังรำคาญใจ แล้วเอาความชอบใจไปฝากไว้กับส่วนที่ตัวไม่ได้ คนทอดแหหาปลาที่ขาดสันโดษข้อนี้ มักจะคิดเสมอว่า ปลาตัวที่หลุดมือลงน้ำไปนั้น ตัวโตกว่าตัวที่จับได้ เกลียดปลาตัวที่จับได้ แต่พอใจตัวที่หลุดมือไป ผลที่สุดก็ต้องกินปลาตัวที่เกลียด แล้วเฝ้าทุกข์ใจ เสียหาย ปลาตัวที่หลุดมือไป คนประเภทนี้ ไม่มีหวังได้กินปลาอร่อย ๆ จนตาย เพราะคิดว่า ตัวที่อร่อยที่สุดคือตัวที่จับไม่ได้ คนที่ไม่สันโดษในของที่ตนได้ ก็เช่นเดียวกัน ย่อมไม่ได้ความสุขตลอดชีวิต ไม่ได้เสพสุขกับของที่ตนมี เพราะมันอยากได้ของที่ตนไม่มี อยู่รำไป

๓) สมนันสันโดษ ยินดีตามควร หมายถึง ยินดีกับของที่สมควรกับตนเท่านั้น สิ่งใดที่มีอยู่ หรือที่จะได้ต่อไป หากเห็นว่าไม่ควรกับตน ก็ไม่ยินดี ไม่ยอมรับเอาไว้ การพิจารณาสิ่งต่างๆ ว่าควรกับเราหรือไม่นั้น ให้พิจารณาตามหลัก ๓ ประการ ดังนี้

- ก. ยถาลาภะ ควรแก่ฐานะ หรือไม่
- ข. ยถาพละ ควรแก่สมรรถภาพ หรือไม่
- ค. ยถาสารูปปะ ควรแก่ศีลธรรม หรือไม่

มีอธิบายโดยสังเขปดังต่อไปนี้

ก. **ควรแก่ฐานะ** คือ ให้พิจารณาว่า เรามีฐานะเป็นอะไร นักบวช ชาวบ้าน ผู้ใหญ่ ผู้น้อย ครู นักเรียน นายพัน นายร้อย นายสิบ อธิบดี เสมียน เป็นต้น แล้วก็แสวงหาหรือยอมรับแต่ของที่ควรกับฐานะของตนไม่เป็นคนไฝ่สูงเกินศักดิ์ เช่น เป็นเสมียนก็ยินดีกับเก้าอี้ไม้ธรรมดา ไม่ใช่คิดว่าอยากได้เก้าอี้บุรมของอธิบดี เป็นพระมี คนจะถวายผู้หญิงไว้คอยรับใช้ปูที่หลับที่นอนให้ ก็ต้องรู้ว่า ไม่เหมาะกับฐานะของตน จึงไม่รับ ดังนี้ เป็นต้น

ข. **ควรแก่สมรรถภาพ** คือ คนเรามีกำลังความสามารถไม่เท่ากัน ทั้งกำลังกาย กำลังความคิด กำลังใจ กำลังความดี ก็ให้รู้กำลังความสามารถของตนเอง และแสวงหาหรือยอมรับเฉพาะของที่ควรแก่สมรรถภาพของตนเองเท่านั้น ไม่เป็นคนตีราคาตัวเองผิด คิดเอาง่ายๆ ตื่นๆ ว่าเขาเป็นอะไร ได้อะไร ตัวก็ต้องเป็น ต้องได้เหมือนเขาทุกอย่าง เข้าทำนอง “เห็นเขานั่งคานหาม เอามือประสานกัน” ความสามารถเป็นได้แค่รัฐมนตรี ก็ไม่ตื่นรนไปเป็นนายก หรือ ความสามารถ แค่เป็นคนรับใช้ ก็อย่าคิดจะเป็นคุณนาย

ค. **ควรแก่ศีลธรรม** คือ ของใดก็ตามที่ควรกับฐานะของเรา ควรแก่ความสามารถของเรา แต่ถ้าไปยินดีกับของนั้นแล้ว จะทำให้เราผิดศีลธรรม เสียชื่อเสียง เสียเกียรติยศ เสียศักดิ์ศรี ก็ไม่ควรยินดีกับของสิ่งนั้น เช่น ของที่ลักปล้น ฉ้อโกงเขามา ของที่เป็นสินจ้างในทางที่ผิด ไม่เป็นคนลู่อ่านจกความมั่งคั่ง

ข้อ ๙๑ ถาม. จงอธิบายวิธีการสร้างความสุข ด้วยความสันโดษ ให้ได้ความเข้าใจที่ชัดเจนและถูกต้อง ?

ตอบ. เหตุที่บุคคลขาดความสุขที่ยั่งยืนนั้น เพราะความไม่รู้จักพอ นั่นเอง สิ่งที่คนทั่วไปไม่รู้จักพอ ไม่รู้จักประมาณ นั้นมีดังนี้

๑. **อำนาจวาสนา** เช่น เป็นผู้อำนวยการกอง ก็ไม่พอใจ อยากเป็นอธิบดี หรือเป็นผู้แทนราษฎร ก็ไม่พอใจ อยากเป็นรัฐมนตรี ทั้งๆ ที่ความสามารถไม่ถึง

๒. **ทรัพย์สมบัติ** เช่น มีบ้านหลังเล็ก ก็ไม่พอใจ อยากจะได้บ้านหลังใหญ่ มีเงินล้าน ก็ไม่พอใจ อยากจะได้สิบล้าน เป็นต้น

๓. อาหาร เช่น มีอาหารธรรมดารับประทาน ก็ไม่พอใจ อยากจะไป
รับประทานอาหารแพงๆ ตามภัตตาคารหรูๆ เป็นต้น

๔. กามคุณ เช่น มีสามีหรือภรรยาแล้ว ก็ไม่พอใจ อยากมีใหม่อีก เป็นต้น

วิธีสร้างความสุข

การสร้างความสุข ความเจริญก้าวหน้า นั้น ต้องเริ่มด้วยการรู้จักพอใจกับสิ่งที่
ตัวมีอยู่ และทำหน้าที่ของตนให้ดีที่สุด ไม่ใช่คิดว่าทะเลาะทะเลาะกันจนเกินเหตุ เช่น เป็น
หัวหน้าแผนก อยากให้มีความสุข ความก้าวหน้าก็ให้พอใจในตำแหน่งของตนแล้ว
ตั้งใจทำหน้าที่ให้ดีที่สุด ความสุขก็จะเกิดขึ้น ความเจริญก้าวหน้า ก็จะมีมาเอง เป็น
สามีหรือภรรยา อยากมีความสุข ก็ให้พอใจในคู่ครองของตน แล้วทำหน้าที่ของตนให้
ดีที่สุด ความสงบสุขในครอบครัวก็จะมีมาเอง ไม่ใช่เที่ยววิ่งวุ่น มีบ้านเล็กบ้านน้อย ยิ่ง
มีก็ยิ่งทุกข์ หากความสุขไม่ได้เลย โบราณท่านผูกเรื่องสอนใจไว้ว่า “มีสุนัขขอดโซ่ตัวหนึ่ง
เดินพลัดหลงทางเข้ามาในบ้าน เจ้าของบ้านสงสารหาน้ำข้าวให้กิน พอกินน้ำข้าวได้ ๗
วัน วันที่ ๘ จะขึ้นโต๊ะกินร่วมกับเจ้าของบ้าน จึงถูกไล่แผ่นออกจากบ้าน เพราะมันเป็น
โรคไม่รู้จักพอ โรคชนิดนี้เกิดขึ้นได้ทั้งในคนและสัตว์ ทั้งในหญิงและชาย ทั้งในคนจน
และคนรวย ทั้งในคนมีความรู้และคนไม่มีความรู้ ด้วยเหตุนี้ บุคคลนั้นจึงไม่มีความสุข
ในชีวิตประจำวันเลย ส่วนบุคคลผู้มีความยินดีในสิ่งที่ตนได้ พอใจในสิ่งที่ตนมี และ
ปฏิบัติต่อสิ่งนั้นให้ดีที่สุด บุคคลนั้น ย่อมมีชีวิตที่เป็นสุขได้ในที่ทุกสถาน

ข้อ ๙๒ ถาม. จงตอบคำถามต่อไปนี้ พร้อมอธิบายและชี้แจงรายละเอียดให้สมบูรณ์

ก. ความสุขมีกี่ประเภท คืออะไรบ้าง ?

ข. ความสันโดษเป็นหนทางแห่งความสุขที่แท้จริงได้อย่างไรบ้าง ?

ค. บุคคลมีวิธีฝึกฝนตนเองให้เกิดความสันโดษได้อย่างไรบ้าง ?

ง. ความสันโดษมีอานิสงส์อย่างไรบ้าง ?

ตอบ. ตอบคำถามต่อไปนี้

ก. ความสุขมี ๒ ประเภท คือ

๑. สามิสสุข เป็นความสุขที่ต้องอาศัยวัตถุภายนอก มาตอบสนองความต้องการทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย และทางด้านจิตใจ เป็นความสุขชั้นหยาบ เพราะมีเหยื่อแห่งความทุกข์เจือปนมาด้วย มีอาการดังนี้

๑.๑ ต้องแส่หา ดิ้นรนกระวนกระวาย เป็นอาการนำหน้า เนื่องจากของทั้งหลายหาได้ยากมีจำกัด

๑.๒ เมื่อได้มาแล้วก็ต้องระวัง รักษา ยึดติด คับแคบ อึดอัด หวงแหน ผูกพัน กลัวจะสูญเสียไป

๑.๓ ถ้าไม่ได้มา หรือถูกขัดขวาง ก็ขัดใจ คิดทำลาย คิดอาฆาต พยาบาท จองเวร ทำให้ใจร้อนรน ด้วยอำนาจโทสะ

๒. นิรามิสสุข เป็นความสุขภายใน ที่ไม่ต้องอาศัยวัตถุภายนอกมาสนองความอยาก เป็นความสุขขณะที่ใจมีลักษณะสะอาดไม่มีกิเลสเจือปน สงบไม่ดิ้นรนกระวนกระวาย มีเสรีภาพ เป็นอิสระ โปร่งเบา ไม่คับแคบ สว่างใส ประกอบด้วยปัญญา เห็นสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง สมบูรณ์ ไม่มีความรู้สึกขาดแคลน ไม่รู้สึกบกพร่อง ไม่ว่าเหว มีแต่ความเข้มข้นเบิกบานอิมเอบอยู่ภายใน

ข. ความสันโดษเป็นต้นทางแห่งความสุขที่แท้จริง ได้ดังนี้

ในสุขทั้ง ๒ อย่างนั้น นิรามิสสุข เป็นความสุขที่แท้จริง เป็นภาวะสุขที่ไม่ก่อให้เกิดปัญหาใดๆ ตามมา ช้ำยังช่วยขจัดปัญหาต่างๆ เพราะผู้ที่จะมีนิรามิสสุขได้นั้น จะต้องมีสภาพจิตใจที่สงบไม่ดิ้นรน คือ มีความสันโดษเสียก่อน ยิ่งสันโดษต่อสามิสสุขมากเท่าไร ก็ยิ่งได้นิรามิสสุขมากขึ้นเท่านั้น ฉะนั้น ความสันโดษ จึงทำให้เกิดสุขอย่างแท้จริง

ในการดำรงชีพนั้น พระพุทธศาสนามุ่งให้ทุกคนหาปัจจัย ๔ หล่อเลี้ยงร่างกายแบบพอเพียง เพื่อให้สังขารนี้สามารถดำรงอยู่ได้ตามอัตภาพ จากนั้น ก็ใช้ร่างกายนี้สร้างความดีต่างๆ ให้เต็มที่ทุกรูปแบบ ทุกโอกาส มิได้มุ่งหมายให้คนเราดิ้นรนไขว่คว้าทะเยอทะยานจนเกินเหตุ เพื่อให้มีวัตถุต่างๆ อย่างพร้งพร้อมบริบูรณ์ไว้บำรุงบำเรอตน เพราะฉะนั้น ความสำเร็จในด้านอาชีพเศรษฐกิจของประเทศมิใช่วัดด้วยการมี

ทรัพย์สิ้นเต็มคลัง หรือเต็มล้นอยู่ ณ ที่ใดที่หนึ่ง แต่อยู่ที่ไม่มีคนอดอยากยากไร้ “การไม่มีคนยากจน เป็นเครื่องวัดความสำเร็จของรัฐได้ดีกว่าการมีคนร่ำรวย”

หลักการปฏิบัติเกี่ยวกับทรัพย์สิ้นด้วยความสันโดษ ควรปฏิบัติดังนี้

๑. การแสวงหา ต้องหามาโดยชอบธรรม ไม่ข่มเหงรังแกใคร ไม่ทำผิดกฎหมาย ผิดประเพณี ผิดศีล ผิดธรรม

๒. การใช้จ่าย ไม่เป็นคนตระหนี่ และไม่ฟุ่มเฟือย จนเกินเหตุ ให้รู้จักใช้ทรัพย์ เลี้ยงตนและคนเกี่ยวข้องให้เป็นสุข รู้จักทำทาน เผื่อแผ่ แบ่งปัน ใช้ทรัพย์ทำสิ่งที่ดีงาม เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม

๓. ทศนคติเกี่ยวกับทรัพย์สิ้น ไม่ถือว่า ทรัพย์สิ้นเงินเป็นพระเจ้า แต่เป็นเพียงอุปกรณ์อย่างหนึ่งในการดำเนินชีวิต

คนจนในโลกนี้มีอยู่ ๒ ประเภท ได้แก่

๑. จนเพราะไม่มี คือ คนที่ขัดสนทรัพย์สิ้น มีทรัพย์สมบัติน้อย จัดว่าเป็นคน “จนชั่วคราว” ถ้าหากขยันทำมาหากินให้ถูกช่องทาง ย่อมมีโอกาสรวยได้

๒. จนเพราะไม่พอ คือ คนที่มีทรัพย์มาก แต่ไม่รู้จักพอ จัดว่าเป็นคน “จนถาวร” เป็นเศรษฐีอนาถา ต้องยากจน จนตาย

สันโดษ คือ การรู้จักพอ จึงเป็นคุณธรรมที่มหัศจรรย์ สามารถทำให้คนเล็ก เบียดเบียนกัน เลิกฟุ้งเฟ้อเห่อเหิม เลิกสะเพร่า เลิกสงคราม ทำให้คนอึดใจได้ แม้มีทรัพย์ มียศ มีตำแหน่งน้อย และทำให้คนรวยเป็นเศรษฐีได้โดยสมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้ พระสัมมาสัมพุทธเจ้าจึงตรัสว่า “ความสันโดษเป็นยอดทรัพย์”

ค. บุคคลมีวิธีฝึกฝนตนเองให้เกิดความสันโดษได้ดังนี้

๑. ให้หมั่นพิจารณาถึงความแก่ ความเจ็บ และความตาย อยู่เสมอ ว่าจะหลีกเลี่ยงจากสิ่งเหล่านี้ไปไม่ได้ ถึงดินร่นหาเงินทองมากเท่าไร ก็นำติดตัวไปไม่ได้ เมื่อพิจารณาบ่อยเข้า ความโลภก็จะลดลง แล้วความสันโดษก็จะเกิดขึ้น

๒. ให้รู้จักประมาณในการบริโภคอาหาร กินเพื่อย่อย ไม่ใช่อยูเพื่อกิน เป็นการฝึกความสันโดษขั้นพื้นฐานที่เราต้องปฏิบัติอยู่ทุกวัน

๓. ให้หมั่นให้ทานอยู่เสมอๆ เป็นการฆ่าความตระหนี่ ความโลภ ในจิตใจไปทีละน้อยๆ เมื่อทำบ่อยๆ เข้า แล้วความสันโดษก็จะเกิดขึ้น

๔. ให้หมั่นรักษาศีล โดยเฉพาะศีล ๘ ผู้ที่รักษาศีล ๘ จะช่วยให้เกิดความสันโดษในหลายเรื่อง เช่น ศีลข้อ ๓ ทำให้สันโดษในกามคุณ ศีลข้อ ๖ ทำให้สันโดษในเรื่องอาหาร ศีลข้อ ๗ ทำให้สันโดษในเรื่องเครื่องนุ่งห่ม การแต่งตัว และศีลข้อ ๘ ทำให้สันโดษในเรื่องที่อยู่อาศัยที่หลับนอน

๕. ให้หมั่นทำสมาธิเป็นประจำ เมื่อทำสมาธิอย่างสม่ำเสมอ จิตใจก็จะสงบ เยือกเย็นขึ้น ความอยากเด่น อยากดัง หรืออยากได้ในทางที่ไม่ชอบ ก็จะค่อยๆ หายไป

ง. ความสันโดษมีอานิสงส์ดังต่อไปนี้

๑. ทำให้ตัดเครื่องกังวลต่างๆ ได้
๒. ทำให้อยู่ห่างไกลจากอกุศล
๓. สามารถทำตนให้เบาสบาย
๔. คลายจากความผิด ให้คิดแต่ทางที่ถูก
๕. สามารถปลุกฝังศีลธรรม
๖. นำตนให้พ้นทุกข์
๗. ไม่ฝ่าฝืนทำชั่ว
๘. ปลุกแต่ความเจริญ
๙. สร้างแต่เหตุดี
๑๐. นำศาสนาให้รุ่งเรืองได้

ข้อ ๙๓ ถาม. การรู้และพิจารณา आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ ของปัญญา ที่อยู่ในมัคคจิต และอภิญญาจิต แตกต่างจากปัญญาในมหากุศลจิต และมหากิริยาจิตอย่างไร? จงอธิบาย

ตอบ. การรู้และการพิจารณา आयตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ แห่งปัญญาที่ในมัคคจิต และอภิญญาจิตนี้ ไม่เหมือนกับการรู้และการพิจารณาของปัญญาที่ในมหากุศลจิต และมหากิริยาจิต กล่าวคือ การรู้การพิจารณาของปัญญาที่ในมหากุศลจิตและมหากิริยาจิตนั้น เป็นไปโดยบุคคลาธิฐานก็ได้ เป็นไปโดยธัมมาธิฐานก็ได้ ส่วนการรู้และการพิจารณาของปัญญาที่ในมัคคจิตและอภิญญาจิตนั้น เป็นไปโดยธัมมาธิฐานอย่างเดียว

หมายความว่า ปัญญาเจตสิกนี้ จะประกอบในจิตใดๆ ก็ตาม ก็แปลว่า มีสภาพรู้เหมือนกัน ด้วยเหตุนี้ ในธาตุกุสลาทุกะ และอายตনกุสลาทุกะ ที่แสดงว่า ผู้มีความฉลาดในการพิจารณาธาตุ อายตนะนั้น ก็ได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่ในมหากุศลจิต มหาภิรียาจิต และในมคฺคจิต อภิญญาจิต นั้นเอง

อนึ่ง ที่กล่าวว่า ปัญญาที่อยู่ในมคฺคจิต ที่มีความรู้ความเข้าใจในการพิจารณาธาตุ อายตนะนั้น ก็เพราะเนื่องมาจากปัญญาที่ในมหากุศลจิตที่เกิดขึ้นในขณะที่พิจารณาธาตุ อายตนะ ที่เกิดขึ้นติดต่อกันโดยลำดับแห่งวิปัสสนาญาณ ฉะนั้น ปัญญาที่ในมหากุศลจิตที่มีการรู้การเข้าใจในการพิจารณาธาตุ อายตนะ จึงจัดเป็นปัญญาที่เกิดขึ้นในตอนต้น และตอนกลาง ส่วนปัญญาที่ในมคฺคจิต ที่มีการรู้การพิจารณาธาตุ อายตนะนั้น จัดเป็นปัญญาที่เกิดขึ้นในตอนปลาย เพราะรู้แต่พระนิพพาน ซึ่งเป็นธัมมธาตุ ธัมมายตนะ เท่านั้น อุปมาเหมือนกับฟุตบอลที่กำลังอยู่ในสนาม คนเล่นต่างก็แย่งกันเพื่อให้ลูกฟุตบอลเข้าสู่ประตูของอีกฝ่ายหนึ่ง สุดท้ายฟุตบอลก็ผ่านคนรักษาประตูเข้าไปได้ ข้อนี้ฉันใด ปัญญาที่ในมหากุศลจิต เปรียบเหมือนกับคนเล่นฟุตบอล ขณะที่อยู่ในสนาม ธาตุอายตนะที่เป็นรูปนามเปรียบเหมือนกับลูกฟุตบอล ปัญญาที่ในมคฺคจิตที่รู้ธาตุ อายตนะนั้น เปรียบเหมือนกับลูกฟุตบอลที่ผ่านคนรักษาประตูเข้าไป นิพพานซึ่งเป็นธัมมายตนะ ธัมมธาตุ เปรียบเหมือนกับลูกฟุตบอลที่พ้นจากขอบเขตของสนามและคนเล่นไปแล้ว

สำหรับปัญญาที่มีการรู้การพิจารณาธาตุ อายตนะ ของอภิญญาจิตนั้น เนื่องจากการสำเร็จอภิญญาต่างๆ อันเป็นตัวธาตุ อายตนะเหล่านี้ เป็นไปด้วยอำนาจอภิญญาจิต และระหว่างอภิญญาต่างๆ กับอภิญญาจิตนี้ มีการเกี่ยวเนื่องกันโดยความเป็นอารมณ์ อารัมมณิกะ แต่อภิญญาจิตนี้เกิดขึ้นเพียงครั้งเดียวเท่านั้น ต่อจากนั้นมหากุศลจิต มหาภิรียาจิต ย่อมเกิดขึ้นรับรู้อารมณ์ คือ อภิญญาต่างๆ ที่เป็นตัวธาตุ อายตนะต่อไป จนกว่าจะสิ้นสุดแห่งอภิญญาต่างๆ เหล่านั้น เมื่อจะอุปมาแล้ว ก็เหมือนกับไฟที่ติดในก้านไม้ขีด กับไฟที่เกิดอยู่ในถ่านหรือฟืน ไฟที่เกิดอยู่ในถ่านหรือฟืนนั้น ก็เกิดมาจากไฟที่ติดอยู่ในก้านไม้ขีด ฉะนั้น ปัญญาที่อยู่ในมคฺคจิตและอภิญญาจิต ก็ฉนั้น ปัญญาที่อยู่ในมคฺคจิต และอภิญญาจิต เปรียบได้กับไฟที่เกิดในก้านไม้ขีด

ส่วนปัญญาที่อยู่ในมหากุศลจิตและมหากิริยาจิตนั้น เปรียบได้กับไฟที่เกิดอยู่ในถ่านหรือฟืน ฉะนั้น ไฟในถ่านหรือฟืน จะเกิดขึ้นได้นั้น ก็เพราะอาศัยไฟที่เกิดอยู่ในถ่านไม้ชื่อนั่นเอง เป็นเหตุในทำนองเดียวกัน ปัญญาที่ในมหากุศลจิตหรือมหากิริยาจิต ที่รับอภิญญาต่างๆ อันเป็นธาตุ อายตนะเหล่านี้ ก็เพราะอาศัยปัญญาที่อยู่ในอภิญญาจิตนั่นเองเป็นเหตุ ต่างกันแต่เพียงปัญญาที่อยู่ในอภิญญาจิตนั้นเป็นเบื้องต้น ส่วนปัญญาที่ในมหากุศลจิต มหากิริยาจิตนั้น เป็นเบื้องกลางและเบื้องปลาย ส่วนอารมณ์นั้นเหมือนกัน คือ อภิญญาต่างๆ อันเป็นตัวธาตุ อายตนะ นั้นเอง

ข้อ ๙๔ ถาม. จงแสดงความต่างกันระหว่าง สีสัมปทา กับ สีลวิสุทธิ และ ทิฏฐีสัมปทา กับ ทิฏฐิวิสุทธิ ?

ตอบ. แสดงความต่างกันระหว่าง สีสัมปทา กับ สีลวิสุทธิ ดังนี้

สีสัมปทา หมายถึง ความบริบูรณ์แห่งศีล องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิต ๘ มหากิริยาจิต ๘ เจตสิกที่ประกอบ ๓๘

ส่วน สีลวิสุทธิ หมายถึง ความบริสุทธิ์เป็นพิเศษแห่งศีล องค์ธรรมได้แก่ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖

ความต่างกันแห่ง ทิฏฐีสัมปทา กับ ทิฏฐิวิสุทธิ นั้นมีดังนี้

ทิฏฐีสัมปทา หมายถึง ความบริบูรณ์แห่งปัญญา องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่เป็นสัมมาทิฏฐิ

ส่วน ทิฏฐิวิสุทธิ หมายถึง ความบริสุทธิ์เป็นพิเศษแห่งความเห็น คือ มีความเห็นถูกต้องหมดจดจากมลทินคืออวิชชา องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิกที่เป็นกัมมัสมกตาญาณ และวิปัสสนาญาณ ที่เรียกว่า สัจจานุโลมิกญาณ มัคคญาณ ผลญาณ

ข้อ ๙๕ ถาม. คำว่า ทิฏฐธัมมิกโทษ กับ สัมปราชิกโทษ หมายความว่าอย่างไร ?

และโทษทั้ง ๒ อย่างนี้ เกิดขึ้นจากธรรมอะไร แก้วด้วยวิธีการอย่างไร ? จงอธิบายให้สมบูรณ์

ตอบ. ญาณธัมมิกโทษ หมายถึง โทษที่จะได้รับในภพปัจจุบัน คือ บุคคลที่ได้รับ ความดีเตียนและคุณคุณหมื่นจากสัตว์ทั้งหลาย และได้รับการลงโทษจากผู้ปกครอง ประเทศ ก็ล้วนแต่เนื่องมาจากการกระทำทุจริตทุจริตาชีพ ด้วยอำนาจอิทธิกะ อโนตตป ปะ นั้นเอง เพราะผู้ที่ไม่เกลียดไม่ละอายต่อสิ่งที่ควรเกลียดควรละอาย หรือไม่สะดุ้ง กลัวแล้ว ย่อมสามารถกระทำทุจริตทุจริตาชีพต่างๆ มีการฆ่าสัตว์ เบียดเบียนทำร้ายผู้อื่น สัตว์อื่นให้ได้รับความทุกข์ความเดือดร้อน ลัก ฉก ชิง วังราว จี้ปล้น ฉ้อโกง ทรัพย์ของ ผู้อื่นมาเป็นของตน โดยไร้ความละอายและเกรงกลัวต่อบาป เมื่อเป็นเช่นนี้ แม้ว่าจะ ไปสู่ทิศใด ก็ไม่มีผู้ใดอยากคบหาสมาคมด้วย ไม่มีใครไว้วางใจ ไม่มีใครเลื่อมใสหรือมี เมตตากรุณาด้วย มีแต่ความรังเกียจเกลียดชัง กลัวไม่อยากเข้าใกล้ หรือบางทีก็ถูก กฎหมายลงโทษ จับกุมคุมขังขาดอิสรภาพ หรืออาจมีโทษถึงประหารชีวิตก็มี การ กระทำที่ต้องรับโทษตามที่กล่าวมานี้ ก็เนื่องมาจากอิทธิกะ อโนตตปปะ ต้องแก้ด้วย หิริ และโอตตปปะ ความละอายและความเกรงกลัวบาป กลัวต่อโทษต่างๆ ที่จะมาถึง ตน แล้วสำรวมระวังมิให้เกิดอกุศลกรรมต่างๆ ทางกาย ทางวาจา และทางใจ

สัมปรายิกโทษ หมายถึง โทษที่จะพึงได้รับในภพชาติหน้า เมื่อตายจากภพชาติ นี้ไปแล้ว คือ บุคคลที่กระทำอกุศลบาปกรรมต่างๆ เมื่อตายไปแล้ว ก็จะต้องไปเกิดใน อบายภูมิ ๔ คือ นรก เปรต อสุรกาย และดิรัจฉาน หรือถ้าเกิดมาเป็นมนุษย์ ก็ทำให้ เป็นผู้มีอายุสั้น มีโรคภัยไข้เจ็บเบียดเบียน มีคนจองเวร ล้างผลาญให้ได้รับความ เดือดร้อนอยู่เสมอ เป็นต้น อันเป็นผลของการกระทำทุจริตทุจริตาชีพในอดีตชาติอัน เนื่องมาจากการมีอิทธิกะ อโนตตปปะ นั้นเอง

ข้อ ๙๖ ถาม. จงแสดงองค์ธรรม ของบุคคลาธิฐานเหล่านี้

ก. การไม่สำรวมอินทรีย์ ๖	ข. การสำรวมอินทรีย์ ๖
ค. การทำตนเป็นคนประมาท	ง. การทำตนเป็นคนไม่ประมาท
จ. การไม่รู้จักประมาณในการบริโภค	ฉ. การรู้จักประมาณในการบริโภค
ช. การเป็นผู้ไม่เฉลียวฉลาด	ซ. การเป็นผู้เฉลียวฉลาด

ตอบ. แสดงองค์ธรรมของบุคคลาธิฐานเหล่านี้ ดังต่อไปนี้

ก. การไม่สำรวมอินทรีย์ ๖ องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลจิต ๘ โทสมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๖

ข. การสำรวมอินทรีย์ ๖ องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิต ๘ มหาภิรียาจิต ๘ โลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๘

ค. การทำตนเป็นคนประมาท องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ ที่เป็น ปฏิปักษ์ต่อสติ

ง. การทำตนเป็นคนไม่ประมาท องค์ธรรมได้แก่ สติเจตสิก

จ. การไม่รู้จักประมาณในการบริโภค องค์ธรรมได้แก่ โลภมูลจิต ๘ โมหมูลจิต ๒ เจตสิก ๒๓

ฉ. การรู้จักประมาณในการบริโภค องค์ธรรมได้แก่ มหากุศลจิต ๘ มหาภิรียาจิต ๘ เจตสิก ๓๓ (เว้นวิรติ ๓ อัปปมัญญา ๒) ในขณะที่รู้จักประมาณในการบริโภค

ช. การเป็นผู้ไม่เฉลียวฉลาด องค์ธรรมได้แก่ อกุศลจิต ๑๒ เจตสิก ๒๗ ที่เป็น ปฏิปักษ์ปัญญา

ซ. การเป็นผู้เฉลียวฉลาด องค์ธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก

ข้อ ๙๗ ถาม. จงแสดงธัมมาธิฐานของบุคคลาธิฐานต่อไปนี้?

ก. ผู้มีความเกลียดละอายต่อการทำงานอันเป็นทุจริต

ข. ผู้มีความสะดุ้งกลัวต่อการทำงานอันเป็นทุจริต

ค. ผู้ที่ว่าง่ายสอนง่าย

ฌ. ผู้ที่ว่ายากสอนยาก

ง. ผู้ที่ชอบคบคนชั่วเป็นมิตร

จ. ผู้ที่ชอบคบบัณฑิต

ตอบ. แสดงธัมมาธิฐานของบุคคลาธิฐานต่อไปนี้

ก. ผู้มีความเกลียดละอายต่อการทำงานอันเป็นทุจริตนั้น เป็นไปโดยสภาพของhiri เจตสิก.

ข. ผู้มีความสะดุ้งกลัวต่อการทำงานอันเป็นทุจริตนั้น เป็นไปโดยสภาพของ โอตตัปปเจตสิก

ค. ผู้ที่ว่าง่ายสอนง่ายนั้น เป็นไปโดยสภาพของมหากุศลจิต ๘ มหาภิรียาจิต ๘ เจตสิกที่ประกอบ ๓๓ (เว้นวิรติ ๓ อัปปมัญญา ๒)

ข. ผู้ที่ว่ายากสอนยากนั้น เป็นไปโดยสภาพของโทสมูลจิต ๒ เจตสิกที่ประกอบ
๒๒

ง. ผู้ที่ชอบคบคนชั่วเป็นมิตร เป็นไปโดยสภาพของโลภมูลจิต ๘ โมหมูลจิต ๒
เจตสิก ๒๓

จ. ผู้ที่ชอบคบบัณฑิต เป็นไปโดยสภาพของมหากุศลจิต ๘ มหาภิริยาจิต ๘
เจตสิก ๓๓ (เวณวิรติ ๓ อัปปมัญญา ๒)

ข้อ ๙๘ ถาม. บุคคลประพัตติตนเช่นไร จึงได้ชื่อว่า เป็นผู้มีโสวจัสสตาและเป็นผู้มี
โทวจัสสตา ? จงอธิบายให้ได้ความเข้าใจชัดเจน ?

ตอบ. บุคคล ที่ได้ชื่อว่า เป็นผู้มี โสวจัสสตา นั้น ได้แก่ บุคคลผู้ว่าง่ายสอนง่าย
มีความสำเหนียก ตระหนักถึงคำสั่งสอน ของบิดามารดา ครูอาจารย์ หรือบุคคลอื่น ผู้
เป็นกัลยาณมิตร พิจารณาโดยละเอียดถี่ถ้วนโดยเหตุโดยผลแล้ว ยึดถือประพฤติ
ปฏิบัติตาม ทั้งต่อหน้าและลับหลัง มีความยำเกรงในหมู่คณะ หรือ ชุมชน เหมือน
พระราชเถระ ผู้เป็นสัทธีวาทิกของพระสารีบุตร เป็นต้น ซึ่งเป็นผู้บวชภายหลัง (บวช
ตอนมีอายุมากแล้ว) แต่เป็นคนว่าง่ายสอนง่าย ไม่เคยโต้แย้ง คัดค้านคำกล่าวสอนของ
พระอุปัชฌาย์ อาจารย์ หรือ เพื่อนสหธรรมิกเลย จนได้รับยกย่องว่า เป็นเอตทัคคะ
ในทางเป็นผู้ว่าง่ายสอนง่าย

บุคคล ที่ได้ชื่อว่า เป็นผู้มี โทวจัสสตา นั้น ได้แก่ บุคคลผู้ว่ายากสอนยาก มี
ความเย่อหยิ่ง จองหอง ถือตัวถือตน บุคคลอื่นว่ากล่าวตักเตือนไม่ได้ ไม่เชื่อฟังคำสั่ง
สอนของกัลยาณมิตร ขาดความยำเกรงในหมู่คณะ หรือ ชุมชน ไม่อดทนต่อคำกล่าว
สอนของบิดามารดา ครูอาจารย์ หรือ ผู้เป็นกัลยาณมิตรทั้งหลาย มักประพฤติไปตาม
อำนาจกิเลสตน เหมือนอย่างพระฉันทะเถระ ที่ถือว่า ตนเอง เป็นข้ารับใช้เก่า เป็น
ผู้ติดตามเสด็จออกบวชของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เมื่อมาบวชแล้ว ก็เที่ยวด่าว่า พระ
เถระทั้งหลาย มีพระอัครสาวกทั้ง ๒ เป็นต้น ภิกษุรูปอื่นว่ากล่าวตักเตือนไม่ได้ แม้แต่
พระพุทธองค์ทรงตักเตือนก็ไม่ยอมรับฟัง จนถึงก่อนพระพุทธองค์จะเสด็จดับขันธ
ปรินิพพาน ได้อนุญาตให้สงฆ์ลงพรหมทัณฑ์ คือ การลงโทษแบบผู้ดี แก่พระฉันทะนั้น

มิให้พระสงฆ์ ร่วมอยู่ ร่วมฉัน ร่วมสังฆกรรม ไม่พูดจา สนทนาปราศรัย ไม่บอกกล่าว ตักเตือน ปล่อยทิ้งไป ทำเหมือนเธอ ไม่มีอยู่ในโลกแล้ว พระฉันนะ พอได้ฟังพระสงฆ์ สวดญัตติลงพรหมทัณฑ์ แก่ตน ก็ตกใจ (ซ็อก) จนกระอักเลือด แล้วกลับตนเป็นคนว่า ง่ายสอนง่ายได้

ข้อ ๙๙ ถาม. บุคคลประพัตติตนเช่นไร จึงได้ชื่อว่า เป็นผู้มือุชุกตา และ เป็นผู้มืมุกตา ? จงอธิบายให้ได้ความเข้าใจชัดเจน ?

ตอบ. อาชวะ หรือ อุชุกตา แปลว่า ความซื่อตรง หมายถึง ความไม่ลดเลี้ยว เคี้ยวคดโกง แน่วแน่ออยู่ในหลักสุจริต ลักษณะนิสัยของคนมีอาชวะ คือ เป็นคนตรงไปตรงมา ไม่มีมายาสาไถย รักความซื่อสัตย์สุจริต รักความยุติธรรม เกลียดความคดโกง ยึดหลักความถูกต้องเป็นที่ตั้ง ซื่อสัตย์จริงใจต่อตนเอง ต่อผู้อื่น ต่อหน้าที่การงาน เป็นคนไม่ทิ้งคุณธรรม แม้จะถูกรังแกข่มเหง แม้ตัวเองจะลำบาก ก็ยอมยืนหยัดอุทิศตนแห่งความซื่อสัตย์สุจริตไว้ด้วยชีวิต เป็นคนตรงต่อคุณธรรม ยอมสละชีวิตได้เพื่อรักษาคุณธรรมและความถูกต้องให้ดำรงคงอยู่

มัทวะ หรือ มุกตา แปลว่า ความอ่อนโยน หมายถึง ความเป็นผู้มีอัธยาศัยอ่อนโยน ไม่กระด้างดื้อดึงด้วยถัมมะ (ความหัวตื้อถือมั่น) ลักษณะนิสัยของผู้มีมัทวะ คือ เป็นคนอ่อนโยน อ่อนหวาน มีกิริยามารยาทเรียบร้อย งดงาม น่ารัก เป็นคนอ่อนน้อมถ่อมตนไม่ถือตัว ไม่ดูถูกดูหมิ่นคนอื่น เป็นคนยอมรับฟังความคิดเห็นที่มีเหตุผลของผู้รู้ ปฏิบัติตามด้วยความเต็มใจ ไม่ห้ามไม่คัดค้านความคิดเห็นของผู้อื่นที่ถูกต้องเป็นธรรม

ข้อ ๑๐๐ ถาม. จงแสดงความหมายและองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้ ?

ก. ขันติธรรม	ข. โสรัจจธรรม	ค. สาขัลยธรรม
ฌ. ปฏิสันถารธรรม	ง. สัมปชัญญธรรม	

ตอบ. แสดงความหมายและองค์ธรรมของข้อธรรมต่อไปนี้

ก. **ขันติธรรม** หมายถึง สภาวธรรมที่ทำให้เป็นผู้มีความอดทน องค์กรธรรมได้แก่ มหากุศลจิต ๘ มหาภิรียาจิต ๘ พร้อมด้วยเจตสิก ๓๘ ที่มีโอทสเจตสิก เป็นประธาน

ข. **โสรจธรรม** หมายถึง สภาวธรรมที่ทำให้เป็นผู้มีความสงบเสงี่ยมเยียมตน องค์กรธรรมได้แก่ มหากุศลจิต ๘ มหาภิรียาจิต ๘ เจตสิกที่ประกอบ ๓๘ ที่มีศีลเจตนา เป็นประธาน และโลกุตตรจิต ๘ เจตสิก ๓๖

ค. **สาขัลยธรรม** หมายถึง สภาวธรรมที่ทำให้เป็นผู้มีวาจาสุภาพอ่อนหวาน องค์กรธรรมได้แก่ มหากุศลจิต ๘ มหาภิรียาจิต ๘ เจตสิกที่ประกอบ ๓๘ ในขณะที่กล่าว วาจาสุภาพอ่อนหวาน

ฌ. **ปฏิสันถารธรรม** หมายถึง สภาวธรรมที่กระทำทำให้เป็นผู้มีการต้อนรับโดย อามิสปฏิสันถารและธรรมปฏิสันถาร องค์กรธรรมได้แก่ มหากุศลจิต ๘ มหาภิรียาจิต ๘ เจตสิกที่ประกอบ ๓๘ ในขณะที่ทำการต้อนรับด้วยน้ำใจอันงาม

ง. **สัมปชัญญธรรม** หมายถึง สภาวธรรมที่ทำให้รอบรู้สิ่งทั้งปวงโดยเหตุผล ตามความเป็นจริง องค์กรธรรมได้แก่ ปัญญาเจตสิก

จบทุกมัตติกา